

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

HEGEL'DE YOKSULLUK SORUNU

Seda AKAY ATASOY

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

HEGEL'DE YOKSULLUK SORUNU

Seda AKAY ATASOY

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Seda AKAY ATASOY tarafından hazırlanan ‘‘Hegel’de Yoksulluk Sorunu’’ başlıklı bu alışma, 23 Haziran 2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Doç. Dr. etin TÜRKYILMAZ (Başkan- Danışman)

[İ m z a]

Doç. Dr. Eyüp Ali KILIÇASLAN (Üye)

[İ m z a]

Dr. Öğr. Üyesi Toros Güneş ESGÜN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

12/07/2021

Seda AKAY ATASOY

¹ “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Çetin TÜRKYILMAZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Seda AKAY ATASOY

TEŞEKKÜR

Felsefe lisans eğitimim sürecimde sistematik düşünmeyi bana öğreten ve bugün öğrencilerime bu yönde rehberlik etmemde kendisini örnek aldığım, yüksek lisans eğitimimin her aşamasında manevi ve akademik desteğini benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Çetin Türkyılmaz'a saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Bu süreçte bana olan güveni ile kendime olan inancımı kaybetmemem yönünde her türlü desteği sağlayan sevgili eşime teşekkür ederim.

ÖZET

AKAY ATASOY, Seda. Hegel’de Yoksulluk Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Hegel, bilincin gelişiminde özgür iradenin kendisini bir nesne gibi ortaya koyduğu nesnel aşamasının diyalektik sürecini *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*’nde soyut hukuk, öznel ahlak ve nesnel ahlaksallık aşamalarının bütünselliği içinde; nesnel ahlaksallık aşamasındaki bütünselliği ise aile, sivil toplum devlet aşamalarında incelemektedir. Hegel, nesnel ahlaksallığın bütünselliğinin tamamlandığı ve sivil toplumun kapsanarak aşıldığı devlet aşamasına geçişte yoksulluk sorununu sivil topluma özgü bir sorun olarak ele almaktadır. Hegel, yoksulluğun radikal bir soruna kendi emeği ile yaşamak onurunu, hukuka olan saygısını ve kendine olan güvenini kaybetmiş bir yığın olan ayaktakımı ile dönüştüğünü vurgulamaktadır. Hegel, her ne kadar yoksulluk sorununa ilişkin servetin yeniden dağılımı, kolonileşme, sivil toplumun yoksullara yardımı, korporasyonlar ve polis gibi çözüm önerileri getirmiş olsa da bu önerilerin belirli bir noktaya kadar işe yarayacağını belirtmektedir. Marx ise yoksulluk sorununa yabancılaşma odaklı yaklaşmakta ve çözümü yabancılaşmanın aşılmasında ve proleter hareket ile sınıflı toplum yapısının ortadan kaldırılmasında görmektedir. Bu çerçevede, Avineri ve Ruda Hegel’i sorunu tespit etmesine rağmen çözümsüz bıraktığı gerekçesiyle eleştirmekte ve Marx’ın çözüm önerisine paralel öneriler ortaya koymaktadır. Plant ise yoksulluk sorununun çözümüne ilişkin devlet müdahalesini savunarak refah devleti odaklı bir öneri getirmektedir. Diğer taraftan, sorunun çözümünün Hegel’in sisteminde mümkün olabileceğini savunanlar korporasyon temelli çözüm önerileri ortaya koymaktadır.

Bu tezde yoksulluk sorununa Hegel’in düşünce sistemi içerisinde korporasyon temelli ve sisteme içkin olası bir çözüm önerisi getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, çözümün sivil toplum aşamasında ve devletin kontrolü altında aşamalı bir biçimde gerçekleşmesi öngörülmekte; doğrudan devlet müdahalesi veya tam refah devleti oluşumu içerilmemektedir. Bireyler asgari ücret, evrensel gelir desteği gibi iktisadi unsurlarla kısmen koruma altına alınmakta, esasen işgücü piyasasında tutunmaları ve kendilerini değerli hissetmeleri sağlanarak ayaktakımına dönüşmelerinin engellenmesi amaçlanmaktadır. Çözüm önerisinin merkezinde yukarıda belirtilen politikalar

çerçevesinde korporasyon ve eğitim reformları bulunmakta; çözüm, farklı yaklaşımlardan unsurlar barındıran melez bir model olması ile literatürdeki korporasyon temelli çözüm önerilerinden farklılaşmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Hegel, Sivil toplum, Yoksulluk, Ayaktakımı, Korporasyon, Eğitim

ABSTRACT

AKAY ATASOY, Seda. *The Problem of Poverty in Hegel*, Master's Thesis, Ankara, 2021.

In the *Elements of the Philosophy of Right*, Hegel examines the dialectical process of the objective spirit stage, in which free will manifests itself as an object in the development of consciousness, within the unity of abstract right, morality and ethical life stages. Hegel, on the other hand, examines the unity of ethical life stage within the family, civil society, and state stages. He considers the problem of poverty as a problem specific to civil society in the transition to the state stage, where the integrity of the ethical life is completed, and civil society is sublated. He emphasizes that poverty transforms into a radical problem through the mass of poor people called rabble who have lost the honor of living with their own labor, their respect for the law, and their self-confidence. Even though Hegel proposes solutions to the problem of poverty such as redistribution of wealth, colonization, begging, civil society's aid to the poor, corporations, and police; he admits that these suggestions will work to a certain extent. On the other hand, Marx approaches the problem of poverty with a focus on alienation and sees the solution in overcoming alienation and eliminating the structure of class-based society with the proletarian movement. In this context, Avineri and Ruda criticize Hegel for leaving the problem unsolved despite identifying the problem, and they come up with suggestions in line with Marx's proposed solution. Plant, nevertheless, emphasizes the state intervention regarding the solution of the problem of poverty and puts forward a welfare state-oriented proposal. Those who argue that the solution of the problem is possible in Hegel's system bring forward corporation-based solution proposals.

This dissertation aims to propose a possible corporation-based and immanent solution to the problem of poverty within Hegel's system of thought by taking into account the conditions of Hegel's era. In this framework, the solution is foreseen to take place gradually at the civil society stage and under the control of the state, whereas direct state intervention or full welfare state formation is avoided. The individual is partially

protected by economic factors such as minimum wage and universal income support, and it is essentially aimed to prevent his transformation into a rabble by ensuring that he remains in the labor market and feels cared. Reforming corporations as well as the education system remains at the core of the proposed solution. The solution offered in this dissertation differs from other corporation-based solution proposals in the literature, since it builds a hybrid model that includes elements from different approaches.

Key Words

Hegel, Civil society, Poverty, Rabble, Corporation, Education

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	iv
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	v
ETİK BEYAN.....	vi
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM:HEGEL’İN SİVİL TOPLUM ANLAYIŞINDA	
“YOKSULLUK SORUNU”	8
1.1. ÖZGÜRLÜĞÜN GERÇEKLEŞME SÜRECİNDE HEGELCİ SİSTEM ve	
DIYALEKTİK YÖNTEM.....	8
1.2. ÖZGÜRLÜĞÜN GERÇEKLEŞMESİNDE “NESNEL AHLAKSALLIK”	12
1.2.1. Aile.....	13
1.2.2. Sivil Toplum	14
1.2.3. Devlet	19
1.3. SİVİL TOPLUMUN İÇSEL BİR SORUNU OLARAK YOKSULLUK ve	
HEGEL’İN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	21
1.4. MARX’TA YABANCILAŞMA VE YOKSULLUK SORUNU	26
2. BÖLÜM: YOKSULLUK SORUNUNA ALTERNATİF ÇÖZÜM	
ÖNERİLERİ.....	33
2.1. MARKSİZM TEMELLİ ÖNERİLER	33

2.1.1. Avineri'nin Sivil Toplumdan Vazgeçiş Önerisi	33
2.1.2. Ruda'nın Proletaryan Eylem Önerisi	36
2.2. PLANT'İN REFORMİST REFAH DEVLETİ ÖNERİSİ.....	45
2.3. KORPORASYON TEMELLİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	48
2.4. ALTERNATİF ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	54
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	70
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	76
EK 2. ETİK KURUL/KOMİSYON İZİN YA DA MUAFİYET FORMU	78

GİRİŞ

Günümüzde de güncelliğini koruyan “yoksulluk” nedenleri ve çözüm önerileri bakımından farklı değerlendirmelerin yapıldığı siyasi, ekonomik, toplumsal ve felsefi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk “belirli bir yaşam standardından mahrumiyet” olarak değerlendirildiğinde, söz konusu yaşam standardındaki “belirli olanın ne olduğu?” sorusuna verilecek cevap yoksulluk sorununa ve çözüm önerilerine ilişkin yaklaşım farklılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, yoksulluk kavramı genel anlamda insanın hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyduğu temel unsurlardan yoksunluğunu ifade eden mutlak yoksulluk ve bir toplumdaki ortak refah seviyesinin altında olmayı ifade eden göreceli yoksulluk olmak üzere iki farklı yaklaşım üzerinden ele alınmaktadır (Beaudoin 2017: 16-17). Yoksulluk sorununa ilişkin yaklaşım farklılıkları yoksul kavramına ilişkin farklı belirlemeleri de beraberinde getirmektedir. Yoksul olarak adlandırılan kişi veya kişilere ilişkin böylesi bir belirlemeyi Beaudoin “yardımsız ayakta kalma kapasiteleri düşük olan muhtaçlar, içinde buldukları güvensizliğin ekonomik yapının bir ürünü olan yapısal yoksullar ve ekonomik koşullardaki dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkan konjonktürel yoksullar” olmak üzere üç ana kategori üzerinden yapmaktadır (Beaudoin 2017: 26). Bu belirleme aynı zamanda yoksulluk sorununa ilişkin ortaya konulan çözümlerin niteliğini de belirlemektedir. Kimi görüşler çözümü sorunun yalnızca yapısal veya yalnızca konjonktürel boyutlarına odaklanılmasında görürken, kimi çözüm önerileri her iki boyuta da odaklanılması gerektiğini savunmaktadır.

Yoksulluğun tarihselliğini yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümler çerçevesinde ele almak mümkündür. Geremek bu tarihsel sürecin başlangıç noktasına Orta Çağ’ı ve söz konusu dönemde benimsenmiş olan “zenginlik ve güç bazılarını Tanrı’nın lütfu olarak bahşedilirken bazıları fakir ve yoksul olmaya mahkûmdur” anlayışını yerleştirmektedir (Geremek, 1994: 17). Orta Çağ’daki bu anlayış yoksulluğu doğuştan, verilmiş bir durum olarak kabullenmeyi de beraberinde getirmektedir. Yoksulluk Orta Çağ’ın sonlarından itibaren ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle birlikte dinamik bir yapı kazanırken, 15. yüzyıldan Sanayi Devrimine kadarki dönemde ticaret kapitalizmi olarak şekillenen merkantilist düşüncenin etkisi ile yoksulluğa ve yoksulluğun çözümüne ilişkin yaklaşımda da değişim meydana gelmiştir. Ekonomik büyüme modeli olarak ihracatı

artırmayı ve ithalatı düşürmeyi, bu sayede ülkedeki altın ve gümüş rezervlerini mümkün olduğunca yüksek seviyeye çıkarmayı benimseyen merkantilizm üretim maliyetlerini düşürmek ve uluslararası rekabet gücünü desteklemek için işçilere ödenen ücretleri olabildiğince düşük tutmaya çalışmıştır. İşçilerin geçimlerini ancak sağlayabilmelerine imkân sağlayan bu yaklaşım yoksulluğu da beraberinde getirmiş ve yoksulluk bu dönemde devletler tarafından rekabet gücünü artırıcı bir unsur olarak kullanılmıştır (Orsi, 2013:11). Diğer taraftan, hızla yaygınlaşan yoksulluk dönemin düşünürleri ve iktisatçıların dikkatinden kaçmamıştır. Merkantilist dönemin önemli iktisadi düşünürlerinden Jean Bodin işsizlikle ve yoksullukla mücadele etmek amacıyla gerçekleştirilecek olan harcamaları devlet bütçesinden yapılacak olan öncelikli harcamalar içinde değerlendirmiştir (Wolfe, 1968: 282). Bu dönemde işsizlik ve ekonomik durgunlukla mücadele esas olarak kamu altyapı harcamaları ve üretime verilen destekler ile (Perrotta, 2004: 112) sağlanırken; yoksullukla mücadele ise yoksullara barınma ve istihdam imkânı sağlanan çalışma evleri (workhouses) ve sosyal yardım ödemeleri ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışma evleri sistemi ile çalışanlar yoksulluktan kurtulmak için düşük ücretlere razı olarak üretime katkı sağlarken, üreticiler de düşük maliyetle üretim yapma imkânı bulmuştur. Diğer taraftan, çok az kazanan bulunan merkantilist dönemde düşük ücretler, enflasyon, işsizlik gibi nedenlere bağlı olarak başta ücretli çalışanlar olmak üzere pek çok kaybeden ortaya çıkmıştır (Orsi, 2013: 13). Nitekim, 17. Yüzyılın önemli düşünürlerinden Thomas Hobbes yoksullukla mücadelede çalışma evleri ve benzeri diğer yöntemlerin etkin olmadığını öne sürerken herhangi bir sebeple temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kişilere atalete itilmeyecekleri bir biçimde devlet tarafından yardım yapılması gerektiğini ifade etmiştir (Hobbes, 1996: 230). Benzer bir görüş William Petty tarafından da ortaya konulmuştur. Petty'ye göre kişilerin hırsızlık, kumar, dilenme gibi kötü aktivitelere bulaşmamaları için geçimlerini sağlayacak bir gelir elde etmelerinin elzem olduğunu ve bu gelirin özel yardımlar ve diğer uygulamalardan ziyade devlet tarafından sağlanması gerektiğini öne sürmüştür (Petty, 1690: 37). Dolayısıyla, 17. yüzyılın son dönemlerinde devletin yoksullukla mücadelede daha etkin bir biçimde rol alması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmış; gelir dağılımı adaletinde bu dönemde başlayan hızlı bozulmanın da etkisiyle İngiltere'de 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar uygulanan Yoksul Kanunlarında (Poor Laws) pek çok reform gerçekleştirilmiştir. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise İngiltere'de sanayi

devrimi sürecine girilmesiyle birlikte ekonomik büyümede sıçrama ve ulusal refahta artış meydana gelmiştir. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra ekonomideki yapısal dönüşüme bağlı olarak pek çok kişi işini kaybetmiş; işsizlik ve gıda fiyatlarındaki artışla birlikte yoksulluk da artış eğilimine girmiştir. Merkantilizmin ekonomideki yapısal dönüşüme cevap veremez hale gelmesi ve sistemin ekonomik büyüme ortamında yeni yoksullar üretmeye başlaması Adam Smith'in öncüsü olduğu klasik iktisadi görüşün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, yoksulluk sorununa bu yeni yapı altında da çare bulunamaması 19. Yüzyıldan itibaren yoksulluğa ilişkin analizleri kapitalizme yönelik eleştirin odak noktası haline getirmiştir.

Yoksulluğun yalnızca niceliksel değil niteliksel bir mahrumiyeti de içermesi sorunu hem tespiti hem de çözümü noktasında felsefi bir sorun haline getirmiş ve bu sorun felsefe tarihi boyunca pek çok düşünür tarafından farklı açılardan ele alınmıştır. Platon, Devlet adlı eserinde iş gören insanı işe yaramaz hale getiren iki şey olarak gördüğü zenginliğin ve yoksulluğun bireysel ve toplumsal olarak zararlı etkilerini "...biri insanı keyfe, tembelliğe, değişme isteğine götürür, öteki değişmek isteğiyle kalmaz üstelik insanı küçültür, işini aksatır" ifadeleriyle dile getirmektedir (Platon, 2002: 101 §422a). Benzer şekilde Aristoteles de Politics adlı eserinde yoksulluğun "anlaşmazlıklara ve suça yol açtığını" belirtmektedir (Aristoteles 1998: 39 §1265b). Bu çerçevede Aristoteles çözümün mülkiyet ile ilgili düzenlemelerle ve nüfus kontrolüyle sağlanacağını belirtse de uzun vadede refah artışının sağlanması için kamu gelirlerinden yoksullara yardım yapılarak bu kişilerin ticarete veya çiftçiliğe başlamalarının desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir (Aristoteles 1998: 184 §1320b). Liberalizmin felsefi temellerini bireysel hak ve özgürlük görüşleri çerçevesinde ortaya koyan Locke ise, yoksulluğun oluşma nedenlerinden ziyade çözümüne odaklandığı An Essay on the Poor Law adlı eserinde yoksulları çalışabilecek durumda olanlar ve olmayanlar olarak iki kısma ayırmakta; çalışabilecek durumda olmayanlara ve çalışmasına rağmen yoksul kalmaya devam edenlere mahallelerdeki kilise ve sivil toplum tarafından yardım edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Locke ayrıca, çalışabilecek durumda olanlarla alakalı olarak o dönemde uygulanmakta olan Yoksul Kanunu'nu daha uygulanabilir hale getirmek amacıyla mahalle yönetimlerinin yapısını değiştirecek ve yoksullara eğitim ve iş imkânı sağlayacak korporasyonların kurulmasını önermektedir (Locke 1997: 183). İş bulamadığını iddia

ederek dilenenleri ise “başkalarının emeği üzerinden geçinenler” ve “başıboş serseriler” olarak tanımlayan Locke, bu kişilerin kendileri için bulunan işlerde çalışmamaları durumunda önerdiği reform kapsamında çalışma evlerine gönderileceklerini ve halen çalışmak istemezlerse geçimlerini ancak sağlayabilecekleri ücret düzeyinden ağır işlerde (taş ocaklarında veya gemilerde çalışmak gibi) üç yıl çalıştırılarak cezalandırılacaklarını ifade etmektedir (Locke 1997: 185). Böylece Locke toplumun kaynaklarının etkin kullanılması yoluyla ülkenin üretim seviyesinin artırılacağı, yoksullukla mücadele edileceği ve çalışmayan kişilerin çalışan ve vergi veren vatandaşların sırtından geçinmesini önleneceği bir yapı önermektedir. Aydınlanma düşüncesinin en önemli isimlerinden biri olan Kant İngilizceye *The Metaphysics of Morals* olarak çevrilen eserinde yoksulluğun çözümü noktasında devletin yoksul vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanmasını temin etmek amacıyla zengin vatandaşlara vergi uygulayabileceğini dile getirmektedir (Kant 1991: 136). Buna göre Kant, zenginlerin varlıklarını devletin sağladığı koruma ve güvenlik hizmetine borçlu olduklarını ve yaşamak için bu hizmetlere ihtiyaç duyduklarını öne sürmekte, devletin de yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda zenginlerden katkı beklediğini belirtmektedir. Dolayısıyla Kant, yoksullara yardımı bir nevi zenginlerin yoksullara karşı sorumluluğu olarak görmekte ve gelirin yoksulların lehine yeniden dağılımını mülkiyetlerinin meşruiyetini sağlamak adına gerekli bir unsur olarak kabul etmektedir (Weinrib, 2003: 801). Siyaset ve ahlak felsefesi alanında bir felsefi tartışma olarak yer edinen yoksulluk sorununa ilişkin tartışmalar 19. yüzyılda Hegel’in sivil topluma ilişkin analizleri ve devlet görüşü ve daha sonrasında Marx’ın kapitalist sistem eleştirisinin merkezine yerleştireceği yabancılaşma sorunuyla modern burjuva toplum eleştirisine dönüşmektedir.

Evrensellik ve özgürlük idelerinin devlette gerçekleşeceğini, herkesin devletin yurttaşı olarak eşit ve özgür olacağını belirten Hegel yoksulluk sorununu modern toplumu imlediği sivil toplumun bir ürünü olarak ele almaktadır. Soruna ilişkin tespit ve çözüm önerilerini *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* adlı eserinde tinin kendini gerçekleştirme sürecinde özgür iradenin kendisini bir nesne gibi ortaya koyarak kendi dışına çıktığı nesnel tin aşamasında detaylandırmaktadır. Eserde nesnel tin aşamasının diyalektik süreci soyut hukuk (abstrakte Recht), öznel ahlak (Moralität) ve nesnel ahlaqsallık

(Sittlichkeit) aşamalarının bütünselliği içinde ortaya konulmakta; nesnel ahlaksallık aşamasındaki bütünsellik ise aile, sivil toplum ve devlet aşamalarında incelenmektedir. Bu bütünde insan bilinci kendisine dönmekte ve nesnel tin aşamasında kendi özgürlüğüne kavuşmaktadır. Hegel'e göre evrensellik ve özgürlük idelerinin ortaya çıktığı bu bütünde evrensel akılsallık devlet aşamasında gerçekleşmektedir (Ayıtgu 2012: 32). Devlet aşamasında tüm karşıtlıklar aşılma ve soyutluk somutlaşmaktadır.

Hegel, evrensel akılsallığın, yani özgürlüğün, gerçekleştiği aşama olan devlet aşamasının sivil toplumun tüm sorunlarını kapsayarak aşan bir aşama olduğunu savunmaktadır. Buna göre, özgürlük evrensellikte açığa çıkmakta ve bu evrensellik devlette kendisini göstermektedir. Nitekim, Hegel'e göre evrensel amaçlar yalnızca devlet içinde mümkün olmakta, sivil toplumun bireysel çıkarları devletin sınırlamaları ile aşılacaktır. Hegel bu sınırlandırma ile genel ve tikel iradenin dolayımı bütünlüğünün devlet ile sağlandığını savunmaktadır. Bu noktada Hegel tarafından sivil toplumun bireysel çıkarlarının bir sonucu olan yoksulluk ve ayaktakımı sorununun tespiti yapılmakta ve bu sorunların çözümüne ilişkin çeşitli öneriler ortaya konulmaktadır.

Hegel, yoksulluğun radikal bir soruna ayaktakımı sorunu ile dönüştüğünü vurgulamaktadır. Buna göre yoksullaşan bireyler arasında bir süre sonra öfke, çözümlenemeyen evrenselden kopuş gibi olumsuzluklar meydana gelecek; kendi emeği ile yaşamak onurunu, hukuka olan saygısını ve kendine olan güvenini kaybetmiş bir kitle oluşacaktır. Hegel her ne kadar bu soruna ilişkin servetin yeniden dağılımı, kolonileşme, sivil toplumun yoksullara yardımı, korporasyonlar ve polis gibi çözüm önerileri getirmiş olsa da bu önerilerin sınırlı seviyede veya belirli bir noktaya kadar işe yarayacağını belirtmektedir. Bu nedenle Hegel, literatürde sorunu tespit etmesine rağmen çözümsüz bıraktığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Hegel'in yoksulluk sorununun çözümüne ilişkin literatürde pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte, bu çalışmaların bulguları arasında önemli farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Bu durum esas olarak yoksulluk sorununa çözüm önerisi getirmek isteyen kişilerin benimsediği temel prensiplerin veya ait olduğu düşünce ekolünün sınırlarından kaynaklanmaktadır. Buna göre, Hegel'in yoksulluk sorununa ilişkin Hegel sonrası

düşünürlerin bir kısmı sivil toplum içerisinde bu soruna mutlak bir çözüm ortaya konamadığını, Hegel'in sistemi içerisinde yoksulluğun ayaktakımı sorununa dönüşmesinin özgürlüğün bir bütün olarak gerçekleşeceği devlet aşamasına geçişte ayaktakımını evrensel olandan kopuk bir yığın olarak bırakacağını savunmuşlardır. Bu çerçevede, özellikle Marksist ekolden gelen bazı düşünürler sorunun Hegel'in düşünce sistemi içerisinde çözülmesinin mümkün olmadığını savunurken, bazıları “radikal” olmasa da bir çözümün söz konusu olabileceğini, bazıları ise “kısmi” bir çözümün mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Yoksulluk ve ayaktakımı sorununun çözümünün Hegel'in sisteminde mümkün olabileceğine ilişkin görüşü savunanlar esas olarak korporasyon temelli çözüm önerileri getirmekte ve Hegel'in söz konusu sorunu, tamamen çözülemese de devlet içerisinde kontrol edilebilir bir sorun olarak gördüğünü savunmaktadır (Kanat 2015: 473).

Bu tezde yoksulluk ve ayaktakımı sorunu Hegel'in *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* eseri çerçevesinde ele alınacak ve söz konusu soruna ilişkin Hegel'in sisteminde bir çözüm önerisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tezin konusu olarak bu konunun seçilme nedeni literatürde sorunun çözümüne ilişkin önemli fikir ayrılıkları olması ve bu alanda görülen boşluğun doldurulmaya çalışılmak istenmesidir. Bu çerçevede, soruna ilişkin literatürdeki “kafa karıştırıcı” bulguların bir miktar netleştirilmesi amaçlanmaktadır.

İlk bölümde, Hegel'in sivil toplum anlayışında yoksulluk sorununa değinilecektir. Bu çerçevede, özgürlüğün gerçekleşme sürecinde Hegelci sistem ve diyalektik yöntemle ilişkin bilgi verilecek ve Hegel'in *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* eserinden hareketle nesnel ahlaksallığın üç aşaması olan aile, sivil toplum ve devlet aşamaları ele alınacaktır. Daha sonra ise sivil toplum aşamasında ortaya çıkan yoksulluk sorununa ilişkin Hegel'in tespitleri, öne sürmüş olduğu çözüm önerileri ve söz konusu önerilerin sorunun çözümünde yetersiz kalma nedenleri incelenecektir. Son olarak Marx'ın yabancılaşmış emek analizi çerçevesinde Marksist düşüncedeki yoksulluk sorununa yaklaşım değerlendirilecektir.

İkinci bölümde yoksulluk sorununa ilişkin alternatif çözüm önerileri değerlendirilecektir. Bu kapsamda, Marksist temelli önerilerden Shlomo Avineri'nin sivil toplumdan vazgeçiş

ve Frank Ruda'nın proletaryan eylem önerileri, yoksullukla mücadeleyi devlet aşamasında gerçekleştirmeyi öngören Raymond Plant'in reformist devlet önerisi ve yoksulluk sorununu Hegel'in sisteminde çözmeyi öngören korporasyon temelli çözüm önerileri incelenecektir. Bu bölümde son olarak alternatif çözüm önerileri farklı bakış açıları ile getirilen eleştiriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Tezin sonuç ve tartışma bölümünde Hegel'in sistemi içerisinde yoksulluk sorununa ilişkin korporasyonlar temelli ve sisteme içkin bir çözüm önerisi getirilecektir. Bu bölümde ilk olarak yoksulluk sorununun kaynağının Adam Smith ve klasik iktisatçılara kadar gitmesinden ve Hegel'in iktisadi düşünce anlamında Smith'ten etkilenmiş olmasından hareketle, Klasik ve Keynesyen iktisadi ekollerin sorunlara bakış açısına kısaca değinilecektir. Daha sonra Hegel'in yoksulluk ve ayaktakımı sorununa Hegel'in düşünce sistemi içerisinde ve dönemin şartları dikkate alınarak korporasyon temelli bir çözüm önerisi getirilecektir. Burada getirilen çözüm önerisinin literatürdeki korporasyon temelli çözüm önerilerinden farkı, sivil toplumu kökten değiştirmeyi veya özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını öngören görüşler hariç olmak üzere, farklı yaklaşımlardan unsurlar barındıran melez bir model olmasıdır. Bu çerçevede yoksulluk sorununa ilişkin çözüm sivil toplum aşamasında ve devletin kontrolü altında aşamalı bir biçimde gerçekleşecektir.

1. BÖLÜM

HEGEL'İN SİVİL TOPLUM ANLAYIŞINDA “YOKSULLUK SORUNU”

1.1. ÖZGÜRLÜĞÜN GERÇEKLEŞME SÜRECİNDE HEGELCİ SİSTEM ve DİYALEKTİK YÖNTEM

Hegel'in felsefi sistemi mutlağın ve hakikatin bilgisinin felsefi düşünme ile bütünsellik içinde ortaya konulmasını esas alan akıl tasarımına dayanmaktadır. Söz konusu bütünsellik tinin kendini gerçekleştirme aşamalarının her birinde ortaya çıkmakta, bütün ve hakikat bir oluş ve devinim içerisinde gerçekleşmektedir. Hegel'e göre bu devinimde amaç yine aklın kendisi olmaktadır. Bütün tamamlandığında ise tin kendi gelişimini tamamlamakta ve kendini gerçekleştirmektedir.

Hegel felsefesinde hakikat ve bütün arasında görülen birlik “hakikat bütündür” (Das Wahre ist das Ganze) ifadesi ile dile getirilmektedir. Bu birlik tinin kendini gerçekleştirme sürecinin tamamına işaret etmekte, bu yüzden hakikat ve bütün söz konusu sürecin kendisi olarak tinin devinim halindeki yaşamında ortaya çıkmaktadır. Hegel, hakikatin ortaya çıkacağı bütünün bir sistem içinde ortaya konulacağını ve bu sistemin bilimsel sistem olacağını savunmaktadır. Bu bilimsel sistem içerisinde ortaya çıkacak hakikati ise felsefi hakikat olarak görmektedir. Çünkü Hegel'e göre, felsefede de tıpkı hakikatin ortaya çıkacağı bütünde olduğu gibi “söz konusu olan şeyin kendisi çalışmanın amacıyla ve nihai sonuçlarında ifade edilmektedir” (Hegel,2018, s.3). Bu nedenle, bilimsel sistemde ortaya konulan hakikat felsefi hakikat; bu bilimsel sistemin kendisi de felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Hegel bütünün kendisini ortaya koyduğu şekliyle açıklayabilecek olanın spekülatif felsefe olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, Hegel'de sistem düşüncesi her bakımdan tam olan ve kendisini ortaya koyan bir yapının bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hegel, bu sistem düşüncesi içindeki bütünsellikte tek bir kapalı bütünden ziyade, tinin kendini gerçekleştirme sürecinin her aşamasında ortaya çıkan birçok bütünsellikten bahsetmektedir.

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi* adlı eserinde hakikat ve bilimsel sistem arasında kurduğu ilişkiyi “hakikatin içinde var olduğu doğru biçim, yalnızca bu hakikatin bilimsel sistemi olabilir” şeklinde ifade etmektedir (Hegel 2018: 5). Bu noktada, kendisine koyduğu hedefin felsefeyi bilim seviyesine yükseltmek olduğunu belirten Hegel, bu durumu bilginin doğasından kaynaklanan bir zorunluluk olarak görmektedir.

Hegel içinde bulunduğu çağı bir doğum, yeni bir döneme geçiş ve değişim çağı olarak görmektedir. Çünkü içinde bulunduğu çağda “tin kendi varoluşuna ve düşünme biçimine ilişkin önceki dünya ile bağını koparmıştır, şimdi onların geçmişe çekilmelerine izin veren ve kendini yeniden şekillendiren bir tin” olarak kendisini göstermektedir (Hegel 2018: 8-9). Bunun tinin durağan değil hareketli yapısından kaynaklandığını belirten Hegel, tini yeni doğmuş bir çocuğa benzeterek içinde bulunduğu bu özel çağda tinin niteliksel sıçramasını yaparak yeni biçimine doğru olgunlaşacağını vurgulamaktadır (Hegel 2018: 9).

Hegel hakikatin ve bütünü aşamalı bir gelişim sonucunda ortaya çıkacağı devrim halindeki süreci tohum-çiçek-meyve örneği üzerinden “çiçek açtığında tomurcuk kaybolur ve birincinin ikinci tarafından çürütüldüğünü söylemek mümkündür. Benzer biçimde meyve üzerinden konuşacak olursak, bitkinin yanlış bir varoluşu olarak öne sürülebilir. Çünkü meyve çiçeğin yerini almak için gelir ve çiçeğin hakikati olur” şeklinde açıklamaktadır (Hegel 2018: 4). Yani, bütün hep başka bir şey olarak kendini oluşturmaktadır. Bu noktada diyalektik, sistemin hareket ettirici gücü ve yöntemi olarak ortaya konulmaktadır.

Hegel’in sisteminin merkezine yerleştirdiği “tin” kavramı Almanca’da *Geist* kavramına karşılık gelmektedir. *Geist* kavramı ide, tin, ruh ve akıl olarak çevrilsede bu kavrama salt akıl veya salt ruh olmayan, ama aynı zamanda akıl ve ruh da olabilen tin kavramı uygun düşmektedir (Kibar 2008: 334). Hegel, tinin şafakla birlikte kendisine dönen bakışının başlangıçta hakikat olmadığını, hakiki olanın ilk görüneni ve kavramı olduğunu savunmaktadır. Bunun nedeni, bilim henüz tamamlanmadığından bir devrim sonucunda ortaya çıkan tinin bu başlangıcını yalnızca hakikatin bir bölümü olarak görmesidir. Hegel bu durumu meşe ağacı örneği üzerinden “güçlü bir gövdesi olan bir meşe ağacını, yayılan

dallarını, devasa yapraklarını görmek istediğimizde eğer bunun yerine bir meşe palamudu görürsek tatmin olmayız” şeklinde ifade etmektedir (Hegel 2018: 9). Ancak Hegel, söz konusu başlangıcın aynı zamanda kendisine dönen bütün olduğunu belirtmektedir. Ona göre, “bu yalın bütünün gerçekliği, bütünün aşamaları haline gelmiş bu şekillenmelerin kendini yeniden oluşturup kendilerine biçim veren, ancak bu defa yeni unsurlarında dönüştüğü yeni anlamda oluşur” ifadesinde de ortaya koyduğu gibi bilim, başlangıcındaki tamamlanmamışlığını tinin kendi aşamalarından geçerek yine kendisine ulaşacağı sürecin bütünü ile aşmaktadır (Hegel 2018: 9). Yani tin gerçekleşecek olan kavram olarak başlangıçta bütünün evrensel temeli olarak bulunmaktadır. Öz, tinin açılımı gerçekleştikçe görünür olmakta, görünür olan ise bizi hakikate ulaştırmaktadır (Türkyılmaz 2015: 115). Tin, açılımını gerçekleştirirken bir özne olarak kendisine dönük bir refleksiyon gerçekleştirdiğinden hakikat özün ve varoluşun bir birliği olarak açığa çıkmaktadır.

Hegel tinin gelişimi için kendisiyle başkalaşmasını, yani “olumsuzlamayı” (Negation), bir şeyin belirlilik kazanmasında gerekli bir aşama olarak görmektedir. Çünkü tin aynı zamanda özne olduğundan kendisini ortaya koymakta, canlı töz kendisini ötekileştirdiğinde ve kendini dolayımında edimselleşmektedir. Hegel, mutlakta kendini yeniden kuran aynılığın ötekileşip kendisine geri dönüşüyle kurulduğunu savunmakta ve bu işleyişi “sonucu amacı olarak varsayan ve başlangıcı için bitişe sahip olan bu halka yalnızca bu başarı ve son sayesinde kendisinin oluş süreci olmaktadır” şeklinde açıklamaktadır (Hegel 2018: 14). Hegel, bu ötekileşme olmadığında görünüşün dışarıda bırakıldığı yalnızca soyut bir evrenselliğin kurulacağını belirtmektedir. Hegel’e göre bu soyutluk dolayım (mediation) somutlaşmaktadır. Hegel dolayımı “kendi hareketinin kendisine özdeş olmasından başkası değildir, ya da kendisine kendisi için var olan Ben aşamasına, saf olumsuzluğa ya da basit oluşuma refleksif bir geri dönüş” olarak ifade etmektedir (Hegel 2018: 14). Ona göre söz konusu refleksiyon olmaksızın hakikatin ortaya çıkması mümkün görünmemektedir. Refleksiyon ile sonuç ve oluş sürecindeki karşıtlık ortadan kaldırılmakta, kapsayarak aşma (Aufheben) ile hakikat sonuca dönüştürülmektedir (Hegel 2018: 21). Bu noktada tin ilk dolayımsızlığına geri dönmemekte; geçtiği süreçlerin farkına vararak ve tüm karşıtlılıklarını kapsayıp aşarak

kendine geri dönmektedir. Hegel bu geri dönüşte gelinen noktayı tinin kendini gerçekleştirdiği aşama olarak görmektedir.

Hegel, bütün tinin kendisini gerçekleştirmesiyle tamamlanacağından, bütünün hakikatının tinin hakikati olduğunu belirtmektedir. Hegel ayrıca, tinin kendisini gerçekleştirdiği süreçteki hareketinin diyalektik ile sağlandığını ifade etmekte, hakikatin ise diyalektik ilerleyişte bir açılma olarak açığa çıktığını vurgulamaktadır (Türkyılmaz 2015, 119). Buna göre, hakikat, bir saf özdeşlikten ziyade, kendini ötekinde görerek yeniden kuran bir özdeşlik olarak, bir kendini tanıma sürecinin bütünü olmaktadır. Hegel kendini yeniden kurma sürecindeki her yolun gerekli, aynı zamanda da zahmetli olduğunu belirtmektedir. Diyalektik ile ön plana çıkan önemli nokta kapsayarak aşma ve olumsuzlamanın olumsuzlaması (Negation der Negation) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre başlangıçta kendinde olan (Ansichsein) olarak yalnızca bir potansiyel halde bulunan tin, doğa alanında kendine yabancılaşmakta ve kendi dışında ötekileşmektedir (Anderssein) olmaktadır. Bu aşamada gerçekleşen olumsuzlama, yani kendisini kendi karşısında gören tinin yabancılaşması, olumsuzlamanın olumsuzlaması ile yani mutlak olumlama (Affirmation) ile aşılmaktadır. (Türkyılmaz 2008: 275). Bu aşamada tin karşıtını kapsayarak aşıp kendini gerçekleştirmekte (wirklich machen), kendinde ve kendi için (Anundfürsichsein) olmaktadır. Bu aşamayı artık antitezi olamayan bir aşama olarak gören Hegel, başlangıçta kendi bilincinde olmayan tinin refleksiyonla öz bilincine ulaştığını, bütünün tamamlandığını ve hakikatin ortaya çıktığını belirtmektedir. Hakikatin ortaya çıktığı bu nokta mutlak, varoluş ve özün birliğinin hakikati olmaktadır.

Hegel'e göre kendinde ve kendi için ide olarak tin, nesnel tin ve mutlak tin aşamalarının diyalektik süreci tamamlandığında öz bilincine ulaşmakta ve kendini gerçekleştirmektedir. Bu aşama aynı zamanda sistemin sentez aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Hegel kendinde ve kendi içinde ide olarak tinin öznel tin (subjektiver Geist), nesnel tin (objektiver Geist) ve mutlak tin (absoluter Geist) aşamaları ile tamamladığı diyalektik süreci *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi* eserinde ele almaktadır. Hegel öznel tin aşamasının diyalektik sürecinin antropoloji, fenomenoloji ve psikoloji aşamalarında gerçekleştiğini belirtmektedir (Hegel 1894: §387). Hegel'e göre henüz bilinçlenme kazanmamış olan ruh öznel tinin diyalektik sürecinin tamamlanmasıyla bilinçlenmekte;

“ruh, bilinç ve zihin bütünselliğinin tamamlanmasıyla hem antropolojik hem de bilince uygun bir gerçeklik” olarak yetkinleşmektedir (Hegel 1894: §444). Özgür irade öznel tin aşamasındaki bireyselliğinin dışına nesnel tin aşamasında çıkmakta ve diğer özgür zihinleri tanıyarak onlarla ilişki kurmaya başlamaktadır. Bu dolayısıyla psikolojinin alanından çıkılarak hukuk alanına geçilmekte ve nesnel tinin diyalektik süreci soyut hukuk, öznel ahlaksallık ve nesnel ahlaksallık aşamalarıyla tamamlanmaktadır (Hegel 1894: §487). Bilincin gelişiminde özgür iradenin kendisini bir nesne gibi ortaya koyarak kendi dışına çıktığı nesnel tin aşamasının kapsanarak aşılmasıyla ise mutlak tin aşamasına geçilmektedir. Hegel’e göre bu aşamada diyalektik süreç “sanatın ve dinin birliği” olarak belirttiği felsefe ile tamamlanmaktadır (Hegel 1894: §572). Bu son aşama ile birlikte, tin, geçtiği süreçlerin farkına vararak ve tüm karşıtlıklarını kapsayıp aşarak kendine dönüşünü tamamlamakta, kendini gerçekleştirilmekte ve öz bilincine ulaşmaktadır. Hegel’e göre tinin kendi bilincine ulaşma süreci olan bu süreç aynı zamanda özgürlüğünün bilincine varma sürecidir. Böylece, özgürlüğün gerçekleşmesi ile bütün tamamlanmakta ve hakikat ortaya çıkmaktadır.

1.2. ÖZGÜRLÜĞÜN GERÇEKLEŞMESİNDE “NESNEL AHLAKSALLIK”

Hegel, *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* adlı eserinde bilincin gelişimini soyut hukuk, öznel ahlak ve nesnel ahlaksallık olmak üzere üç aşamada ele almaktadır. Sivil topluma ilişkin görüşleri bu gelişim aşamalarından nesnel ahlaksallık aşamasında ortaya konulmakta ve bu aşama aynı zamanda özgürlüğün de gerçekleşeceği aşama olarak belirlenmektedir. Hegel’e göre özgürlük nesnel ahlaksallık aşamasında sivil toplumun kapsanarak aşıldığı devlette gerçekleşmektedir. Bu nedenle Hegel hukuk sistemini gerçekleşmiş bir özgürlük alanı olarak görmektedir (Hegel 1991: 40). Böylelikle sistemde hukukun alanı tinsel bir alan olarak karşımıza çıkmakta ve bu alanın hareket noktasını özgür irade oluşturmaktadır. Bilincin gelişim sürecinde öznel tinin kendi dışına çıkararak kendisini bir nesne gibi ortaya koyduğu nesnel tin aşamasında, diğer özgür iradelerin tanınması ile birlikte yaşamı belirleyen kurallar süreci de başlamaktadır.

Hegel’e göre bilinç, soyut hukuk aşamasında kişinin iradesi olarak dolayimsız ve kendi kendisiyle soyut bir ilişki içerisindeyken, öznel ahlak bir öznenin iradesi olarak

ahlaksallaşmaktadır. Soyut hukuk aşamasındaki kişinin iradesinin bireysel olandan farklılaşması ilk olarak mülkiyet ile gerçekleşmekte ve özel mülkiyetin ortaya çıkışı ile diğerlerinin mülkiyetlerinin tanınması sözleşmelerle mümkün olmaktadır. Hegel'e göre sözleşme "içinde bir çelişkinin ortaya çıkıp çözümlendiği bir süreç" olarak tanımlanmaktadır (Hegel 1991: 83). Suç ise kurallar bütünü olan soyut hukukta son aşama olarak ortaya çıkmaktadır. Hegel suçun, mülkiyet ve sözleşme ile olan sürecini "ben mülkiyet edinirken irademi, bir dış şey üzerine koyduğuma göre, iradem bu şeye yansımış demektir. Öyleyse iradem bu dış şeyde ele geçirilebilir ve zor altına sokulabilir" şeklinde ifade etmektedir (Hegel 1991: 93). Soyut hukukta soyut kurallar ile şekillenen zeminin somutlaşması ile ahlaksal süreç başlamakta ve öznel ahlak aşamasına geçilmektedir.

Öznel ahlak aşamasında özgür irade dolaysızlığından çıkmakta ve özgürlük kavramının gerçek yanı oluşmaya başlamaktadır. Öznel ahlak aşamasını belirleyen temel çerçeve eylem ile kurulmakta, eylemlerin sonuçlarına ilişkin sorumluluğun bireyselliğinin niyet ile birleşmesiyle de vicdan aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada ulaşılması gereken hedef, özgürlüğün gerçekleşmesi, yani iyilik, olarak ortaya konulmaktadır (Hegel 1991: 116). İyilik ile birlikte özgür irade ahlaki bilinç noktasına ulaşmaktadır. Öznel ahlak aşamasındaki diyalektik sürecin tamamlanmasıyla nesnel ahlaksallık aşamasına geçilmektedir.

Hegel nesnel ahlaksallığı "gerçek dünya haline, kendilik bilincinin tabiatı haline gelmiş özgürlük kavramı" olarak tanımlanmaktadır (Hegel 1991: 144). Bu aşamadaki özgürlük idesinin gelişimi aile, sivil toplum ve devlet aşamalarının bütünselliği ile tamamlanmaktadır.

1.2.1. Aile

Hegel, Nesnel ahlaksallığın ilk aşaması olan aileyi sevgi ve duygu ile karakterize etmektedir. Bu aşama evlenme, ailenin mülkiyeti ve çocukların eğitimi ve dağılması ile tamamlanmaktadır. Ailenin duygusal birliğini sağlayacak olan evlilik aşağıda belirtildiği şekilde tanımlanmaktadır:

“evlenme, dolaysız bir ahlaki olay olarak, ilk önce tabii hayat unsurunu içerir; hatta, cevheresel olay olarak, hayati totalitesi içinde, yani bütün realitesi ve çoğalması olarak kapsar. Fakat ikinci olarak tabii cinsel birlik – tamamen kendi içinde veya kendiliğinde olan ve dolayısıyla, ancak bir dış mevcudiyet oluşturan bu birlik- kendilik bilinci içinde değişerek spiritüel bir birlik halini alır, bilinçli bir sevgi olur” (Hegel 1991: 146).

Hegel, bu birliktelikte sevginin, güvenin ve bireysel varlıkların paylaşıldığını belirtmektedir. (Hegel 1991: 147) Bu karşılıklı paylaşım birlikteliğe rasyonellik ve nesnel bir ahlaki yapı kazandırmaktadır. Devlet için önemli bir konuma sahip olan ailenin gücü devletin güçlü yapısının temelinde yer almaktadır. Aile edimselliğe, yani dış mevcudiyete, mülkiyetle ulaşmakta, söz konusu mülkiyet “ailenin serveti ortak mülkiyettir ve aile üyelerinden her birinin kendine ait bir mülkiyeti yoktu, ama her biri ortak mülkiyet üzerinde hak sahibidir” ifadesi ile servet ve hak sahipliği kavramları üzerinden açıklanmaktadır (Hegel 1991: 152). Hegel’e göre evlilikle sağlanacak olan duygusal birlik tam anlamına çocuklara duyulan sevgi ile ulaşmaktadır. Anne ve babanın ailedeki en önemli vazifesi ise çocukları yetiştirmek ve onların özgür şahsiyetler olmasını desteklemektir. Çocukların özgür şahsiyetler olması ile aile birçok aileye bölünerek dağılmakta ve dış ilişkiler başlamaktadır. Ailelerin genişlemesi ile pek çok ailenin ortaya çıkması dış ilişkilerin somut ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendiği sivil toplum aşamasına geçişi zorunlu kılmaktadır.

1.2. 2. Sivil Toplum

Sivil toplum aşamasına geçiş dış ilişkilerin başlaması ve ilişkilerin ihtiyaçlar tarafından belirlendiği bir sistemin oluşması ile gerçekleşmektedir. Sivil toplum alanı Hegel tarafından özel şahsın başka şahıslarla ilişki içerisinde olduğu ve kendisini başkası aracılığıyla ortaya koyup tatmin ettiği bir alan olarak betimlenmektedir (Hegel 1991:159). İhtiyaçların belirlediği bu alanda ailedeki sevginin yerini çıkarlar almaktadır. İhtiyaçların giderilmesinin esas olduğu sistemde ihtiyaçlar ya başkalarının irade ve ihtiyaçlarının mülkiyeti ve ürünü olan şeyler aracılığıyla, ya da emek ve çalışma ile giderilmektedir. Bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında temel görev ailede olsa da sivil toplum ile kopan bağların aile üyelerini birbirine yabancılaştırması ve bağımsız şahıslar haline dönüştürmesi bu görevi bağımsızlaştırmaktadır. Hegel hukuk alanındaki objenin sivil toplumda *bürger* veya *bourgeois* olarak adlandırdığı kent soylusu, burjuva olduğunu

belirtmektedir (Hegel 1991: 165). Hegel'e göre sivil toplumdaki tikellik tümel ve evrensel olanı araçsallaştırmaktadır. Hegel sivil toplumda evrenselin durumunu "bu devletin *bürgerleri* [sivil yurttaşları] olarak bireyler, gayeleri kendi öz çıkarları olan özel şahıslardır. Bu gaye evrenselin mediasyonu ile elde edildiğinden, evrensel onun gerçekleşmesinde bir vasıta olarak görünür" ifadeleri ile açıklamaktadır (Hegel 1991: 162).

Hegel sivil toplumun ilk aşamasına ihtiyaçlar sistemini yerleştirmekte ve ihtiyaçların tatmininin ya başkalarının irade ve ihtiyaçlarının mülkiyeti ve ürünü olan dış şeyler aracılığıyla ya da emek ve faaliyet aracılığıyla gerçekleşeceğini belirtmektedir (Hegel 1991: 164). İhtiyaçlar arasında doğal ve sosyal ihtiyaçlar ayrımı yapan Hegel sosyal ihtiyaçların bilincin gelişimi ve özgürlük için önemini şu şekilde açıklamaktadır:

"tam anlamıyla tabii ihtiyaç ve bunun dolaysızca tatmini olsa olsa esprinin [tinin] tabiata gömülmüşlük hali ve dolayısıyla vahşet ve özgürlükten yoksun hali olurdu. Halbuki özgürlük ancak esprinin [tinin] kendi üzerine dönük düşüncesinde, kendini tabiattan ayırmasında ve onun üzerindeki aksiyonundadır." (Hegel 1991: 166).

Hegel, sosyal ihtiyaçlar üzerinden emeği, ihtiyaçlar sisteminde önemli bir aşama olarak görmenin yanı sıra öz bilincin gelişiminin merkezine yerleştirmektedir. Çünkü Hegel'e göre insan emek sayesinde nesnelere dönüştürürken nesneye kendisinden bir şeyler katmaktadır.

Özgürlüğün ötekini dolayımından geçerek kendini gerçekleştirmesi bir tanınma süreci ile ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekleşme ve tanınmada Hegel'in efendi-köle diyalektiğindeki iki öz bilincin karşılıklı devinimi esas alınmaktadır. Efendi ve köle arasındaki tanınmada, efendinin ve kölenin birbirini üzerindeki eylemi nesne ile kurulmaktadır. Köle, efendi tarafından bir öz bilinç olarak değil, bir nesne olarak görülmektedir. Ancak, köle çalışma ile nesneyi dönüştürmekte ve kendisini de bu çalışma eylemi içerisinde biçimlendirmektedir (Bumin 2005: 41). Bu bağlamda, efendinin köleye üstünlüğü eksik bir üstünlük olarak kalmakta, köle bu üstünlüğü çalışması ve üretkenliği ile tersine çevirmektedir. Çalışma, Hegel'in ortaya koymuş olduğu efendi-köle diyalektiği ile gerçekleşecek olan tanınmada, özgürleşmede ve toplumsallaşmada önemli

bir dolayım olarak karşımıza çıkmakta ve bu sayede, kişiler kendilerini ve özgürlüklerini eylemleriyle gerçekleştirmektedirler (Türkyılmaz, 2016: 139).

İhtiyaçlar sisteminin ve bilincin gelişiminin merkezinde yer alan emeğin doğanın dolaysızca verdiği maddenin çeşitli amaçlara uygun şekilde belirginleşmesi olduğunu belirten Hegel'e göre tüketilen şeyler insanın bu çabasının ürünleridir (Hegel 1991: 167). Sivil toplum alanında farklı ihtiyaçların tatmininde insanların karşılıklı bağımlılıkları iş bölümünü doğurmakta bu durumun ortaya çıkaracağı sonuçlar ise Hegel tarafından "bir insanın üretiminin öteki insanların üretiminden soyutlanması emeği gittikçe daha çok mekanikleştirir, öyle ki, sonunda, insanın emeği dışlayıp kendi yerine makinaları koyması imkân dâhiline girer" şeklinde ifade edilmektedir (Hegel 1991: 168). Emeği mekanikleştiren karşılıklı bağıllık ve sivil topluma hâkim olan tikellik beraberinde bir yabancılaşmayı da getirmektedir. İhtiyaç ve emek ilişkisindeki karşılıklı bağımlılık kişinin kendisi için ürettiği, kazandığı ve yararlandığı süreci başkası için de gerçekleştirdiği bir sisteme dönüşmektedir. Ancak yine de bireyler birbiriyle ilişkiye girip birbirlerinin gereksinimlerini karşılarken amaçları kendi gereksinimlerini karşılamak olduğundan sivil toplumda sürekli olarak evrensel tikele geri dönüşmektedir (Savran 2013: 202).

Hegel bu durumda bireyin refahını bir imkân olarak görmekte ve bu durumu "ihtiyaçlar sistemi içerisinde her özel kişinin geçimi ve refahı bir imkândan ibarettir, bu imkânın fiil haline gelmesi o kişinin keyfi iradesine, öz tabiatına ve objektif ihtiyaçlar sistemine bağlıdır" şeklinde açıklamaktadır (Hegel 1991:187). Bu durumda sivil toplumda sermayeye sahip olmanın bir imkân olması insanlar arasında bir eşitsizliği de ortaya çıkartmaktadır. Hegel, sivil toplumda aileye ve güvene dayanan tarımsal sınıf, geçimini sağlamak için hammaddeyi emeği ile dönüştüren endüstriyel sınıf ve toplumun genel çıkarları ile ilgilenen sivil hizmetliler sınıfı olmak üzere üç farklı sınıftan bahsetmektedir (Hegel 1991: 169). Diğer taraftan, sivil toplumun burjuva toplumu ile karakterize edildiğini düşünen Hegel, sivil toplum alanına ilişkin belirlemelerini özellikle endüstriyel sınıfa yönelik yapmaktadır.

Hegel, bireyi sivil toplumun çocuğu olarak görmekte ve bireyler arasındaki karşılıklı ilişkinin birey ile sivil toplum arasında da mevcut olduğunu belirtmektedir. Temelde bireyin ihtiyaçlarının karşılanması görevinin aile olduğunu ifade eden Hegel sivil toplumdaki karşılıklı ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

“Başlangıçta, özel yanıyla bireyin ihtiyaçlarını karşılamak, cevhersel bütün olan aileye düşen bir görevdir. Aile bu görevini, bireye, kolektif servetten payını alabilmesi için gerekli bilgi ve becerileri edindirerek ya da, yeteneksiz çıkması durumunda, onun bakımını ve geçimini sağlayarak yerine getirir. Fakat, sivil toplum bu bağı koparıp atar, aile üyelerini birbirlerine yabancılaştırır ve onları bağımsız şahıslar olarak görür. Bireyin geçimini sağladığı baba toprağının ve inorganik dış tabiat kaynaklarının yerine kendi öz toprağını koyar ve tümüyle ailenin geçimini kendine, kendi olağanlıklarına bağımlı kılar. Böylece, birey sivil toplumun çocuğu olur.” (Hegel 1991: 190).

Birey ve sivil toplum arasındaki karşılıklı ilişki sivil toplumun ihtiyaçlar sistemi, yargı gücü ve kamu yönetimi ve korporasyon aşamaları ile ele alınmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde sivil toplumun bireyden taleplerinin yanı sıra bireyin de sivil toplum karşısında bazı hakları bulunmaktadır. Bu çerçevede Hegel’e göre sivil toplum eğitim görevini üstlenerek toplu öğretim kurumları açabilmekte, kişilerin savurganlıklarından kaynaklanacak geçim güvenliklerini kaybetmeleri ihtimaline karşı bunları vesayet altına alabilmektedir (Hegel 1991: 190-191). Hegel’e göre bireyin sivil toplum karşısındaki hakları yargı gücü ve kamu yönetimi düzenlemeleri ile korunmaktadır. Yargı gücü ile mülkiyet ve şahsiyet gibi hakların güvence altına alındığını belirten Hegel, bireylerin geçimlerine ve refahlarına ilişkin hakların ise kamu yönetimi ve düzenlemeleri ile sağlanacağını savunmaktadır (Hegel 1991: 187). Hegel kamu yönetiminin amacını “kamu yönetimin ilk gayesi, sivil toplumun özelliği içerisinde evrensel olarak bulunan şeyi gerçekleştirmek ve korumaktır” şeklinde dile getirmekte ve bireysel çıkarların kitlesel güvenliğinin kamu yönetimi içerisindeki kurumlarla sağlanacağını vurgulamaktadır (Hegel 1991: 195). Diğer taraftan Hegel, sivil toplumdaki tikelliğin kamu yönetimi ile tam olarak aşılamayacağını ve tümel ve tikelin birliğinin korporasyonlarla sağlanacağını düşünmektedir. Buna göre özel çıkarların şekillendiği bencil amaçlar korporasyon içinde evrensel bir gayeye dönüşmektedir (Hegel 1991: 196). Sivil toplum içerisinde korporasyonların görevleri ailenin görevlerine benzemekte ve devlet için korporasyonlar ikinci bir aile olarak konumlandırılmaktadır. Hegel, korporasyonların haklarını şu şekilde sıralamaktadır:

“korporasyon, kamu gücünün gözetimi altında olmak şartıyla, şu haklara sahiptir: a) kendi alanı içinde kendi haklarını kollamak; b) genel sosyal durumun belirlediği sayıda olmak üzere kabiliyet, beceri, dürüstlük gibi bazı objektif niteliklere sahip kimseleri üyeliğine kabul etmek; c) üyelerini bazı özel durumlara karşı korumak; d) üye olmak için gerekli nitelikleri edinmeleri için dışardan kimseleri eğitmek” (Hegel 1991: 196).

Hegel korporasyonların devlet aşamasına geçişteki önemini “korporasyon esprisi [tini], özelin evrensele köklü bağlılığını kendi özüne dolaysızca içerir; bunun için devletin kalplerde uyandırdığı derin ve güçlü duyguların kaynağı bu korporasyon esprisidir [tinidir]” şeklinde ifade etmektedir (Hegel 1991: 237). Hegel’e göre korporasyonlar bireysel çıkarların savaş alanı olan sivil toplumdaki öznellik ve tekilliğin aşıldığı devlete yönlendirici kurumlar olarak mevcudiyet göstermektedirler.

Hegel korporasyonları sivil toplum içerisinde ortaya çıkacak olan sorunların çözümünde bir çıkış yolu olarak görmektedir. Hegel için sivil toplumun kendi sisteminin bir ürünü olan yoksulluk için pek çok çözümün yetersiz kaldığı noktada korporasyonlar bir çıkış kapısı aralamaktadır. Ancak yoksulluk sivil toplumun kaçınılmaz bir sonucuyken yoksulların birer ayak takımına dönüşmeleri sorunu çözümsüz hale getirmektedir. Hegel yoksulların ayak takımına dönüşüşünü şu ifadelerle açıklamaktadır:

“geniş bir kitle, asgari geçim düzeyinin bir toplumun üyesi için zorunlu olan ve kendiliğinden ayarlanan düzeyin altına düştüğü ve böylece, kendi öz faaliyeti ve öz emeği ile yaşamak onurunu, hak, hukuk ve kendi güven duygusunu kaybettiği zaman ortaya bir pleb yığını çıktığı görülür” (Hegel 1991: 192).

Sivil toplum içerisinde servetin artması bir yandan da yoksulluğu arttırmakta, bu durum sivil toplumun bir iç çelişkisi olarak süreklilik kazanmaktadır. Hegel, sivil toplumun en temel sorunu olan bu soruna ve çözümlerine ilişkin tahlillerini korporasyonlarla devam ettirmekte ve korporasyonları devlete geçişte bir köprü olarak görmektedir.

Sivil toplumun kapsanıp aşılmasıyla nesnel ahlaksallığın son ve en yüksek aşaması olan devlet aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada sivil toplumun bir üyesi olan bireyin haklarının birtakım görevlerle sınırlandırılmaması olarak anlaşılan özgürlük, devlette bir yurttaş olarak tözsel olana karşı olan yükümlülükte gerçekleşmekte ve devlette görev ve hak birleşmektedir (Savran 2013: 233). Buna ek olarak, devlette toplumsal haklar da

korunmakta ve düşüncenin evrenselliği devlette gerçekleşmektedir. Bu noktada Hegel'in sistemi ile liberalizm arasındaki mesafe tam olarak açığa çıkmaktadır. Hegel'e göre liberalizmdeki en temel yanlış bireylerin yalnızca yaşamlarını, özgürlüklerini ve mülklerini koruma işinin devlete bırakılmasıdır (Bravo 2006: 112). Hegel liberalizmde devletin bu şekilde bir araç olarak değerlendirilmesini eleştirmektedir. Bu aynı zamanda sözleşmecî devlet anlayışına yönelik eleştirilerinin de merkezinde yer almakta, devletin varlığının sözleşme ile bireylerin keyfiliğine dayandırılmasına karşı çıkmaktadır.

1.2.3. Devlet

Nesnel ahlaksallığın son aşaması olan devlet Hegel'in sisteminde önemli bir yere sahiptir. Nitekim, bu aşamada düşünce edimselleşmekte ve evrensellik açığa çıkmaktadır. Hegel devleti "objektif ahlak idesinin fiil halindeki realitesidir-kendi kendisine açıkça görünen, kendi kendisini bilen ve düşünen ve bildiğini, bildiği için yapan cevhersel irade olarak ahlaki espridir [tindir]" şeklinde açıklamaktadır (Hegel 1991: 199). Ona göre bireyin özgürlüğü ancak devlet içinde mümkün olmaktadır.

Devlet ve din ilişkisinde dinin devletin temeli olduğu görüşüne karşı çıkan Hegel devlet için asıl formun akılsallık yani rasyonelite olduğunu savunmaktadır. Hegel devletteki rasyonelliği "idenin evrimi gösteriyor ki özgür ve rasyonel varlık olarak o, kendiliğinden objektif ahlaklıdır, hakikati içinde ide, gerçekleşmiş akıldır ve bu gerçekleşmiş akıl da, devlet olarak mevcut olan şeydir" ifadeleri ile açıklamaktadır (Hegel 1991: 217). Hegel ayrıca dinin kendini adanmış olduğu hakikat ile devletin hakikatinin birbirinden ayrılması gerektiğini, dindeki hakikatin verilmiş bir içerik olduğunu ve bireyin bu içerikle ilişkisinin yalnızca inanç ve duygu ile kurulduğunu belirtmektedir. Hegel bu noktada dinin sübjektifliği ile devletin objektifliği arasındaki farka dikkat çekmektedir. Buna göre kilisenin hukuk, kanunlar ve kurumlar karşısındaki inancı, duygusu ve sübjektif kanısının karşısında devlet bilgiyi temsil etmekte ve belirlenmiş düşünce seviyesine ulaşmaktadır (Hegel 1991: 218). Hegel, özgürlüğün ortaya çıkacağı devlet yapısının tek tek bireylerin iradesiyle devletin iradesinin bütünleşebildiği, tikel irade ile tümel iradenin birlikteliği ile ortaya çıkacak evrensellikte açığa çıkacağını belirtmektedir. Devlet aşamasında bireyin istek ve çıkarları devletin istek ve çıkarları ile tam birlik halini almakta, bu birlikte nesnel

olan ile öznel olanın birliği sağlanmaktadır. Dolayısıyla, sivil toplumda bireysel ve özel çıkarların ön planda olmasından dolayı sağlanamayan bu birlik devlet aşamasında gerçekleşmektedir. Sivil toplumda herkesin herkes için bir araç olduğu durum, devlet aşamasındaki bu birlikle herkesin herkes için amaç olduğu bir yapıya dönüşmektedir.

Hegel, devlet idesinin gelişimini siyasi ana yapı, uluslararası hukuk ve evrensel tarih süreci içinde kendisini gerçekleştiren evrensel ide aşamaları ile açıklamaktadır (Hegel 1991: 202). Bu gelişim aşamaları devletin şekillenmesindeki üç temel yapılanma olarak devleti anlamlandırmakta ve özgürlük somutlaşmaktadır. Hegel iç siyasi hukuk yapısında devletin yasama, yürütme ve hükümlanlık gücü cevherleri ile şekillendiğini belirtmekte; bu cevherler arasındaki ayrımı kavramın hareketinin bir iç zorunluluğu olarak değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra kuvvetler ayrılığının birbirinden bağımsız yapılar gibi işleyişinin devletin parçalanmasına neden olacağını ve aralarında denge sağlaması beklenen canlı birliğin ise oluşamayacağını belirten (Hegel 1991: 221-222) Hegel, anayasal monarşi sistemini özgürlüğün açığa çıkabileceği bir sistem olarak kabul etmekte ve bu sistemde ulusal birliğin ulusal egemenlikle sağlanacağını ifade etmektedir (Hegel 1991: 225).

Hegel'in sisteminde devlet bireysel yapısının dışına çıkmakta ve uluslararası hukuk aşamasında diğer devletlerle olan ilişkisinde edimselleşmektedir. Hegel'e göre, bir bireyin başka bireylerle olan ilişkisinde gerçek bir şahıs olabilmesine benzer biçimde devlet de gerçek şahsiyetini diğer devletlerle olan ilişkisi sonucunda gerçekleştirmektedir (Hegel 1991: 262). Hegel bu ilişkilerin temelinde devletler arasındaki anlaşmalara saygının olduğunu, ancak bu temelin yalnızca olması gereken bir ilişkinin sınırlarını çizdiğini ve genellikle de anlaşmalara uygun durumların yine anlaşmalarla bozulduğunu belirtmektedir (Hegel 1991: 263). Bu ilişkiler ağı ile devletler dünya tarihinde tinin kendini gerçekleştirmesine uygun rolleri oynamaktadırlar.

Hegel' e göre evrensel tin sanatta sezgi ve imaj, dinde duygu ve tasavvur, felsefede saf ve özgür düşünce olarak, evrensel tarihte ise ulusal tinlerle mevcudiyet kazanmaktadır (Hegel 1991: 266) Hegel bu ulusal tinleri evrensel tinin özgürleşerek kendini gerçekleştirme ve kendi bilincine ulaşmasının birer aşamaları olarak görmektedir. Hegel

bu noktada evrensel tarihi Doğu dünyası, Yunan dünyası, Roma dünyası ve Germen dünyası olmak üzere dört aşamada ele almaktadır (Hegel 1991: 271). Hegel'e göre Tin, tarihteki özgürleşme sürecini Doğu dünyasından Germen dünyasına doğru ilerleyişteki Germen dünyasında tamamlamaktadır.

1.3. SİVİL TOPLUMUN İÇSEL BİR SORUNU OLARAK YOKSULLUK ve HEGEL'İN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Hegel'in sivil toplum aşamasına ilişkin görüşlerinde klasik iktisat kuramcılarından Adam Smith'in etkisi açık bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Bu etki aynı zamanda Hegel'in politik ekonominin konusu olarak gördüğü sivil toplum anlayışında liberalizme yönelik bir eleştiriye de dönüşmektedir. Hegel'in görüşlerinin şekillenmesinde Smith'in "görünmez el" düşüncesinin yanı sıra insani varoluşun özüne ve sivil toplumda iradenin özgürlük potansiyelini, eylemini, öznesini tanımlayan emek ve onun modern örgütlenme tarzı olan ve ihtiyaçlar sistemine dinamizmini veren iş bölümüne ilişkin görüşleri etkili olmuştur (Gürkan 2020: 95). Smith emek ve iş bölümünü sermaye birikiminin ve bunun bir sonucu olarak gördüğü ekonomik büyümenin zorunlu iki unsuru olarak görmektedir. İş bölümü bilgi birikimi, zaman ve emek tasarrufu açısından emeğin verimliliğini arttırmakta, bu ise sermaye birikimini olumlu yönde etkilemektedir (Smith 2008: 5). Aynı zamanda Smith'e göre ticari toplum düzeninde kişi kendi çıkarları için çalışırken diğer yandan da genel çığara hizmet etmekte; bir yandan kendi servetini arttırırken diğer yandan da toplum refahını arttırmaktadır. Smith bu durumu ihtiyaçların giderilmesinde bütün malların değişim değerinin gerçek ölçüsü olarak gördüğü emeğin bir değerinin emeği ile olan karşılıklılığı ile açıklamaktadır (Smith 2008: 33). Adam Smith bu karşılıklılığı iş bölümü ve emeğin karşılıklı etkisinin de bir sonucu olarak görmektedir. Hegel ihtiyaçlar sisteminde Adam Smith'in emek ve iş bölümü kavramlarına yönelik analizlerini kendisine referans almaktadır. Diğer taraftan, Adam Smith'in ticari toplum düzenine ilişkin belirlemeleri Hegel'in sivil toplum düzeni ile örtüşse de yoksulluk sorununa yaklaşımları birbirinden farklılık teşkil etmektedir. Adam Smith yoksulluğu bireyin fiziksel bir yoksunluğu olarak değil, kendini toplumdaki soyutlayarak utanma duygusuna kapılması sonucunda oluşan zihinsel bir acı olarak görmektedir.

“Fakir ise tam tersine sefaletinden utanır. Zira ya sefil olduğundan insanların kendisini umursamadığını ya da kendisini fark etseler bile çektiği çileye ve acıya karşı bir duygudaşlık oluşturamayacaklarını düşünür...Fakir insan gezip dolaşır ve barakasına tekrar döndüğünde bir kişinin bile ilgisini çekemediğini görür, kalabalığın içindeyken duyduğu bu yalnızlık kendisini barakasında kapalı kalmış gibi hissetmesine yol açar” (Smith 2018: 77).

Smith’in yoksulluğu fiziksel bir yoksunluk olarak görmemesi onun “zengin olmayan” insanlar için ihtiyaç olanı temel ihtiyaçlarla sınırlı görmesinden kaynaklanmaktadır: “En alt seviyedeki bir işçinin kazandığı bile ihtiyaçlarını gidermeye yeter. İşçi kazandığı ile yiyecek-giyecek alabilmekte, bir ev sahibi olup bir aile geçindirebilmektedir” (Smith 2018: 76). Oysa Hegel’in bireylerin yalnızca doğal ihtiyaçları değil, sosyal ihtiyaçlarının da olduğunu belirtmesi iki düşünürün yoksulluk sorununa yaklaşımlarındaki temel farklılığı oluşturmaktadır.

Smith’e göre yoksul, her şeyden önce zengin gibi yaşamayı hedeflememelidir (Smith 2018: 94). Eğer yoksul zengin gibi yaşamayı hedeflerse bu durumda hissedeceği utanma duygusu kaçınılmaz olmakta ve bu duygu giderek zengine duyulacak bir öfkeye dönüşmektedir. Gilbert’e göre, Smith’in ticari toplum düzeninde zenginin tüketim ürünlerindeki lüks eğilimi yoksul için bu ürünlerin üretiminde istihdam imkânı sağlamakta ve buradan elde ettiği gelir ile temel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir (Gilbert 1997: 277). Dolayısıyla, Smith yoksulluğu ticari toplum tarafından yaratılan yaygın bir durum olarak kabul etmekte, ancak ciddi bir sorun olarak görmemektedir.

Smith sistemi içerisinde çok büyük bir sorun olarak görmediği yoksulluğa ilişkin açık bir çözüm önerisi ortaya koymamaktadır. Smith, ahlaki olarak zenginin yoksula duyacağı şefkat temelli yardımın toplumsal düzen ve adalet açısından kusurlu bir duygudaşlık yaratacağını savunmaktadır.

“İnsanların acılarını dindiren onlara teselli sağlayan şey ise fakirlere ve sefillere karşı hissedilen şefkattir. Toplumsal barış ve düzen sefil haldekilerin rahata ermesinden çok daha önemlidir. Güçlü kimselere duyduğumuz saygıda aşırıya kaçarsak itici oluruz. Sefil birine hissettiğimiz duygudaşlık kusurluysa o zaman da itici oluruz.” (Smith 2018: 328)

Aynı zamanda Smith sistem içindeki sorunların “görünmez el” kuramına uygun bir şekilde kendiliğinden çözüleceğini savunmaktadır. Smith'e göre piyasadaki her bir ekonomik aktör kendi çıkarlarını ve faydalarını maksimize etmeye çalışırken, adeta bir "görünmez el" tarafından dışarıdan herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın aynı zamanda toplumun refahı da maksimize edilmektedir. Bu çerçevede Smith devletin ekonomiye müdahalesinin en düşük seviyede kalmasını; savunma, hukuk, altyapı gibi alanların dışına çıkmaması gerektiğini savunmaktadır.

“Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine itibarlarından ötürüdür. Sermaye... ve emek harcayan her birey... ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir, ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir. ... Niyetinin bir parçası olmayan bir amacı desteklemek için görünmez bir el tarafından yönlendirilir. ... Kendi menfaatinin peşinden koşmakla toplumun da menfaatine destek olmuş olur” (Smith 2008: 485).

Hegel ise yoksulluk sorununu modern toplumu imlediği sivil toplumun kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirmekte ve yoksulluğu, “hareketlerinde serbest bırakıldığında, sivil toplumun sanayi ve nüfus içindeki ağırlığı artar. İnsan ilişkilerinin insan isteklerine ve bu isteklerin karşılanmasının yollarına bağlı olarak genellenmesiyle büyük bir servet birikimi olur” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, servet birikimi ile bağlantılı şekilde ele almaktadır (Hegel 2001: 188). Ancak, Hegel'e göre yoksulluk zenginlik içerisinde de belirebilecek bir durumdur. Bu durum, bireyin yoksulluğa düşüşünde öznel nedenlerin yanı sıra dışsal nedenlerin de bulunduğunu göstermektedir (Hegel 2001: 187). İster dışsal, ister öznel nedenlerle olsun, bireyin yoksulluğa düşüşü sivil toplumun olanaklarından mahrum kalmasına neden olmaktadır. Hegel'e göre sivil toplumun aşırılığı bu açıdan gerek yoksul gerekse zengin açısından yıkıcı bir zihniyet yaratmaktadır (Moland 2012: 139). Yoksulluk, bu çerçevede Brooks'un da belirttiği gibi, bireyin güvende olmasını ve içinde bulunduğu siyasi görüş ile uzlaşmasını engellemesinden dolayı modern toplumun bir sorunu haline gelmektedir (Brooks 2015: 1).

Devlet ile gerçekleşecek uzlaşmaya ve bütünleşmeye dair bir sorun teşkil eden yoksulluk, insanlarda bir zihin durumuna dönüştüğü anda ayaktakımı (Pöbel) ortaya çıkmaktadır. Hegel'e göre sivil toplum içerisindeki avantajlardan mahrum olma durumu yoksulda duyarsızlaşma ve daha geniş özgürlüklerin yaşanmaması gibi olumsuzlukları

beraberinde getirmektedir (Hegel 2001: 188). Duyarsızlık ve daha geniş özgürlüklerin yaşanmaması, devlete ve zengine karşı içsel bir isyanı da ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluk sorununun, ayaktakımı sorunu haline gelmesinin en önemli nedeni kuşkusuz bu isyan durumudur. Söz konusu isyan, bireyin gerçekleştirilmesi gerektiği uzlaşmadan, bütünden ve evrenselden kopmasına neden olmaktadır. Melamed'in de belirttiği üzere, toplumun kurallarına değer vermeyen ayaktakımı esasen kanuna karşı gelmemekte, onu görmezden gelmektedir (Melamed 2001: 26). Hegel'e göre yoksulluk, tam olarak bu noktada ortaya çıkan bir sorundur ve çözülmesi gerekmektedir.

Yoksulluk sorununa ilişkin yoksulluğun öznel durumlarından yola çıkan Hegel, öznel bir yardımın çözüm olup olmayacağını tartışmakta; yardımın etkilerinin geçici olacağını, yapılması gerekenin yoksulluk için genel bir çözüm keşfedilerek yardımların sistematik hale getirilmesi olduğunu belirtmektedir (Hegel 2001: 188). Böylesi bir sistemleştirme ve genel çözüm bulmanın güçlüğü, Hegel'in de farkında olduğu bir durumdur.

Hegel, daha genel bir çözüm önerisi olarak, yoksulların kamu hizmetlerinden (hastaneler, vakıflar ya da sandıklar gibi) doğrudan destek almalarının bir çıkış gibi görülebileceğini, ancak kalıcı bir çözüm getirmeyeceğini de eklemektedir. Bu durum Hegel'de "yoksullar kamu hizmetlerinden doğrudan destek alabilirlerse, herhangi bir iş yapmaya gerek kalmadan geçimlerini sağlayabileceklerinden emin olurlar. Bu düzen hem sivil toplumun ilkelerine hem de üyelerinin bağımsızlık ve onur duygusuna sahip olmalarına aykırı olacaktır" şeklinde ifade bulmaktadır (Hegel 2001: 189). Hegel, dışsal yardımın yoksulluk sorununun çözümü olmadığını ve sivil toplumun kendi iç yapısına aykırı olduğunu belirtmektedir.

Dışsal yardımın bu olumsuzluğuna karşı, geçinilecek miktarın doğrudan değil de, çalışma fırsatları verilmesiyle giderilebileceğine ilişkin çözümün yetersizliğini ise "eğer geçinilecek miktar doğrudan değil, iş veya çalışma fırsatı yoluyla sağlanmış olursa, üretim miktarı artacak ve tüketicilerin toplum içindeki sayısal oranı üreticiye dönüşmeleri nedeniyle azalacaktır" ifadesiyle ortaya koymakta ve orantısız şekilde artan üretimin yoksulluğu da arttıracığını vurgulamaktadır (Hegel 2001: 189).

Bir başka çözüm önerisi ise, devletin yoksulluğun yaratacağı ayaktakımından kurtuluş olarak gördüğü kolonileşmedir. Kolonileşme ile hem devlet kendini bireysel irade ile genel iradenin birleşimi sonucu oluşacak olan bütünden kopuk hisseden ayaktakımından kurtarmış olacak, hem de ayaktakımı yeni bir çalışma ortamı bularak kendine dönüşü gerçekleştirebilecektir. Hegel bu öneriyi “yeni topraklarda, nüfusun bir kısmı için aile ilkesine geri dönüş imkânı; sivil toplum için de yeniden üretimin teşviki ve çalışma alanı oluşur” şeklinde ifade etmektedir (Hegel 2001: 190). Hegel bu öneriyi talebin üzerinde artan üretimin yaratacağı işsizlik sorunu ile mücadele kapsamında değerlendirmektedir. Buna göre, ülke içinde üretilmiş mallar satılmadığında üretimde ve istihdam düzeyinde düşüş meydana gelecek ve artan işsizliğe bağlı olarak yoksul sayısı artacaktır. Kolonileşme yoluyla ülke içinde üretilecek mallar için yeni pazar yaratılabilecek, ayaktakımı ve yoksullar başka ülkelere veya bölgelere adeta ihraç edilebilecektir. Ancak, diğer çözüm önerileri gibi bu öneri de yoksulluk sorununu çözmekte, sadece geçici bir süre baskılamaktadır. Nitekim, mevcut sistemdeki sorunlar bir süre sonra koloniye de sirayet edecek ve yeni koloni arayışına girilmesine ihtiyaç duyulacaktır.

Dolayısıyla Hegel, hareketlerinde serbest bırakılan sivil toplumun bir sorunu olan yoksulluk sorununun, ortaya koymuş olduğu bu çözüm önerileriyle köktenci bir çözüme kavuşmadığını belirtmektedir. Ona göre yoksulluk sorununu ortaya çıkaran durum, sivil toplumun hareketlerindeki serbestliği sonucu artan servet birikimi olduğuna göre, bu serbestliğin kontrol altına alınması gerekmektedir. Hegel, bu çerçevede yoksulluk sorununa çözümün sivil toplumun özsel evrenselliğini gerçekleştirmesini korumayı amaç edinen kamu otoritesinin görelisi olarak sağladığı evrensel birliğin tam anlamıyla sağlanacağını düşündüğü ve “etik bir öge” olarak betimlediği korporasyonlarla gerçekleşeceğini savunmaktadır. Hegel’e göre “kendi çıkarlarını gözetme duygusunun evrensel bir hal aldığı” korporasyonlarda “sivil toplumun her üyesi özel yetenekleri ile korporasyonların bir üyesidir” (Hegel 2001: 191). Her üyenin kendinin ve diğer üyelerin koruyuculuğunu yaptığı korporasyonlarda, bireyin geçimini sağlaması güvence altına alınmaktadır. Anderson, Hegel’in önerdiği korporasyonların kurtarıcı rolünü, üretim ve tüketim ağlarındaki yerlerine olan farkındalıklarıyla ekonomiye içsel olarak müdahale edebilmelerinde ve korporasyon üyelerinin piyasanın taşıyacağından fazla mal üretmeleri sonucunda oluşabilecek yoksullaşmadan daha iyi kaçınabilmelerinde görmektedir.

(Anderson 2001: 200). Hegel, diğer çözüm önerilerine kıyasla, korporasyonların yoksulluk sorununa olan etkisini, korporasyonlarda yoksulların aldığı yardımın yoksulları düşürdüğü haksız konumu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aşağılanmayı ortadan kaldırmasında görmektedir (Hegel 2001: 192).

Hegel, sivil toplumun içsel bir sorunu olarak tespit ettiği yoksulluk sorununa kamu otoritesi ve korporasyonlarla bir çözüm kapısı aralamaktadır. Ancak pek çok sivil toplum kuramcısı tarafından diğer çözüm önerileri gibi korporasyonların da bu sorunu çözmekte yeterli olmayacağı ve Hegel'in sistemi içerisinde sivil toplumun aşılarak devlet aşamasına geçişte yoksulluk sorununun çözümsüz bırakıldığı savunulmaktadır.

1.4. MARX'TA YABANCILAŞMA VE YOKSULLUK SORUNU

Hegel'in yoksulluk sorununun çözümüne ilişkin alternatif çözüm önerilerinde Marksizm temelli görüşler Marx'ın kapitalist sisteme olan eleştirisini merkeze almaktadır. Marx kapitalist sistem eleştirisinde “yabancılaşmış emek” tahlili ile yoksulluk sorununu yabancılaşma sorunu çerçevesinde ele almaktadır. Marx, Hegel'in sivil topluma ve yoksulluk sorununa ilişkin analizlerini önemli görmekle birlikte, çözüm noktasında eksik bulmaktadır. Marx bu çerçevede sivil topluma ilişkin radikal bir eleştiri ortaya koymakta, yoksulluk sorununun çözümünü “emek ve insan” ilişkisi çerçevesinde “yabancılaşma” sorununun çözümünde görmektedir. Bu geçişi Marx'ın “sivil toplum” analizinin “yabancılaşmış emek” ve “proletarya” görüşüyle olan ilişkileri çerçevesinde takip etmek mümkündür.

Marx'a göre modern burjuva toplumunda üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki dengenin üretim güçlerinin lehine bozulması toplumu çıkar ilişkilerinin söz sahibi olduğu bir yapıda şekillendirmektedir. Bu toplum biçiminde özel mülkiyete ve iş bölümüne bağlı olarak ortaya çıkan sınıfsal ayrımlarla birlikte söz konusu toplumun kendi çelişkileri de belirginleşmektedir. Marx sınıf karşıtlığını modern burjuva toplumunun özsel özelliği olarak görmekte ve toplumun geldiği noktayı “kişisel değeri, değişim değerine dönüştürdü ve sayısız yok edilmez ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine, o biricik insafsız özgürlüğü, ticaret özgürlüğünü koydu. Tek sözcükle dinsel ve siyasal yanılsamalarla

maskelenmiş sömürünün yerine, açık utanmaz, dolaysız, kaba sömürüyü koydu” ifadeleriyle eleştirmektedir (Marx ve Engels 2005:119). Ona göre, modern burjuva toplumundaki çelişkiler para dışında her şeyi değersizleştirmekte, yoksullaşma, sefalet ve insanın yabancılaşması ile ortaya çıkan toplumsal çözülmeyi ise arttırmaktadır. Marx, modern burjuva toplumundaki çözülmeyi “yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor, kutsal olan ne varsa lanetleniyor...” ifadeleriyle betimlemektedir¹ (Marx ve Engels 2005: 120).

Marx’a göre, işçi, kapitalist sistemde servetin arttığı ve azaldığı her iki durumda da sıkıntıya girmektedir. Buna göre, servetin azaldığı durumda zaten sıkıntı çeken işçi, servet arttığında da artan işçi talebine paralel olarak artan ücrete kanarak daha fazla çalışmayı kabul etmekte, bu durum ise işçiyi yaşamak için çalışmaya mecbur olan ücretli bir köleye dönüştürmektedir. İşçilerin konumunu Marx şu şekilde ifade etmektedir:

“(1) Toplumun serveti azalırsa herkesten çok işçi sıkıntı çeker; çünkü: işçi sınıfı zenginleşmiş bir toplumda mülkiyet sahipleri sınıfı kadar kazanamaz ama toplumun gerilemesi durumunda hiç kimse işçi sınıfı kadar acı çekemez. (2) Şimdi zenginliği artmakta olan bir toplumu ele alalım. İşçi için yararlı tek durum budur. Burada kapitalistler arası rekabet başlar. İşçilere gerekseme, hazır kadrolardan fazladır. Ne var ki: İlk başta ücretlerin yükseltilmesi işçiler arasında fazla çalışmaya yol açar. Daha fazla kazanmak istedikleri oranda zamanlarını harcamalı ve kölece çalışmalarını sürdürmelidirler, böylece aç gözlülüğün kurbanı olarak bütün özgürlüklerini yitirirler, dolayısıyla da hayatlarını kısaltırlar” (Marx 2005: 20).

Hegel’in yoksulluk sorununu sivil toplumun iyi işleyen yapısının bir sonucu olarak görmesine benzer biçimde, Marx da yoksullaşmayı servetin artması sonucu “proletarya”nın emeğine yabancılaşması ile ilişkilendirmektedir. Marx’a göre, emeğin gerçekleşerek kendisini üretenden bağımsızlaşması “işçinin gerçekliğinin yok olmasına” dönüşmekte (Marx 2005: 75) ve “işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşmanca bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır” (Marx 2005: 76). Bu durum Marx’a göre emeğin yabancılaşmasının ilk görünümü olan emeğin ürününe yabancılaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Marx emeğin ürününe yabancılaşmayı “İşçinin üretimi ne kadar çoksa tüketimi de o kadar azdır, ne kadar çok değer yaratırsa, kendisi o kadar değersizleşir, ürünü ne kadar biçimliyse, işçi kendisi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar

¹ Marx’ın “*kati olan ne varsa buharlaşıyor, kutsal olan ne varsa kutsallığını yitiriyor*” biçimindeki ünlü ifadesi çeviride bu şekilde ifade edilmiştir.

uygarsa, işçi o kadar barbardır; emek güçlendikçe işçi güçsüzleşir; emek akıllandıkça işçi ahmaklaşır ve doğaya köle olur” ifadeleriyle açıklamaktadır (Marx 2005: 77).

Marx’a göre yabancılaşma yalnızca üretimin sonucunda değil, üretim etkinliği sürecinde de ortaya çıkmakta ve emeğin yabancılaşması ile emek işçi için dışsal hale gelmektedir. Çalışmanın işçi için dışsal bir hale gelerek zorunlu bir eylem haline dönüşmesine Marx “işin işçiye değil başka birine ait olması, işçinin çalışırken kendine değil başka birine ait olması” ile açıklamaktadır (Marx 2005: 78). Marx, işçinin kendi benliğini yitirdiği bu durumu emeğe-üretim edimine yabancılaşma olarak değerlendirmektedir.

Marx, çalışmayı emek sürecinde insanın hem kendisi ile hem de doğa ile karşılıklı etkileşimindeki düzenlemelerin ve denetlemelerin olduğu bir süreç olarak görmekte ve insanı hayvandan ayıran türsel bir özellik olarak ele almaktadır. Marx, bu ayırıcı özelliği *Kapital*’in Birinci Cildinde “örümcek işini dokumacıya benzer şekilde gördüğü gibi arı da peteğini yapmada pek çok mimarı utandırır. Ne var ki, en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın yapısını gerçekten kurmadan önce onu imgesinde kurabilmesidir” ifadeleriyle örneklendirmektedir (Marx 2004:181). Bu çerçevede, Marx’a göre emeğin insansal özü “bilinçli bir çalışma” olmasından kaynaklanmaktadır (Türkyılmaz 2016: 73). Bu nedenle, Marx’a göre, proleter emeğe yabancılaşma ile aslında kendi insansal özüne yabancılaşmaktadır. Çalışma eylemi insanın doğayı ve kendini biçimlendirdiği bir süreç olmanın ötesine geçmekte ve onun yaşamını devam ettirmesi için bir zorunluluğa dönüşmektedir. Bu durumda açığa çıkan yabancılaşma görünümü ise Marx’a göre insanın kendi türsel varlığına yabancılaşmasıdır. Marx son görünümün ise insanın insana yabancılaşması olduğunu belirtmekte ve bu yabancılaşmayı “insanın kendi emeğinin ürününden, hayat-etkinliğinden, türsel varlığına yabancılaşması olgusunun dolaysız bir sonucu, insanın insana yabancılaşmasıdır. İnsan nasıl kendi kendisiyle karşı karşıya geliyorsa, öteki insanla da karşı karşıya gelmektedir” (Marx 2005: 82-83) şeklinde ifade etmektedir. Marx’a göre insanın insana yabancılaşması toplumsal etkinliğin yönünü değiştirmektedir. Marx bu dönüşümü “bireyin emeğini öteki üreticilerin emeğine bağlayan ilişkiler üreticilere, aslında olduğu gibi çalışan bireyler arasında doğrudan bir toplumsal ilişki olarak değil, tersine kişiler arasında maddi ilişkiler ve şeyler arasında

toplumsal ilişkiler olarak görünür” ifadeleriyle aktarmaktadır (Marx 2004: 83). Dolayısıyla, Marx’a göre toplumsal ilişkilerin kontrolü nesnelere geçmektedir.

Marx emeğin yabancılaşmasının yanı sıra modern burjuva toplumundaki dinsel ve politik yabancılaşmayı da ele almaktadır. O, *Yahudi Sorunu* eserinde, Yahudi örneği üzerinden insanların politik yaşamdan uzaklaştırıldığı bir toplumda dinin yaşanılan dünyadan kopan bağı üzerinde durmaktadır. Marx’a göre burjuva toplumundaki insanın kamusal ve özel insan olarak bölünmüşlüğü özel yaşam ile devlet yaşamını birbirinden koparmaktadır (Marx 1997: 21). Marx’a göre burjuva toplumunun her şeyi nesneleştirilmesi kamusal alanda “gerçek ve hakiki insan olarak alınan insanı *citoyen* olarak insan değil, *bourgeois* olarak insan” haline, yurttaşı ise *egoist homme’un* (egoist insanın) hizmetçisi haline getirmektedir (Marx 1997: 36). Marx çıkar temelli ilişkilerin egemen olduğu toplumdaki kopuşu din üzerinden şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Politik devlet üyeleri, bireysel yaşam ile cinsil-yaşam, sivil toplum yaşamı ile politik yaşam arasındaki ikicilik yoluyla dinsel olurlar; insanın gerçek bireyselliğinin ötesindeki devlet yaşamını, asıl yaşamıymış gibi görmesiyle dinsel olurlar; dinin burada, sivil toplumun tını ve insanın insandan kopuşunun ve uzaklaşmasının ifadesi olduğu noktada dinseldirler” (Marx 1997: 26-27).

Hristiyanlığın ve Yahudiliğin toplumdaki durumuna ilişkin analizlerinde Marx Yahudiliğin çıkara odaklanmış dünyeviliğini ele almakta ve bu çerçevede Yahudiliğin dünyevi amacını “hristiyanın göksel saadet egoizmi, zorunlu olarak, yahudinin maddi egoizmine, göksel gereksinim yersel gereksinime, öznelcilik de özel çıkarlara dönüşür” ifadeleriyle dile getirmektedir (Marx 1997: 51). Ona göre bu dünyevilik dinsel yabancılaşmanın açık bir görünümüdür:

“Sivil toplum kendisini, devlet yaşamından, yalnızca, tüm ulusal, doğal, moral, teorik ilişkileri insana dışsal kılan hristiyanlığın egemenliğinde tümüyle ayırır, insanın tüm tür-bağlarını koparır, bu tür-bağların yerine egoizmi, bencil gereksinimi koyar ve insan dünyasını atomize olmuş, biri diğerine düşman bireylerin dünyasına çözüştürür” (Marx 1997: 50).

Marx, tüm bunlar çerçevesinde gerek dinsel gerekse politik yabancılaşmayı insanın kendi ürünü olan kurumlara yabancılaşması olarak görmektedir. Bu yabancılaşmanın ortadan kalkmasını ise şu şekilde dile getirmektedir:

“bireysel insan, ne zaman soyut yurttaşı kendinde yeniden-soğurup, bireysel insan olarak, günlük yaşamında, özel işinde ve özel durumunda cinsil-varlık olursa, ne zaman insan "*forces pro-pres*"unu (kendi güçlerini) toplumsal güçler olarak tanırsın ve örgütler ve böylece toplumsal gücü kendisinden politik güç biçiminde ayırmazsa, işte ancak o zaman insani özgürleşme tamamlanmış demektir” (Marx 1997: 41-42).

Bu çerçevede, Marx, modern burjuva toplumuna egemen olan kapitalist ekonomide emeğin sermaye birikiminin devamlılığında bir üretim faktöründen öte görülmeşiğini eleştirmekte ve sermaye birikiminin “emek-değer” ilişkisinde emeği sömüren ve onu yabancılaştıran bir araca dönüştüğünü savunmaktadır. Kapitalist, satın aldığı emek gücü ile birlikte daha fazla kar elde edebilmek için emek sürecinin önemli bir parçası olan “artı değer”i karına eklemekte ve emeği sömürmektedir. Marx, kapitalistin yalnızca kullanım değeri olan bir meta üretmekten öte bir amaca sahip olduğunu belirtmekte olup, bu amacı şu şekilde aktarmaktadır:

“Kapitalizmin gözünde iki amaç vardır: önce değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek ister, yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister; sonra, değeri, üretimde kullanılan metaların toplam değerinden fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek gücünden fazla olmalıdır. Amacı, yalnız kullanım değeri değil, değer üretmektir; yalnız değer değil, aynı zamanda artı değer üretmektir” (Marx 2004:188).

Böylece, bir yandan egemen kapitalist sınıf olan burjuvanın zenginliği artarken, diğer yandan bu zenginliğin artmasında emeğiyle mevcudiyet gösteren üretici sınıf olan proletaryanın yoksulluğu da artmaktadır. Marx, emeğin nesneleşmesi sonucunda oluşacak olan yabancılaşmayı ve yoksullaşmayı şu şekilde ifade etmektedir:

“İşçi ne kadar çok servet üretse, üretimin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir. Emek yalnız meta üretmez; kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir- ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir” (Marx 2005: 75).

Marx'a göre kapitalist sistemde işçi için sefalet ve yoksulluk kaçınılmaz bir son olarak ortaya çıkmaktadır. Marx, *1844 El Yazmaları* eserinde, politik iktisatın toplumun refahını artırma amacı çerçevesinde emek, iş bölümü ve sermaye arasında kurulan ilişkide işçinin “çalışan bir hayvan” statüsüne itildiğini ve “proleter’in, yani sermayesi ve rantı olmayan, yalnızca emeğiyle yaşayan ve tek-yanlı, soyut emeğiyle yaşayan adamın [proleterin] politik iktisat tarafından yalnızca işçi olarak düşünüldüğünü” belirtmektedir (Marx 2005: 25). Marx'a göre emek, kapitalist sistemin bir güç olarak gördüğü sermayenin kontrolünde yalnızca kapitalistin karına hizmet eden bir yapıya dönüşmekte, işçiden uzaklaşmakta, emeğin ürünü kendini üretenen bağımsızlaşarak ona karşı yabancılaşmaktadır. Marx klasik iktisatın “sermaye, biriktirilmiş emektir” anlayışını kabul etmekle birlikte, bu biriktirilmiş emeğin içindeki “artı değer” ile işçinin durumunun bir “meta” düzeyine düşürüldüğünü, işçinin ürettiklerinin gücü ve yüceliğiyle ters orantılı bir şekilde sefaletinin arttığını ortaya koymaktadır (Marx 2005: 73). Benzer şekilde, Marx, *Komünist Manifesto*'da işçinin mevcut durumunu “sanayinin ilerlemesiyle yükseleceği yerde gittikçe daha çok kendi sınıfının varoluş koşullarının altına düşüyor. Sadakaya muhtaç hale geliyor ve sadakaya muhtaçlık, nüfustan ve servetten daha hızlı geliyor” ifadeleriyle vurgulamaktadır (Marx ve Engels 2005: 130). Marx'ın işçi sınıfının mevcut durumunu ifade ederken kullandığı “sadakaya muhtaç” olma durumu Hegel tarafından yoksulluk sorununun boyutlarının ve çözümünün analizinde İngiltere örneği üzerinden şu şekilde ele alınmaktadır:

“Britanya'da ve özellikle İskoçya'da gerek sefalete, gerekse toplumun sübjektif temelleri olan insanlık onurunun ve ar duygusunun yok olmasına ve pleb kitlesini doğuran tembelliğe ve savurganlığa karşı bulunan en kestirme çarenin, yoksulları kendi kaderlerine terketmek ve onları sokaklarda dilenmeye zorlamak olduğu görülüyor” (Hegel 1991: 193).

Marx'ın işçinin ürettiklerinin gücü ve yüceliğiyle ters orantılı bir şekilde sefaletinin artışında gördüğü yoksulluk sorununu Hegel de şu şekilde ifade etmektedir:

“İhtiyaçlar dolayısıyla insanlar arasındaki dayanışmanın ve bu ihtiyaçları tatmine yarayan tekniklerin evrenselleşmesi sayesinde servetlerin birikimi artar, çünkü bu çifte evrenselleşme süreci son derece büyük kazançlar meydana getirir. Ama bir yandan böyle olurken, öbür yandan özel emeğin parçalanması ve sınırlanması yüzünden, bu emeğe bağlı sınıfın bağımlılığı ve yoksulluğu da büyür ve, aynı zamanda, emekten başka melekelerden, sivil toplumun sunduğu daha geniş özgürlük imkânlarından ve, bilhassa, entelektüel nimetlerden yararlanmak ve kâim almak imkânları azalır” (Hegel 1991: 192).

Marx, Hegel'in sivil toplumun bir sorunu olarak betimlediği yoksulluk sorununu modern burjuva toplumunda ortaya çıkan “yabancılaşma sorunu” çerçevesinde ele almakta ve sorunun çözümünü modern burjuva toplumunun sınıflı yapısının ortadan kaldırılmasında görmektedir. Marx'a göre sorunun çözümü, yabancılaşmış, mülksüz, yoksul ve sefalet içerisinde bırakılmış proletarya sınıfının “proleter hareketi” ile gerçekleştirilecektir: “Proleter hareket, büyük çoğunluğun, büyük çoğunluk çıkarına olan öz bilinçli, bağımsız hareketidir” (Marx ve Engels 2005: 129).

Hegel, yoksulluk sorununun bir ayaktakımı yığını oluşturduğunu belirtmekte ve asıl sorunun bu ayaktakımı olduğuna dikkat çekmektedir. Marx, Hegel'in ayaktakımı olarak ifade ettiği yığını “lumpen proletarya” olarak adlandırmaktadır. “Lumpen proletarya” kavramını ilk olarak *Alman İdeolojisi* eserinde “özgür yurttaşlar ve köleler arasında yer alan plebler, hiçbir zaman lumpen proletarya olmanın ötesine geçemediler” (Marx ve Engels 2013: 32) ifadesi ile dile getirmektedir. *Komünist Manifesto*'da ise lumpen proletaryaya yaklaşımını “ ‘Tehlikeli sınıf’, ‘toplumsal tortu’ eski toplumun en alt katmanlarının bu edilgin çürüyen yığını şurada burada bir devrim ile, hareketin içine sürüklenebilir, ne var ki kendi yaşam koşulları onu daha çok gerici entrikaların paralı aleti olmaya hazırlar” şeklinde ifade etmektedir (Marx ve Engels 2005: 128). Marx, bu açıdan çözüm hareketini gerçekleştirecek olan sınıfı “burjuvazi ile karşı karşıya duran bütün sınıflar içerisinde yalnızca proletarya devrimci bir sınıf” olarak belirlemektedir (Marx ve Engels 2005: 128). Marx'a göre bireysel özgürlük için modern burjuva toplumunda ortaya çıkan yabancılaşma ve yoksulluk ile herkesin özgürlüğü gözden çıkarılmaktadır. Ona göre, proleter hareket ile burjuvanın bireyselliğinin ve burjuva özgürlüğünün yerini “herkesin özgürlüğünün birliği” alacak (Marx ve Engels 2005: 142), böylece sınıfsız ve özel mülkiyetin olmadığı bir toplum yapısına geçilecektir. Marx'ın yoksulluk sorununa yaklaşımı ve çözüm olarak proleter hareketi görmesi, Hegel'in yoksulluk sorunu için Marksist temelli alternatif çözüm önerileri ortaya koyan düşünürlerin hareket noktası olmaktadır.

2. BÖLÜM

YOKSULLUK SORUNUNA ALTERNATİF ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Literatürde Hegel'in yoksulluk sorununa ilişkin pek çok değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin ortak yönü, sivil toplumun kendi iç yapısından çıkan yoksulluk sorununun varlığıdır. Değerlendirmelerdeki farklılıklar ise Hegel'in çözümsüz bıraktığı düşünülen bu soruna yönelik ortaya konulmaya çalışılan çeşitli çözüm önerilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda yoksulluk sorununa ilişkin alternatif çözüm önerileri Marksizm temelli, devlet müdahalesini esas alan ve korporasyon temelli öneriler çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. MARKSİZM TEMELLİ ÖNERİLER

Bu başlık altında Hegel'in yoksulluk sorununa ilişkin çözüm önerilerinin yetersizliğinden hareket eden ve Marksizm temelli alternatif çözüm önerileri getiren Shlomo Avineri ve Frank Ruda'nın görüşleri üzerinde durulacaktır. Avineri ve Ruda'nın yoksulluk sorununa ilişkin değerlendirmelerinin Marksizm temelli öneriler başlığı altında incelenmesinin nedeni her iki düşünürün de Hegel'in sivil toplumun kendi iç yapısından çıkan yoksulluk sorununa ilişkin çözüm önerilerini yetersiz bulmaları ve çözümü sivil toplumun ortadan kaldırılmasında görmeleridir.

2.1.1. Avineri'nin Sivil Toplumdan Vazgeçiş Önerisi

Avineri, Hegel'in sivil toplum anlayışını *Hegel's Theory of the Modern State* adlı eserinde "emek, yabancılaşma ve piyasa gücü" çerçevesinde incelemektedir. Hegel bilincin doğayla olan ayrımının aşılmasını öznenin doğayla olan ilişkisi ile açıklamaktadır. Avineri, Hegel'in bu aşılımda ihtiyacın tatmininde nesnenin ortadan kaldırıldığı dolaysızlığın aksine, mülkiyetin ortaya çıkışı ile nesnenin korunmasını daha ileri bir seviye olarak gördüğünü belirtmektedir (Avineri 1972: 88). Hegel bunun nedenini diğer kişilerce tanınan mülkiyetin nesneye kattığı içsel nitelikte görmektedir. Bu noktada Avineri sahip olmanın bireyle, mülkiyetin ise toplumla ilgili olduğunu belirtirken; sahipliğin başkalarının onu bu şekilde tanınması yoluyla mülk haline geldiğini, dolayısıyla

da mülkiyetin toplumsal bir nitelik kazandığını ifade etmektedir (Avineri 1972: 88). Hegel'e göre tanınma mücadelesinin merkezinde emek kavramı yer almaktadır. Özne ile nesne arasındaki dolayım emek ile gerçekleşmekte, insan, emeği yoluyla başkası tarafından tanınır hale gelmektedir.

Avineri'ye göre, Hegel'in emeğin üretim işlevini yalnızca bireyin kendisi için değil karşılıklı olarak başkası için de üretimi şeklinde açıklaması "emek" kavramını "toplumsal emek" kavramına dönüştürmektedir. Diğer taraftan, toplumsal emekteki bu karşılıklılığının tanınma açısından olumlu yönü bir noktadan sonra değişime uğramakta ve bireyleri birbirine bağımlı hale getirmektedir:

"Yine de bu karşılıklılık bir soruna yol açar, her ne kadar her insan ihtiyacı somut olsa da ihtiyaçların bütünü için üstlenilen üretimin bütünü soyuttur ve tüm üretim ve dağıtım süreci tamamlanana kadar somut bir biçimde ifade edilemez. Dolayısıyla üretim soyut hale gelir ve iş bölümü üreticilerin ihtiyaçlarından ziyade üretimin ihtiyaçlarıyla ilişkili görünür. İnsanlar kendi spesifik ihtiyaç duydukları nesnelere üretmezler bunun yerine ihtiyaç duydukları nesnelere ve somut nesnelere için takas yapmada kullanacakları genel ürünler üretirler" (Avineri 1972: 91).

Avineri bu karşılıklılığın yarattığı dönüşümü, bir yandan bireyin toplumsal emek ile evrensel bir varlık haline gelişi, diğer yandan da toplumsal emeğin yarattığı karşılıklı bağımlılıktan dolayı birey ve bireyin ihtiyaçları arasındaki bağın kopuşu olarak değerlendirmektedir. Avineri'ye göre bu dönüşüm toplumsal emeğin üretimin kendisinde zorunlu bir yabancılaşmayı ortaya çıkardığı şeklinde yorumlanmaktadır. (Avineri 1972: 92). Bu yorumun temelinde emeğin karşılıklılığına ilişkin Hegel ve Adam Smith arasındaki fikir ayrılığı bulunmaktadır. Nitekim, Smith'e göre toplumsal emeğin karşılıklılığını sağlayan iş bölümü emeğin verimliliğini arttırırken, Hegel'e göre karşılıklılık toplumsal emeği makineleştirmektedir. Bu noktada Avineri, Hegel'in makineleşmenin yarattığı yabancılaşmanın farkında olduğunu, ancak bu makineleşmeyi modern toplumun sürekliliği için gerekli gördüğünü belirtmektedir (Avineri 1972: 93). Avineri modern toplumun karakteristiklerinden bir diğeri olan piyasa gücünün ise "metaların kullanım değerinin değişim değerine dönüşümü" ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir (Avineri 1972: 95). Dolayısıyla, modern toplumdaki gelişme ve piyasa gücündeki artış yabancılaşmayı daha da arttırmaktadır.

Avineri'nin sivil toplumun karakteristikleri olarak belirlediği emek, yabancılaşıma ve piyasa gücü ihtiyaçların artmasına ve çeşitlenmesine neden olmaktadır. İhtiyaçlardaki bu genişleme beraberinde servet eşitsizliğini getirmekte, zengin ve yoksul arasındaki bağımlılığı ortaya çıkartmaktadır. Avineri, sivil toplum alanını “bireylerin diğer herkese kendi amaçları için bir araç olarak davrandığı bir evrensel egoizm alanı” olarak tanımlamaktadır (Avineri 1972: 134). Avineri sınırsız bırakılan sivil toplumun yaratacağı yoksulluk sorununa ilişkin Hegel'in tespitlerini sivil toplumun radikal bir eleştirisi olarak değerlendirmektedir. O, Hegel'in sivil toplumun iç dinamikleri konusunda Adam Smith ile benzer görüşleri paylaştığını belirtmekle beraber, "Hegel, Smith'in sivil toplumdaki bencil çıkarların çatışması yoluyla daha üst bir amacın elde edilebileceğini ifade eden görüşünü kabul etmekte, ancak toplumdaki herkesin iyi durumda olacağını belirten gizli varsayımını benimsememektedir" ifadesi ile yoksulluk sorununa ilişkin Smith'ten farklı bir tutum sergilediğini vurgulamaktadır (Avineri 1972: 148). Smith'in ortaya koyduğu ekonomik sistemin “*laissez faire*” ile işleyen yapısı herkesin iyi olduğu, yoksulluğun tesadüfi ve düşük düzeyde görüldüğü bir toplum yapısını öngörürken, Hegel yoksulluğu ve bunu takip eden yabancılaşımayı sistemde tesadüfi değil, oldukça sık görülen bir sorun olarak görmektedir (Avineri 1972: 148). Avineri'ye göre Hegel sivil toplum anlayışında klasik politik iktisatın sonuçlarını felsefi bir sistem içerisinde ele almaktadır.

Avineri, modern toplumun modern bir olgusu olarak gördüğü yoksulluğu "sivil toplumun yarattığı ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanamaması arasındaki gerilimin ifadesi olan diyalektik bir kavram" olarak açıklamaktadır (Avineri 1972: 149). Sivil toplumda bir yandan ihtiyaçlar karşılanırken diğer yandan da yeni ihtiyaçlar üretilmektedir. Yeni ihtiyaçlarla birlikte yeni arzuların üretilmesi yoksulluğu açığa çıkartmaktadır. İhtiyaçlar sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluk, yalnızca sivil toplumun yarattığı niceliklerden yoksun olmak değil, aynı zamanda sivil toplumun bütünleştirici kurumlarının niteliksel içeriğinden de yoksun olma durumudur (Avineri 1972: 150). Niteliksel boyuttan yoksun olma durumu ise ayaktakımını ortaya çıkarmaktadır. Avineri bu niteliksel boyutun aynı zamanda Hegel'in mülkiyet ve kişilik arasında kurduğu ilişkiden kaynaklandığını belirtmektedir. Nitekim Hegel mülkiyeti, kişiliğin vücut bulmuş hali olarak görmektedir (Hegel 1991: 68). Bu durum yoksulların yoksunluğunu fiziksel mahrumiyetin ötesinde kişiliklerinden mahrum olmaya dönüştürmektedir.

Hegel'in çözüm önerilerini inceleyen Avineri, Hegel'in yoksulluk sorununu tespit ederken yaptığı radikal eleştiriyi sorunun çözümünde devam ettiremediğini, çözüm için devlet müdahalesini öngördüğünü, ancak bunu dışsal kontrolle sınırlı tutarak devleti ekonomik etkinliğin dışında tutmaya çalıştığını belirtmektedir (Avineri 1972: 151). Avineri yoksulluk dışındaki hiçbir sorunun Hegel tarafından çözüm noktasında eksik bırakılmadığını, bu durumun ise Hegel'in içinde bulunduğu bir ikilem nedeniyle oluştuğunu ifade etmektedir:

"eğer devleti ekonomik etkinliğin dışında bırakırsa, sivil toplumun üyelerinin büyük bir kısmı bunun dışında kalacaktır; ancak devleti sorunu çözecek bir şekilde devreye sokacak olursa, bu durumda sivil toplum ve devlet arasında yaptığı ayırım ortadan kalkacak ve ayrımlaşma yoluyla bütünleşmeye dönük dolayım ve diyalektik ilerlemenin tüm sistemi çökecektir" (Avineri 1972:151).

Avineri'ye göre Hegel devlet müdahalesini öngörerek sorunun çözümüne ilişkin doğru bir adım atmakta, ancak ekonomik etkinliği bu müdahalenin kapsamı dışında bırakarak sorunun çözümünden uzaklaşmaktadır. Bu nedenle karamsar bir tavır içerisinde olduğunu düşündüğü Hegel'in yoksulluk sorununa ilişkin hiçbir çözüm ortaya koyamadığını iddia etmektedir (Avineri 1972: 153). Buna göre, eğer yoksulluk sivil toplumun işlemindeki bir eksiklikten kaynaklanmayan, tersine iyi işlemesi sonucunda ortaya çıkan bir sorunsal, çözüm, Avineri'ye göre sorunu ortaya çıkaran sınırlanmamış sivil toplumun gözden çıkarılmasındadır.

2.1.2. Ruda'nın Proletaryan Eylem Önerisi

Hegel'in yoksulluk sorununa ve çözüm önerilerine ilişkin yapılan incelemelerden bir diğeri Ruda'nın yapmış olduğu değerlendirmelerdir. Ruda, yoksulluk sorununa yaklaşımını İngilizceye *Hegel's Rabble: An Investigation into Hegel's Philosophy of Right* adıyla çevrilen eserinde, "Avineri'den farklı olarak, yoksulluğun Hegel'in ayaktakımı adı altında tespit ettiği temel sorunun nasıl gerekli koşulu olduğunu gösterme amacındayım" şeklinde ifade etmektedir (Ruda 2011: 4). Ruda için yoksulluk sorununun anlaşılmasında iki önemli husus vardır. Bu hususlardan ilki Hegel'in yapmış olduğu, yoksulluk ve ayaktakımı ayırımı ve yoksulluktan ayaktakımına geçiştir. Bir diğer husus ise, Hegel'in yoksulluk ile mücadelesini ve çözüm önerilerini devlet perspektifinden

gerçekleştirme çabasıdır (Ruda 2011: 10). Ancak, burada Hegel'in sivil toplum ve devleti birbirinden ayırdığını vurgulamak gerekmektedir.

Ruda, Hegel'in ortaya koymuş olduğu çözüm önerilerini tek tek incelemekte ve bu önerilerin yetersizlikleri hususunda Hegel ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Yoksulluk sorununun bir çözümü olarak gördüğü korporasyonlardan, diğer çözüm önerilerine göre daha umutlu olan Hegel'in aksine Ruda, bu çözüm önerisinin de yoksulluğu hafifletmekten öteye geçemeyeceğini düşünmektedir. Korporasyonun özel beceri sahibi üyelerinin dışında kalan ve üye olmayan kişilerin hala tehlike altında olduğunu belirten Ruda'ya göre, "korporasyonlar bildiği ve gördüğü yoksulları besler, onun dışındakileri içine almaz" (Ruda 2011: 22). Ruda'nın belirttiği bu durum, Hegel'e göre sivil toplumun meydana getirdiği yoksulluk sorununun korporasyonlarda da farklı bir biçimde devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Ruda'ya göre sivil toplum içerisindeki özne, reform dönemi ile başlayan ve Fransız Devrimi ile yasal olarak düzenlenen eşitlik ve adalet koşullarıyla kendi rasyonelliğini gerçekleştirmeye başlayan aktif öznedir. Aktif öznenin sivil toplum içerisindeki konumu ise, ihtiyaçlar sisteminin şekillendirdiği ilişkiler ağıdır. İhtiyaçlar sisteminin şekillendirdiği bu ilişkiler ağı ihtiyaçların farklılaşması ve karşılanması ile bağımlılığı da arttırmaktadır (Ruda 2011: 11). İhtiyaçlar sistemine bağlı olarak şekillenen sivil toplumdaki temel ilke ise çalışma ilkesidir. Çalışma ile insan bir yandan toplumu korumaya çalışırken, diğer yandan da evrensel olana aracılık yaparak kendini korumaya çalışır (Ruda 2011: 13). Bu çerçevede, evrensele ulaşma durumu çalışma ile, bir mal varlığına (estate) sahip olma ile gerçekleşmekte ve mal varlığına sahip olmama durumu yoksulu evrenselden koparmaktadır. Yoksulluğun kendisini değil, ayaktakımına dönüşümünü bir sorun olarak gören Hegel, asıl odaklanması gereken nokta olarak yoksulluğun niceliksel boyutunu değil, niteliksel boyutunu görmektedir. Buna göre, çalışmanın sağladığı rasyonelliğin kendisi zenginliği artırırken, aynı oranda yoksulluğu da arttırmaktadır. Bu niceliksel artışın evrensele ulaşamayan yabancılaşmış, ayrılmış ve çözülmüş bir yığın meydana getirmesi ise ayaktakımını ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluk, bu çerçevede sivil toplumun rasyonelliğinin yarattığı bir irrasyonellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruda, bu irrasyonelliği "kendi doğasının içsel rasyonelliği, kendi

irrasyonelliğinin özümsemesi olarak görünmektedir” şeklinde ifade etmektedir (Ruda 2011: 33). Sivil toplumun karşısındaki bu doğa dışılık (counternatural), sivil toplumun kendi doğasının bir ürünüdür. Žižek, bu irrasyonel yığıcıyı “mevcut düzene içkin ama düzen içerisinde yeri olmayan” şeklinde betimlemektedir (Žižek 2015: 433). Ayaktakımı, geçimini kendisi sağlamamasına karşın sivil toplum tarafından geçiminin sağlanmasını talep etmekte ve bunun gerçekleşmemesine karşı bir öfke duymaktadır. Bu öfke durumu, ekonomik hareketlerin aşırı ve doğa dışı etkilerine karşı duyulan bir öfkedir (Ruda 2011: 36). Oysa, sivil toplum içerisinde yer alan aktif özne, geçimini çalışması ile sağlamaktadır. Bu bağlamda, ayaktakımının talebi haksız görülmektedir. Žižek, bu talebin haksız bir talep olmadığını söyleyerek ve “ayaktakımı özgür, özerk hayatın evrensel alanından dışlandığından, talepleri başlı başına evrenseldir” diyerek ayaktakımının duyduğu öfke durumunu haklılaştırmaktadır (Žižek 2015: 435). Hegel’e göre, ayaktakımı haline gelme yalnızca yoksullar için değil, zenginler için de geçerli bir durumdur. Ayaktakımının karakteristik özelliklerini parçalanma, yabancılaşma, çözülme ve ayrılaşma olarak ifade eden Ruda’ya göre de, hem zengin hem de yoksul ayaktakımında benzer bir ahlaki ve yasal yozlaşma söz konusudur (Ruda 2011: 37). Bu çerçevede, yoksul ayaktakımı herkesin sahip olduğu haklardan mahrum bırakıldığını hisseden bir yığın olarak evrenselden kopmakta; zengin ayaktakımı ise kendini bu hakların kaynağı olarak hissetmekte ve kendini evrenselin üstünde görmektedir (Ruda 2011: 41). Sonuç olarak her iki ayaktakımı da yabancılaşmaktadır.

Ruda’ya göre, haklardan yoksun yoksul ayaktakımı ile kendini söz konusu hakların kaynağı olarak gören zengin ayaktakımı benzer bir ahlaki ve yasal yozlaşma içerisinde olmalarına rağmen birbirlerinden farklıdırlar. Ruda, bu farklılığı “sivil toplumun ihtiyaçlar tarafında bir ayaktakımı vardır ve bu ayaktakımı yoksullar arasından çıkar, sivil toplumun tesadüflere dayalı kısmında bir ayaktakımı vardır ve bu ayaktakımı kumarbazlar arasından çıkar. Dolayısıyla iki ayaktakımı vardır: ihtiyaçların ayaktakımı ve tesadüflerin ayaktakımı” şeklinde ifade etmektedir (Ruda 2011: 46). Bu ayırım ile yoksul ayaktakımının zorunlulukla ortaya çıktığını, zengin ayaktakımının ise tesadüfi bir servet ile ortaya çıktığını vurgulamakta, herkesin gizli bir yoksul, gizli bir ayaktakımı olduğunu savunmaktadır (Ruda 2011: 47). Ruda’ya göre ahlaki ve yasal yozlaşmaya götüren süreç, yoksul ayaktakımında kaybetmenin beraberinde getirdiği zihinsel/içsel bir

kaybetme durumu iken, zengin ayaktakımında kazanmanın beraberinde getirdiği dışsal bir kaybetme durumudur. Kaybetme durumları arasındaki bu farklılık Ruda tarafından zengin ayaktakımı için “özel eylemler-keyfi kazançlar-kayıp”, yoksul ayaktakımı için ise “kayıp-özel eylemler-kayıp” şeklinde formüle edilmektedir (Ruda 2011: 50). Yoksul ayaktakımı tembelliğinden kaynaklanan zihinsel bir kayıp yaşarken, zengin ayaktakımının yaşadığı dışsal kayıp savurganlığından kaynaklanmaktadır. Ruda, ayaktakımının yaşadığı içsel ve dışsal kaybetme durumlarını ayaktakımının bir kötülüğü olarak nitelendirmekte ve zengin ayaktakımının kendini her şeyin üstünde görmesini bu kötülüğün ilk yüzü, yoksul ayaktakımının öfkesini ise ikinci yüzü olarak değerlendirmektedir (Ruda 2011: 51).

Ruda’ya göre, ayaktakımları arasındaki ayrıma ek olarak yoksul ile yoksul ayaktakımı, kumarbaz ile zengin ayaktakımı arasındaki ayrımlara dikkat edilmeli, bu ayrımlardaki belirleyicinin yoksulluğa ya da kumarbazlığa dahil olmaya ilişkin tavır olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Buna göre yoksul ayaktakımı yoksulluğunu ifade eden dışsal gereklilik ve tutumunu ifade eden içsel koşul elementlerinden; zengin ayaktakımı ise kazancını ifade eden dışsal koşul, tutumunu ifade eden içsel koşul ve servetinin gösterimini ve bunun kaybedilmesini ifade eden dışsal ve içsel gereklilik elementlerinden oluşmaktadır (Ruda 2011: 58). Yoksul ayaktakımının yoksunluğu ise zengin ayaktakımının kazancını ifade eden dışsal koşula sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Ruda, yoksul ayaktakımının içsel koşulu olan öfkeyi bir çelişkinin yansıması olarak kabul etmekte ve bu çelişkiyi “ayaktakımı mevcut durumu haksızlık olarak görmekte, ancak hakka ilişkin fikrini mevcut durumdan elde etmektedir” şeklinde açıklamaktadır (Ruda 2011: 60). Bu çelişki ayaktakımı ile sivil toplumun ihtiyaçlar sisteminin işleyişine bakışlarındaki uyumsuzluktan kaynaklanmakta ve söz konusu uyumsuzluk ayaktakımının öfkesinin nedeni olmaktadır. Ruda’ya göre ayaktakımı, belirli bir özgürlüğün nesneleştirilmesini ve gerçekleşmesini sağlayan çalışma/emek ve eylem olmaksızın geçiniyormuş gibi görünmekte ve bu durum haklardan vazgeçmeyen, ancak hukukun kurumlarına da katılmayan ayaktakımının öfkesini ortaya çıkarmaktadır (Ruda 2011: 62). Diğer bir deyişle, zengin ayaktakımının birtakım şeylere sahip olması bunları kaybetmesine neden olmakta, ancak yoksul ayaktakımının herhangi bir şeye sahip olmaması kaybetme durumunu ortadan kaldırmaktadır.

Ruda, Hegel'in "kişi olma" ve "diğer insanlara saygılı olma" kavramlarını hukukun temelinde yerleştirdiğini ifade etmektedir. Buna göre, yoksul ayaktakımı içinde bulunduğu öfkeden dolayı başkalarına olan saygısını, hukukun temel zorunluluğundan kendini ayırtmasından dolayı da kişi olma statüsünü kaybetmektedir (Ruda 2011: 66). Ruda, Hegel'in ayaktakımı konusunda zengin ve yoksul ayrımı yapmasına karşın, esas ilgilendiği hususun yoksul ayaktakımı olduğunu belirtmekte, haklardan ve görevlerden mutlak olarak çözülenin yoksul ayaktakımı olduğu konusunda ise Hegel ile aynı görüşü paylaşmaktadır (Ruda 2011: 67). Nitekim, yoksul ayaktakımının karşılaştığı çözümler haklardan ve görevlerden yoksunluğu sonucunda ortaya çıkan mutlak bir çözülmeyken, zengin ayaktakımının çözülmesi sahip olunan servetten dolayı oluşan kısmi bir çözülmeye karşın, zengin ayaktakımı her ne kadar kendisini sahip olduğu servetten dolayı her şeyin üzerinde görse de servetine ilişkin yaşayacağı herhangi bir kayıpta yine hukukun güvencesine dönüş yapmaktadır. Yoksul ayaktakımı ise hak edilmemiş hak (right without right) konusundaki iddiasını sürdürerek mutlak olarak ahlaki toplumdan çözülmektedir (Ruda 2011: 68).

Ruda, ayaktakımının aktif olma -diğer bir deyişle çalışma- alışkanlığını kaybettiğini ve ihtiyaçlarından dolayı alışkanlığın yalnızca mekanik tekrarlarında hapsoldüğünü belirtmektedir (Ruda, 2011: 76). Bu mekanik tekrardan kastedilen ilgisiz, bilinçsiz ve duygulardan kopmuş bir tekrar mekanizmasıdır. Mekanizma içindeki durumundan dolayı özgürlüğünden kopan yoksul ayaktakımı Ruda'ya göre cansız hayat / yaşamı olmayan bir yaşam (life does not live) haline gelmekte, canlılığını kaybetmekte ve çürümektedir (Ruda 2011: 81). Ruda, organizma için mevcut olduğu bilinen ancak işlevini kaybetmiş bir parça olan ayaktakımının Hegel'in verdiği elin vücuttan koparıldığı durumunu anlatan örneği ile daha belirgin hale geldiğini belirtmektedir. Buna göre, çürüyen yoksul iken, çürüme sonucunda ortaya çıkan şey çürümüş ayaktakımıdır (Ruda 2011: 83). Ayaktakımı bir yandan organizmaya ait olmayan bir parça olarak orada durmakta, diğer yandan da organizmaya etkisini olumsuz yönde devam ettirmektedir. Aylak yoksulların oluşturduğu ayaktakımı yoksulluk, tembellik ve varoluşsal belirleyicilerinin kaybı ile ortaya çıkmaktadır. Böylece, yoksulların çürüme ile başlayan siyasi ölümünü varlığın çözülmesi ile oluşan toplumsal ölüm takip etmektedir (Ruda 2011: 92). Ruda'ya göre ayaktakımı

sivil toplumun bir problemidir, ancak Hegel tarafından devletin bir problemi olarak değerlendirilmediğinden Hegel'in problemi olamamıştır (Ruda 2011: 99).

Ruda, Hegel'in de belirttiği üzere yoksulluğun insanları kendiliğinden ayaktakımına dönüştürmediğini, öfkenin yoksulu ayaktakımı yaptığını savunmaktadır. Ona göre ayaktakımının bir tutumu haline gelen öfke devlete ve devletin tüm kurumlarına duyulan öfkedir (Ruda 2011: 114). Söz konusu öfke Hegel için anti devletçi bir güçtür, çünkü asosyal bir tavidir (Ruda 2017: 174). Ancak, Ruda devletten ve devletin kurumlarından kopan ayaktakımının kopuşunun kendi hatasının bir sonucu olmadığını ve isteği dışında gerçekleştiğini belirtmektedir. Oysa Hegel, ayaktakımının nesnellikten kopuşunu kendi isteğine bağlamakta ve ayaktakımının kopuşunu ahlaki bir kötülük ve negatif bir anlayış olarak görmektedir. Ruda Hegel'in tersine herkesin kendi geçimini sağlamasının imkansız olduğunu, bu yüzden de ayaktakımının durumunun nesnel bir imkansızlığın içselleştirilmesinden başka bir şey olmadığını belirtmektedir (Ruda 2011: 115). Ruda'nın bakış açısına göre ayaktakımının öfkesi sivil toplum içindeki konumuna ilişkin gerekli bir öfkedir. Çünkü, radikal bir reddetme problemi olarak görülen ayaktakımı ahlaki toplum ilişkilerinin dışında yer almakta, ancak ahlaki toplumun içinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Ruda'ya göre ayaktakımı ahlaksal bir birliktelik yerine çokluk, organik bir yapılanma yerine ise sonsuz bir bölünme görmektedir (Ruda 2011: 118). Ruda, bu yüzden Hegel'in ayaktakımına ilişkin bir sınıflandırma hatası yaptığını, ayaktakımının evrensel belirliliğini göremediğini, ayaktakımını sadece tesadüflerle açıkladığını, bunun bir sonucu olarak da negatif bir anlayış olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Ruda'ya göre ayaktakımı devletten daha evrenseldir ve ayaktakımı problemi devlete ait bir sorundur (Ruda 2011: 122). Çünkü, Ruda devletteki herkesin üstü örtülü olarak ayaktakımı olduğunu vurgulamaktadır.

Ruda, "kişilik" ve "diğer insanlara saygılı olma" durumlarını özgürlükle bağlantılı olarak tekrar ele almaktadır. Ruda'ya göre "bir kişi olun ve diğerlerine bir kişi olarak saygılı olun" ifadesi Hegel tarafından hukukun ve özgürlüğün buyruğu olarak belirlenmiştir. Ruda'ya göre özgürlük yalnızca eğilimlere ve arzulara karşı koyma kapasitesi, eylemde bulunmama özgürlüğü değil, özgürlüğün gerçekleşmesi şeklinde anlaşılmalıdır (Ruda 2011: 124). Buna göre, gerçekleşmiş özgürlük, yasal özgürlüktür; yasal özgürlük ise

kişinin bireysel özgürlüğünü yaşarken diğer kişilere saygı duymasıdır. Hukuk, Hegel'e göre ilk bakışta soyut bir kavram, özgürlüğün tamamlanmamış bir gerçekleşmesidir. Bu çerçevede, soyut hukuk özgür iradenin ilk somutlaşmış hali ve ilk nesnel görünüşüdür (Ruda 2011: 125). Ruda, özgürlük fikrinin soyut hukukta mülkiyet, mülkiyete bağlı olarak diğer kişilerle kurulan ilişki ve suç aşamalarından geçerek ortaya çıktığını, bu üç aşamanın aynı zamanda kişiliğin üç farklı somutlaştırmasını da ortaya çıkardığını belirtmektedir (Ruda 2011: 125). Ruda, mülkiyetin kişiliğin oluşturulmasının ilk belirleyici momenti olduğunu, sahiplikten mülkiyete geçişin ise insanların sahip oldukları şeyleri karşılıklı olarak meşru kabul etmeleriyle gerçekleştiğini belirtmektedir (Ruda 2011: 127). Bu açıdan mülkiyet devletin tüm belirleyicilerinin temelinde yer almaktadır (Teichgraeber 1977: 49). Kişilik ve özgürlük arasındaki ilişkide kişi olmanın anlamı kişinin özgürlüğünün farkına varmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bir kişi olamamanın anlamı özgürlüğünün farkına varmama, özgür olmama, toplumsal olmama, hak ve görev sahibi olmamadır. Ruda, bu mantığın mülkiyet imkânından yoksun olan ayaktakımını haklarından ve görevlerinden uzak, kişi olmadan kopmuş bir yığın durumuna getirdiğini belirtmektedir (Ruda 2011: 128).

Ayaktakımının mülkiyet imkânından yoksunluğu Ruda'ya göre bir imkânsızlıktan kaynaklanmakta ve bu imkânsızlık dışsal, empoze edilmiş bir imkânsızlık olarak ortaya çıkmaktadır (Ruda 2011: 130). Ruda, aynı zamanda eğer bir mülkiyete sahip olmak ile kişilik arasında sıkı bir ilişki var ise, ayaktakımının sahip olduğu tek şeyin kendi vücudu olduğunu belirtmekte ve bu mülkiyetinin bile bir kişi olmak için yeterli olduğunu vurgulamaktadır (Ruda 2011, 131). Hegel tarafından negatif bir anlayış olarak görülen ayaktakımı hak edilmemiş hak talepleri nedeniyle haksız olarak değerlendirilmekte, Ruda tarafından ise ayaktakımının bir haksızlığı söz konusu ise bu haksızlığın eşitliğe ve adalete ilişkin haksızlıktan kaynaklandığı savunulmaktadır (Ruda 2011: 135). Ruda özgürlük ve iradenin karşılıklı olarak birbirini belirlediği Hegelci sistemde ayaktakımının iradesinin bir reddediş olarak belirliliklerin dışında kaldığını, bu dışarıda kalmanın ayaktakımının bir tercihi olmadığını, dışsal bir zorunluluk olarak ayaktakımına empoze edildiğini vurgulamaktadır.

Hegel'e göre devlet, insanları insan yapan bir birlik olup, organik bir birleştirici olarak insan yığınlarını (vulgus) ortadan kaldırmakta ve güçlü bir blok oluşturmalarını engelleyerek devlete karşı gelmelerinin önüne geçmektedir (Ruda 2011: 149-150). Ruda, Hegel'in bu bakış açısına göre ayaktakımının birliğin olmadığı bir yığın (Mass) olup olmadığını ya da bir küme (set) oluşturup oluşturmadığını sorgulamakta, bir birliğin içinde yer alan insan gruplarından (populus) farklılığının ölçütlerini incelemektedir. Hegel, bir birlik oluşturan insan gruplarının ayırıcı özelliklerinin sahip oldukları mülkiyetten kaynaklandığını, inorganik bir yapıya sahip olan insan kümelerinin ise mülkiyetleri olmadığından birlik sahibi bir insan grubu olarak değerlendirilemeyeceklerini belirtmektedir (Ruda 2011: 151). Çünkü, özgür irade birlik içindeki insan gruplarının ortak bir mülkü olarak görülmesine rağmen, insan yığınları ve insan kümeleri böylesi bir mülkiyete sahip değillerdir.

Ruda'ya göre, Hegelci devlet anlayışındaki süreklilik ve devletin organik bir birlik olarak varlığı herkesin eşitliğini askıya alan bir devlet anlayışına dayanmaktadır (Ruda 2011:157). Ruda Hegel'in devlet anlayışında belirliliklerden yola çıktığını ve ayaktakımını bu belirlilikleri reddeden bir yapı olarak gördüğünü belirtmektedir. Ruda için Hegel'in görevlerinden çözülmüş, haklarından mahrum kalmış bir yığın olarak adlandırdığı "ayaktakımı" ifadesi bir kısaltmadan başka bir şey değildir (Ruda 2011: 161). Bu kısaltma, pozitif her türlü belirlenimi reddeden negatif bir belirliliğin kısaltmasıdır (Ruda 2011: 162). Hegel'e göre belirlilikler serisi evrenseldir. Bu yüzden ayaktakımının reddi evrensel ilişkine bir reddediştir. Oysa Ruda devletteki herkesin üstü örtülü olarak bir yoksul ayaktakımı olduğunu, bu yüzden de ayaktakımının evrenselliğinin yadsınamayacağını belirtmektedir. Ayaktakımı ismi belirliliklerin reddedilmesi serisinin birliği olarak, etik alanın bir maddesini imlemektedir (Ruda 2011: 163).

Ruda, Hegel'in ayaktakımı sorununda bir imkânsızlıkla karşı karşıya olduğunu savunmaktadır. Bu imkânsızlığın temelinde sivil toplumun kendi prensiplerine sahip çıkamamasını gören Ruda, bir kişinin özgürlüğünün farkına devlet içinde varması ile bu imkânsızlığın yoksul için yeni bir imkânsızlık ortaya çıkardığını eklemektedir. Dolayısıyla, Ruda'ya göre Hegel'in içinde bulunduğu kategorizasyonun imkânsızlığı

eşitliğe ve adalete ilişkin haksızlığın ortaya çıkışında meydana gelmektedir. Ruda, eşitliğin özgürlüğe üstün olduğunu belirtmekte ve Hegel'in devlet anlayışında eşitlik ve adaletin özgürlük için askıya alındığını savunmaktadır (Ruda 2011: 166). Ruda'ya göre özgür irade, devletin siyasi evrenini oluşturan bir temel ise, ayaktakımının iradesi de Hegelci devletin siyasetinden farklı bir siyasetin -herkesin herkesle eşit olduğu bir siyasetin- temelini oluşturmaktadır (Ruda 2011: 167).

Ruda'nın Hegelci anlayışa getirdiği eleştiriler Marx üzerinden yapılan bir değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruda, Marx'ın proletarya anlayışı ile Hegel'in ayaktakımı anlayışı arasında paralellik görmekte ve proletaryanın da tıpkı ayaktakımında olduğu gibi bir imkânsızlıkla karşı karşıya bırakıldığını belirtmektedir (Ruda 2011: 170). Ruda'ya göre Marx'ın proletaryanın burjuvazi karşısındaki durumuna ilişkin yaptığı tanımlamalar Hegel'in sivil toplumun bir sonucu olarak gördüğü ayaktakımının tüm karakteristiklerini taşımaktadır. Ruda, hem Marx'ın hem de Hegel'in sorunlardaki tarihsel belirlenimin yoksulluk ile ilişkilendirildiğini vurgulamakta ve proletaryanın da ayaktakımı gibi evrensel olduğunu belirtmektedir. Ruda'ya göre, Hegel'in zengin ayaktakımı ve yoksul ayaktakımına ilişkin yapmış olduğu ayırım, Marx'ın analizinde zengin ayaktakımının kapitalisti, yoksul ayaktakımının ise proletaryayı imlediği bir ayırma dönüşmektedir. (Ruda 2011: 171). Ruda, Hegel'in ayaktakımının bir tavrı olarak belirlediği öfkeyi ise Marx'ın proletaryasının komünist eyleminin temeli olarak görmektedir. Benzer bir görüşü ifade eden Melamed, Marx'ın proletarya anlayışında Hegel'in ayaktakımına ilişkin yaptığı tespitlerin katkısını görmekte, ayaktakımının içinde bulunduğu utanç verici duruma yönelik yıkıcı aktivitesi ile proletaryanın kendisini proletarya yapan şeyin yok edilmesine ilişkin yıkıcı aktivitesini ilişkilendirmektedir (Melamed 2001: 35). Klikauer ise Ruda'nın zengin ve yoksul ayaktakımının ortak noktasını “çalışma alışkanlığını kaybetmeleri” olarak belirlemesinin ayaktakımı ve proletarya arasındaki ayırma da kritik noktayı oluşturduğunu savunmaktadır (Klikauer 2012:793-794). Buna göre, Klikauer “ayaktakımını lümpen proletarya olarak gören Marx'ın aksine Ruda'nın ayaktakımı ve proletarya arasındaki keskin ayırımın farkında olmasına” rağmen ayaktakımından proletaryaya bir geçiş öngördüğünü belirtmekte ve Ruda'yı öngördüğü bu geçişten dolayı eleştirmektedir. Çünkü ona göre ayaktakımı için çalışma alışkanlığının kaybolması çalışan bir sınıf olan proletarya için söz konusu değildir (Klikauer 2012: 794).

Ruda, Marx'ın öne sürdüğü bu komünist eylem ile ayaktakımının bedensiz bir organ olma durumunun aşılacağını, eşitlik ve adalete dayalı ortak bir bedene pek çok organın ekleneceğini belirtmektedir. Ruda'ya göre Marksist düşünce ile siyasetin felsefeye baskınlığı ortadan kaldırılarak siyaset ve felsefe yeniden kaynaştırılacaktır. Ancak, Teichgraeber bu noktada Hegel'in her bireyin gücünün ve potansiyelinin farkına varmasına ilişkin temel yükümlülüğü ortadan kaldırdığını düşündüğü komünizmin yine Hegel için felsefi açıdan kabul edilemez olduğunu belirtmektedir (Teichgraeber 1977: 58).

Dolayısıyla, Ruda ayaktakımı sorununa ilişkin tespitlerinde Hegel'i haklı bulmasının yanı sıra Hegel'in ayaktakımını ve ayaktakımının öfkesini negatif bir anlayış olarak görmesine karşı çıkmakta, ayaktakımının içinde bulunduğu durumun iradesinin bir sonucu olmadığını savunmaktadır. Aksine, Ruda, ayaktakımının Hegelci anlayışla hak edilmemiş hak iddiasının eşitliğe ve adalete ilişkin bir hak, öfkesinin ise eşitliğin ve adaletin haksızlığına ilişkin bir tutum olduğunu ifade etmektedir.

2.2. PLANT'İN REFORMİST REFAH DEVLETİ ÖNERİSİ

Raymond Plant'e göre Hegel *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* adlı eserinde ihtiyaçlar sistemini politik ekonominin faaliyette bulunduğu bir çerçeve olarak görmekte ve bu sistemin felsefi içeriğini ortaya koymaktadır. Plant politik ekonominin çalışma konusunu "aşgari geçimden fazla miktardaki ürünlerin üretiminde kullanılan emek tarafından karakterize edilen ihtiyaçlar döngüsü, ticaret, para, iş bölümü ve sınıflar" olarak ifade etmektedir (Plant 1977a: 88). İhtiyaçlar sisteminin emek, ihtiyaç ve iş bölümü sonucunda ortaya çıkan karmaşık organizasyon şekilleri çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunan Plant, ihtiyaçlar döngüsünün sivil toplumun bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekte, Althusser'in Hegel'e yönelik eleştirilerinin merkezine koyduğunu belirttiği ihtiyaçlar sistemi ve sivil toplumu eş değer gören görüşünü eleştirmektedir. Plant'e göre, Althusser ekonomik döngüyü insanın nesnesi olduğu ihtiyaçların karşılanması için hareket ettiği bir döngü olarak ele almakta ve Hegel'in ihtiyaçlar sistemini ele almasını ideolojik bir antropoloji olarak değerlendirmektedir. Althusser'in bu değerlendirmesinde insanlar ihtiyaçların "kurbanı" ya da "nesnesi" olarak

görülmektedir. (Plant 1977a: 91) Diğer taraftan Plant, Althusser'in aksine, Hegel'in sisteminde insanların ihtiyaçların "kurbanı" veya "nesnesi" olmadığını, bu kavramların hayvan doğasının özellikleri olarak görüldüğünü, insanların içgüdüsel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları tatmin etmenin döngüsünden emek ile kurtulduklarını savunmaktadır. Buna göre hayvanlar ihtiyaçlarını nesnelere üzerinden gerçekleştirirken insanlar emek sayesinde nesnelere dönüştürmekte ve nesneye kendisinden bir şeyler katmaktadır. Hegel bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

"Bir hayvanın ihtiyaçları da bu ihtiyacı tatmin ediş modaliteleri de sınırlıdır. Oysa insan kendisi de böyle bir sınırlamaya tabi tutulmakla birlikte bundan kurtulabilecek güçte olduğunu ve evrenselliğini açıkça gösterir; bunu önce ihtiyaçlarını ve bunların tatmin vasıtalarını çoğaltarak sonra da somut ihtiyaçlarını ayrı ayrı parçalara ve veçhelere bölüp farklılaştırarak ve bunları da, ayrıca, daha farklı, daha özel, dolayısıyla, daha soyut ihtiyaçlar haline getirerek yapar" (Hegel 1991: 164).

Hegel için ihtiyaçların doğası gereği mutlak ve sabit olmadığını hatırlatan Plant, Hegel'in ihtiyaçlar sisteminde emeğin, bilincin gelişimi ve özgürlük için önemli bir konuma sahip olduğunun, bunun arka planında da ihtiyaçları yalnızca doğal ihtiyaçlar değil aynı zamanda sosyal ihtiyaçlar olarak görmesinin yer aldığının altını çizmektedir (Plant 1977a: 92).

Plant Hegel'in sivil topluma özgü ve ortadan kaldırılamaz bir özellik olarak gördüğü yoksulluğu belirleyecek standart ve nesnel bir yoksulluk seviyesi olmadığını, ancak yoksulluğun belirli bir toplumda entegre ve işlevsel bir konuma sahip kişinin bu faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan yaşam ve tüketim standardının altına düşmesi ile belirlendiğini belirtmektedir (Plant 1977b: 112). Plant'e göre fiziki bir mahrumiyet ve bu mahrumiyete bağlı sosyal bir tavır olarak sivil toplum içinde ortaya çıkan yoksulluk, "yalnızca düşüşe geçen ve ayrışma yaşayan belirli toplumların bir özelliği değil, tam olarak düzgün işleyen -Hegel'in deyişiyle- engellenmemiş toplumların da bir özelliği" olarak karşımıza çıkmaktadır (Plant 1982: 50). Plant, çalışma ilkesini, bu ilkenin özgürleştirici özelliğini ve toplumsallığını temel alan sivil toplumu, ihtiyaçlar sistemi içinde bireylerin gerek karşılıklı bağımlılıklarının gerekse bireysel bağımsızlıklarının arttığı bir modern toplum yapısı olarak değerlendirmektedir. O, modern ekonomi ve devlet için bir sorun teşkil eden yoksulluğun çözümünü ise "piyasa

ekonomisinin gerek bireyler gerekse bir bütün olarak toplum için kabul edilemez sonuçlar doğurması nedeniyle devlet tarafından sınırlandırılmasında” görmektedir (Plant 1982: 55). Dolayısıyla, yoksulluk sorununun çözümünde ve refahın arttırılmasında Plant’ın getirdiği öneri devlet müdahalesidir. Buna göre yoksulluk sorununun çözümü ve refah artışı “ekonominin yoksulluk içinde bulunan kişilere iş yaratabileceği ve bu yolla aşırı üretimin ortaya çıkaracağı sorunları alevlendirmeyebileceği” bir sistem içerisinde mümkün olacaktır (Plant 1982: 65).

Plant, aşırı üretimin yaratacağı ekonomik sorunların üstesinden, Keynesçi bir ekonomik anlayışla, kamu hizmetlerini geliştirerek ve alt yapıya destek sağlayacak işler yaratarak gelenebileceğini belirtmektedir. Kamu hizmetleri ve alt yapıya destek sağlayacak işler vasıtasıyla hem yoksullara gelir elde etme şansı sunulabileceğini hem de tüketim mallarının aşırı üretiminin ve beraberinde getireceği sorunların engellenebileceğini savunmaktadır. Sivil toplumdaki yoksulların bir kısmının engelliler, hastalar ve kısıtlılar gibi kendi eylemleri dışında mahrumiyet yaşayan bireylerden oluştuğunu belirten Plant’e göre, bu bireyler içinde buldukları konumdan ve toplumun durumlarına çare üretmek için katlanacağı maliyetlerden sorumlu tutulmamalıdır (Plant 1982: 66). Aşağıda görüleceği üzere, Plant sivil toplumdaki yoksulluğun devlet müdahalesi yoluyla çözümünü bir refah sistemi olarak değerlendirmektedir:

“... yoksulluk, bireylerin kişisel başarısızlıkları değil, sivil toplumun uygulamaları sonucu ortaya çıkıyorsa ve sivil toplum -gerek maddesel açıdan gerekse sıradan vatandaşlara sağladığı özgürlük, bağımsızlık gibi faydalar açısından- herkesin avantajı için çalışıyorsa, sistemin işleyişine bağlı olarak yoksullaşan kişilerin yoksulluklarının telafi edilmesi için tasarlanan bir refah sistemi, sistemin işleyişi için gerekli olan maliyetlerin bir parçası olarak görülebilir” (Plant 1982:66-67).

Buna göre Plant, devlet müdahalesini öngördüğü söz konusu refah sistemini, Hegel’e göre sivil toplumun temelinde yer alan çalışma ilkesinin sürdürülebilirliği için verilmesi gereken bir ödün olarak değerlendirmektedir (Plant 1982: 67). Plant, yoksulluğun çözümüne ilişkin devlet müdahalesi ve refah devleti benzeri uygulamaları içeren ekonomi temelli bir çözüm önermektedir. Teichgraeber, Plant’ın bu görüşüne karşı çıkmakta ve Hegel’in devlet görüşünün refah devleti ile ilişkilendirilemeyeceğini belirtmektedir. Teichgraeber’a göre “refah devleti, bireylerin kendi kurtuluşları için geçimleri açısından

devlete doğrudan bağımlı olduğu bir düzene” işaret etmekte, bu yüzden de “ekonomik bireyselliğin bir çözümü ya da çaresi olmaktan çok, bir koltuk değneği olmanın ötesine geçememektedir.”(Teichgraeber 1977: 61).

Plant’ın devlet müdahalesi görüşü aynı zamanda Hegel’in sivil toplum ve devlete ilişkin yapmış olduğu ayrımı ve buna bağlı olarak da sivil toplumun özerkliğini ortadan kaldırmaktadır. Plant’ın yoksulluğun çözümü için verilmesi gereken bir ödün olarak gördüğü “devlet müdahalesi” Hegel’in sivil toplum anlayışına uymamaktadır. Hegel’e göre bir devlet müdahalesi olacaksa bu müdahale ancak ekonomik eşitsizlik aşırı boyutlara ulaştığında dışsal bir müdahale ile sınırlı kalmalıdır.

2.3. KORPORASYON TEMELLİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Literatürde Hegel’in yoksulluk sorununa ilişkin uygun çözümler öne sürmediğini ve sorunu çözümsüz bıraktığını belirten eleştirel görüşlerin yanı sıra Hegel’i olumlayan ve olası bir çözümün varlığını kabul eden görüşler de bulunmaktadır. Bu bölümde Hegel’in sisteminin bütünsel yapısına içkin olanaklı bir çözümün mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

Smith’in görüşleri göstermektedir ki kapitalist sistem için yoksulluk, işleyen sistem içerisinde çok büyük sorunlara neden olmamakta, hatta “görünmez el” metaforu ile piyasa dengesizliklerinin ortadan kalkmasıyla yoksulluk sorununun daha da azalması beklenmektedir. Hegel için ise yoksulluk sorunu çözülmesi gereken önemli bir sorundur. Hegel yoksulluk sorununa ilişkin öznel yardımlar ve üretimin artırılması çözümlerinin yetersizliği konusunda oldukça açık bir tavır sergilemektedir. Hegel’e göre öznel yardımlar sivil toplumun doğasında yer alan kişinin kendine yetmesi ve çalışma yoluyla elde edilen bağımsız tanınmışlık durumunu ortadan kaldırmakta, üretim artışı ise aşırı üretim ve üretilen malların satılamaması sonucunda yoksulluğun daha da artmasına neden olmaktadır. Hegel, bir diğer seçenek olarak öne sürdüğü kolonileşmenin yetersizliğini ise yeni bir çalışma alanının yaratılmasında görmektedir. Hegel’in kolonileşmeye ilişkin tespiti yoksulluğu başka topraklara taşımanın ötesine geçemeyeceğini göstermektedir.

Hegel sivil toplumun işleyen mekanizmasının yarattığı bu soruna ilişkin dile getirmiş olduğu önerilerden kamu otoritesi ve korporasyonlarla bir çıkış kapısı aralamakta ve korporasyonları sivil toplum aşamasından devlet aşamasına geçişte bir köprü olarak görmektedir. Hegel'e göre kamu otoritesi kurumlarıyla bireysel çıkarların kitlesel güvenliğini sağlarken, korporasyonlarda da bencil amaçlar evrensel gayelere dönüşmektedir. Hegel üyelerini korumak ve kollamak görevine sahip olan korporasyonları devlet aşamasına geçişte tıpkı ikinci bir aile gibi konumlandırmaktadır. Hegel'in korporasyonlarla ilgili yorumlarından hareketle literatürdeki pek çok çalışmada korporasyonlara yoksulluk konusunda önemli roller atfedilmektedir. Bu çerçevede korporasyonlar bazı çalışmalarda çözümün merkezinde yer alırken, bazılarında çözümün bir parçası olarak görülmektedirler.

Yoksulluk sorununda korporasyonları çözümün merkezinde gören Joel Anderson, Hegel'in korporasyonları bir tür "aile refah paketi" olarak şekillendirdiğini, kamu otoritesinin ekonomiye müdahalesini kısmen gerekli görmesine karşın bunun yoksulluk sorununun çözümünde yetersiz kaldığını öne sürmektedir (Anderson 2001: 193). Anderson, Hegel'e göre kamu otoritesinin bürokratik kurumlarının amaçlarının ve politikalarının piyasadaki insanların iradelerine dışsal olduğunu belirtmekte ve yoksulluğun dışsal müdahalelerle ortadan kaldırılamayacağını, çözümün içsel bir kurum olan korporasyonlarla sağlanacağını savunmaktadır (Anderson 2001: 194-195). Diğer taraftan, Anderson Hegel'in korporasyonlarının yardımlara ilişkin belirlediği içselliğini yoksulluğun çözümünde yeterli görmemektedir. Buna göre, korporasyonların yapacağı yardımların içselliği ile öznel yardımların onur kırıcı yapısının önüne geçilmiş olsa da, bu sorunu yalnızca iyileştirecek veya hafifletecektir (Anderson 2001: 198). Oysa Anderson yoksulluğun çözümünde korporasyonların rolünün bundan daha fazlası olması gerektiğini düşünmektedir.

Hegel'e göre korporasyonların üyelerini ve belirli sektörlerde üretim yapacak olan kişileri sınırlandırması istihdam ve üretimde meydana gelecek olan dalgalanmaları önlemektedir (Anderson 2001: 199). Bu durum korporasyonların kamu otoritesinin bürokratik kurumlarının yapamadığını gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Kamu otoritesine kıyasla korporasyon üyesi üreticiler üretim yaptıkları sektörün üretim ve tüketim davranışlarına

ilişkin daha fazla bilgi sahibi olmaları nedeniyle yoksulluğun çözümünde daha etkin rol almaktadır. Bu sayede yoksulluğun çözümünde kamu otoritesinin müdahalesinin dışsal kalmasının yarattığı eksiklik korporasyonun içsel müdahalesi yoluyla aşılmaktadır. Ancak Anderson üreticilerin sınırlandırılmasının “makineleşme” ve “verimlilikteki değişimler” söz konusu olduğunda üretimin kontrolsüz artışında ve tüketimin sürekliliği açısından yeterli olamayacağını belirtmektedir (Anderson 2001: 200). Bu noktada Anderson korporasyonların önemini “sorumlu tüketici” anlayışı çerçevesinde şekillendirmektedir. Anderson sorumlu tüketiciyi “öğrenme sürecinden geçerek öz bilinç kazanan ve tüketimini toplumdaki genel kaynakları (Vermögen) arttırıcı şekilde yapan kişi” olarak belirlemektedir (Anderson 2001: 203). Bu görüşe göre sorumlu tüketicilerin tüketimi ortak refaha katkı sağlamak ve sorumlu tüketicilerle tüketim etik bir mesele haline gelmektedir (Anderson 2001: 205). Sorumlu tüketicilerin oluşmasında eğitim ile sağlanacak farkındalıkta korporasyonlar önem teşkil etmekte olup, bu farkındalıkla gerçekleşecek olan tüketimin dönüşümü yoksullukla mücadeleye içsel katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede Anderson yoksulluk sorununa kesin bir çözüm bulmak isteyenler için “sorumlu tüketici” anlayışının kilit nokta olduğunu düşünmektedir (Anderson 2001: 205). Anderson’ın “sorumlu tüketici” anlayışına benzer şekilde Richard Bellamy de yoksulluk sorununun çözümünü ortak refaha katkıda görmektedir. Bellamy’ye göre korporasyonlar “bireyin kendi çıkarının ötesine geçmesi ve ortak iyiliğin yararına olan bağlılığın geçerliliğini kavraması için bir araç sağlamaktadırlar” (Bellamy 1987: 701). Bu aracılık görevi ile korporasyonlar Bellamy’nin çözüm önerisinde de sorunun çözümünde önemli bir sivil toplum kurumu olarak görülmektedir. Bellamy bu çerçevede görüşünü “yoksulluk sorununun çözümü yoksulların entegrasyonundan değil, zenginlerin davranışlarını ve tutumlarını değiştirmelerinden gelmektedir” şeklinde ifade ederek bir bilinçlenmeye dikkat çekmektedir (Bellamy 1987: 701). Dolayısıyla, tıpkı Anderson gibi Bellamy de yoksulluk sorununa ilişkin çözümde korporasyonlar vasıtasıyla kazandırılacak bilince vurgu yapmaktadır.

Hegel’in düşünce sisteminde yoksulluk sorununun çözümüne ilişkin tartışmalara dahil olan diğer bir yazar olan Ferro yoksulluk sorununa doğrudan Hegel tarafından hazır bir çözüm ortaya konulmadığını ifade etmekte, ancak Hegel’in analizlerinde çözüme ilişkin önemli temeller bulunduğunun altını çizmektedir. Buna göre Ferro, “ekonomik yollarla

çözülmesi gereken basit bir ekonomik sorun” olarak görmediği yoksulluğun bir sosyal yabancılaşma kaynağı olduğunu öne sürmektedir (Ferro 2020: 60). Nitekim yoksulluk yalnızca bir yoksunluk durumu olarak şekillenmemekte, aynı zamanda toplumdan dışlanma hissini açığa çıkartan bir sosyal yoksunluğa doğru genişlemektedir. Ferro’ya göre yoksulluğun ortadan kaldırılması “yoksulların toplumun küresel ağında tanınarak yeniden bütünleştirilmesini amaçlayan daha derin bir sosyal dönüşümü” gerektirmektedir (Ferro 2020: 61).

Ferro sorunun çözümüne geçmeden önce yoksul ile ayaktakımı arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Buna göre Ferro yoksulları “mesleki görevlerini ihmal edemedikleri, statükoya isyan etmenin yasal sonuçlarından korktukları ya da standartlarını iyileştirme olasılığına inandıkları için yasalara saygılı vatandaşlar olarak” değerlendirirken, ayaktakımı için “mevcut sosyal düzen altında böylesi bir iyileştirmenin mümkün görülmediğini” belirtmektedir (Ferro 2020: 70). Yoksulluk sorununun ekonomik ve etik boyutlarına da dikkat çeken Ferro, sorunu sosyal tanınma eksikliği ile ilişkilendirmektedir. Kamu otoritesinin sorunun yalnızca ekonomik boyutuna odaklandığını, korporasyonlarda ise sorunun hem ekonomik hem etik boyutlarına odaklanıldığını (Ferro 2020: 75) belirten Ferro’ya göre korporasyonlar soruna çok yönlü yaklaşılabilmesi ve ihtiyaç duyulan sosyal dönüşümün gerçekleşebileceği önemli “ikincil bir aile” yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Korporasyonlara yönelik eleştirilerin merkezinde, yalnızca üyelerine ve çalışanlara ilişkin koruyucu bir rolü olduğu bu rolün işsizleri ve ayaktakımını içermediği düşüncesinin bulunduğu belirten Ferro, korporasyonların işgücü piyasasını genişletme ve iyileştirme amacının bu eleştirilerde göz ardı edildiğini belirtmektedir (Ferro 2020: 75). Buna göre, işgücü piyasasında sağlanacak olan genişleme ve iyileştirmeden dolayı “daha az” insan işsizlik, tatminsizlik ve sosyal dışlanma riski yaşayacak; korporasyonlar içerisinde gelişecek olan sosyal tanınma sivil toplumun bireysel çıkarıcı yapısından devlete geçişin ilk adımını oluşturacaktır. Ferro kişisel çıkarılardan bencil olmama durumuna geçişte bir perspektif değişiminin gerçekleştiğini, ancak Hegel tarafından bu değişimin “doğrudan” değil “korporasyonlar aracılığıyla” gerçekleştiğinin savunulduğunu belirtmektedir (Ferro 2020: 75). Bu noktada Ferro korporasyonların Hegel tarafından belirlenen niteliğinin gözden kaçırılmaması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Hegel’e göre korporasyonlar kapalı

lonca sistemlerinden farklı olarak kamu denetimine ve sosyal katılıma açık oldukları durumda sosyal tanınmaya katkı sağlayabilmektedir (Ferro 2020: 76).

Dolayısıyla Ferro da, tıpkı Anderson ve Bellamy gibi, yoksulluk sorununun çözümünün esas olarak korporasyonlarda gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Diğer taraftan, Ferro korporasyonların sosyal tanınma yoluyla yaratacağı kazanımların yanı sıra beraberinde getirebileceği belli başlı sorunlara da dikkat çekmektedir. Buna göre korporasyonlar “devlet içindeki belirli grupları temsil ettiklerinden diğer korporasyonlarla ve siyasi temsilcilerle etkileşimleri yoluyla sivil toplumun atomistik mantığını daha üst seviyede – bireysel atomlardan ziyade kolektif atomlardan oluşacak şekilde- yeniden oluşturabilirler” (Ferro 2020: 77). Bu durum korporasyonlar yoluyla sivil toplumun bireysel çıkarlarının kolektif çıkarlara dönüşmesi anlamına gelmektedir. Korporasyonların yaratabileceği bu soruna Teichgraeber tarafından da “... korporasyonlar arasında siyasi kendi çıkarını düşünen birimler olarak keskin bir rekabet oluşma olasılığı vardır. Korporasyonlar, sivil toplumun farklı kesimlerinin çıkarlarını savunurken onları sınırlandırması ve kontrol altına alması gereken bir yapı olan devletin kendisi ile siyasi rekabet içine girerler” ifadesi ile dikkat çekilmektedir (Teichgraeber 1977: 61). Korporasyonların Hegel’in yaşadığı dönemde bile çağdışı olduğunu düşünen Ferro’ya göre yoksulluk sorununun çözümü için Hegel tarafından çizilen korporasyonların çerçevesinin günümüz şartlarına uyarlanması gerekmektedir. Ferro bu uyarlamaya “ulusal veya uluslararası düzeyde sivil toplum örgütlerini, devlet dışı organizasyonları ve siyasi partileri” örnek olarak vermekte ve özellikle siyasi partilerin sosyal eşitsizliklerle mücadelede ekonomik alanda gerçek etki yaratacak tedbirleri hayata geçirerek kolektif güçlerini daha iyi kullanabileceklerini belirtmektedir (Ferro 2020: 77). Bu nedenle Ferro’ya göre yoksulluk sorununun çözümünde yalnızca korporasyonların spesifik doğasına odaklanılmamalı, Hegelci düşünce sisteminde korporasyonların rolü bir çözüm olarak değil bir temel ilke olarak görülmelidir.

Kılıçaslan ise Hegel’in sisteminde yoksulluk sorununa ilişkin çözümün, Avineri’nin belirttiğinin aksine, mevcut olduğu, ancak bu çözümün daha ileri bir aşamada söz konusu olacağı yorumunu yapmaktadır (Kılıçaslan 2018, 95). Buna göre Hegel’in konuyu yeterince ayrıntılandırmamış olması onun çözüm önermediği veya çözümün olanaksız

olduğunu düşündüğü anlamına gelmemektedir (Kılıçaslan 2018, 102). Hegel'in bireylere iş yaratılması sonucu oluşacak üretim fazlalığının yoksulluğa yol açacağına ilişkin ifadesinin “çalışma fırsatı sağlanmasından uzak durulması gerektiğini ileri sürmek” olarak yorumlanmaması gerektiğini belirten Kılıçaslan, Hegel'in esas olarak ekonomik krizlerden söz ettiğini ve kurumlar tarafından iş birliği içinde alınacak tedbirlerle bu sıkıntıların aşılabileceğini vurgulamaktadır (Kılıçaslan 2018, 99).

Anderson, Ferro ve Bellamy'nin aksine, polis ve korporasyon seçeneklerini yoksulluk sorununun çözümünde doğrudan etkili görmeyen ve çözümün özgürlük gelişiminin “en üst noktası olan devlet” aşamasında gerçekleştiğini öne süren Jeff Jackson'a göre yoksulluğun çözümü özgürlüğün gelişimindeki diyalektik harekette, olumsuzlamanın olumsuzlanmasında, yani kapsayarak aşmadadır (Jackson 2014: 336). Bu çerçevede Jackson, devletin yoksulluk sorununun çözümünde alacağı rolü açıklarken devletin sadece “var olmak” değil, aynı zamanda “gerçek” hale gelmesine ilişkin bir analiz ortaya koymaktadır. Devletin bu durumunu “özgürlüğü destekleyen nitelikleri koruyarak ve özgürlüğü engelleyen nitelikleri ortadan kaldırması” olarak (Jackson 2014: 332) açıklayan Jackson'a göre, yoksulluk sivil toplumun bir çelişkisi olduğundan devlet tam da Hegel'in diyalektik sistemine uygun olarak böylesi çelişkili nitelikleri kapsayarak aşmaktadır. Bu nedenle Jackson yoksulluğun bir defada değil aşamalı olarak ortadan kaldırılacağını savunmakta ve polis ve korporasyonlar aracılığıyla bir çözüme güvenmenin sorunun çözümünde sivil toplumun kendi başına bir yeterliliği olduğu düşüncesini doğurduğu için eleştirmektedir (Jackson 2014: 333). Jackson'a göre polis ve korporasyonlar sivil toplumun kusurlarını yalnızca hafifletebilmekte, ancak diyalektik sistem gereği bu çelişkileri kapsayarak aşamamaktadır. Buna bağlı olarak Jackson korporasyonların toplumdaki bireyleri mağdur etmemesi için devlet kontrolünü öngörmekte, ancak sivil toplumun içsel doğasını bozmayacak şekilde korporasyonların bağımsızlığının tamamıyla ellerinden alınmaması gerektiğini de özellikle belirtmektedir (Jackson 2014: 348).

Jackson devlet aşamasında gerçekleşecek olan kapsanarak aşılımda sivil toplumun özgürlüğü geliştirici yönlerinin kapsanacağını, yoksulluk gibi çelişkili yönlerinin ise aşamalı olarak aşılabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla Jackson devletin amacının

özgürlüğün gerçekleşmesi olmasından ve özgürlüğün gerçekleşmesinin de yoksulluğun çözülmesi ile olan ilişkisinden hareketle yoksulluk sorunun çözümünü yoksullukla uzlaşmada görmektedir. Ona göre “Hegelci özgürlük eski ve modern özgürlüğü kapsayıp aşarken, devlet de aile ve sivil toplumu kapsayıp aşmaktadır” (Jackson 2014: 340). Jackson, diyalektik harekette bir üst aşamanın hem korunması hem de aşılması düşüncesinden hareketle Avineri’nin yoksulluğu sona erdirmek için gerçekleştirecek devlet müdahalesinin diyalektik olmayacağı ve devletin sivil toplumu ortadan kaldırarak “dolayimsız” bir bütün olacağını belirten iddiasında yanıldığını ifade etmektedir. Ona göre devletin daha üst bir birliği teşvik etmesi sivil toplumu ortadan kaldırmamakta, aksine yükseltmektedir: “Özgürlüğün gerçekleşmesi sivil toplum tarafından daha da güçlendirilir. Çünkü sivil toplum içerisinde yer alan özgürlüğün gelişimi önündeki engeller aşamalı olarak aşılır” (Jackson 2014: 343).

Bu çerçevede Jackson devletin sivil toplumu kapsayarak aşmasında “evrensel temel gelir” uygulamasının olumlu etki sağlayabileceğini ifade etmektedir. “Evrensel temel gelir” uygulaması ile sivil toplumdaki bireylere eşit olarak davranılması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması için belirli bir miktar paranın düzenli olarak ödenmesi kastedilmekte, ayrıca bu uygulamanın evrenselliğinin öznel yardımların onur kırıcı etkisini ortadan kaldıracağı belirtilmektedir (Jackson 2014: 350). Jackson’a göre sivil toplumun kendine yeterlilik prensibine de uyan bu uygulama, sorunu tamamen çözmesede aşamalı çözümde yoksulluk üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır. Bu durumu günümüzdeki evrensel temel gelir uygulamalarından hareketle açıklayan Jackson kendine yeterliliğe Namibya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada’daki evrensel temel gelir uygulamalarının istihdam üzerindeki etkilerinin olumluluğunu kanıt olarak göstermektedir (Jackson 2014: 351)

2.4. ALTERNATİF ÇÖZÜM ÖNERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında Hegel’in yoksulluk sorununa ilişkin ortaya konulmuş alternatif çözüm önerileri farklı bakış açıları ile getirilen eleştiriler çerçevesinde değerlendirilmektedir. İlk olarak Avineri, Plant ve Ruda’nın, daha sonra ise literatürdeki korporasyon temelli çözüm önerilerine ilişkin değerlendirmelere yer verilmektedir.

Bu çerçevede, Hegel'in yoksulluk sorununa ilişkin çözüm önerilerinin yetersizliğinden hareket eden ve alternatif çözüm önerilerini tartışan Avineri ve Ruda'nın Marksizm temelli önerileri ile Plant'in devlet müdahalesini esas olan önerisi Whitt, Brooks ve Pimenta'nın analizleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Brooks yoksulluğun çözümüne ilişkin ekonomik temelli önerilerin sorunun anlaşılmasındaki bir yanlışlıktan kaynaklandığını düşünmekteyken, Whitt yoksulluğun kasıtlı olarak çözümsüz bırakıldığını savunmakta, Pimenta ise yoksulluğun Hegel'in sisteminde bir *aporia* olarak bırakıldığını belirtmektedir. Korporasyon temelli öneriler çerçevesinde ele alınan Anderson, Bellamy, Ferro ve Jackson'ın korporasyonları içeren çözüm önerileri ise Fraser, Teichgraeber ve Pimenta'nın analizleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Fraser Hegel'in yoksulluk sorununun çözümünde sorumluluk hissettiğini, ancak çözümün korporasyonlardaki üyelerde olduğu gibi yoksulların da özsel ve evrensel yönlerini birbirleri ile uyumlu hale getirmelerinde olduğunu belirtmekte; Teichgraeber korporasyonların yoksulluk sorununa bir çözüm olamayacağını savunmakta; Pimenta ise *aporianın* çözüm önerisi olarak görülen korporasyonlar üzerinden devam ettiğini öne sürmektedir.

Yoksulluk sorununun Hegel'in sistemi içerisinde kasıtlı olarak çözümsüz bırakıldığını öne süren Matt Whitt, Hegel'in yoksulluğu etik toplumun çözülmesinden ziyade kalkınması için gerekli gördüğünü ve özgürlüğün gerçekleşmesinde yoksulluğu bir engel değil diyalektik bir koşul olarak değerlendirdiğini öne sürmektedir (Whitt 2013: 260). Buna göre Whitt yoksulluğun ve ayaktakımının etik yaşam için yarattığı tehdidi "içsel egemen devlette etik yaşamın organik birliğini mümkün kıldığı ölçüde nihayetinde etik yaşama hizmet eder. Dışsal olan savaş krizleri gibi, yoksulluğun içsel krizleri de etik topluluğu en yüksek gelişimine teşvik eder" şeklinde ifade etmektedir (Whitt 2013: 259). Krizlerin gelecek oluşumlar için güçlendirici etkisini kendisine dayanak olarak alan ve Hegel'in "egemenlik" anlayışından hareket eden Whitt, yoksulluğun bir kriz durumu olarak törel devletin gelişimine olumlu etkisi olacağını belirtmektedir. Bu çerçevede, yoksulluğu "egemenliğin" içsel boyutu ile ilişkilendiren Whitt'e göre devlet "... içsel egemenlik sağlaması için etik yaşama getirdiği uyumlu organizasyonu sürdürmeli ve onaylamalıdır. Bunu yapmak için devletin organik bir bütün olarak kendisini bu birliği olumsuzlama kapasitesine sahip bir varlıktan farklılaştırarak çözülme olasılığıyla

yüzleşmesi gerekmektedir” (Whitt 2013: 269). İçsel egemenliğin sağlanmasında devletin, rasyonel birliğin karşısında içsel bir öteki ile karşılaşması ve olumsuzlaması gerektiğini düşünen Whitt’e göre bu içsel öteki “yoksullaşmış ayaktakımıdır” (Whitt 2013: 271). Whitt ayaktakımının devlet için içsel bir öteki olmasını üç gerekçeyle açıklamaktadır:

“Birincisi Hegel ayaktakımını temelde devletin organik birliğinden farklı olarak nitelendirmektedir. Ayaktakımı temel olarak devletten farklı değildir, daha ziyade Hegel’in içsel egemenlikle ilişkilendirdiği belirli niteliklerin olumsuzlamasıdır. İkincisi yapısında rasyonel olmayan ayrılık göstermesine ek olarak ayaktakımı etik yaşamın rasyonel birliğine etki ve eylemlerinde isyankâr bir biçimde karşı çıkar. Bu basit bir farklılık değil, içsel egemenliğin elde edilmesi için aktif bir karşı güçtür. Üçüncüsü ve en önemlisi ayaktakımı etik topluluk içerisindeki yegane bütünleşmemiş ve dolaysız muhalefet momenti olarak varlığını sürdürür” (Whitt 2013: 271-272).

Buna göre Whitt, Hegel’in sistemi içerisinde yoksulluk sorununun çözümsüz kalışının ve ayaktakımı oluşumunun etik topluluğun uyumu için içsel bir tehdit olduğunu kabul etmekte ve bunun aynı zamanda devlet için içsel bir öteki olarak hizmet ettiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, sistemin tutarlılığı için yoksullaşan ayaktakımının devletin egemenliği için içsel bir öteki olarak varlığını sürdürmesi gerektiğinden Hegel’in sistemi içerisinde yoksulluğa ilişkin bir çözüm içerilemeyecektir.

Hegel’in sistemindeki yoksulluk sorununun çözümüne ilişkin literatüre diğer bir önemli katkı Thom Brooks tarafından gelmektedir. Brooks, Hegel’in ortaya koymuş olduğu yoksulluk sorununa ilişkin Avineri ve Plant’in geliştirdiği ekonomik temelli çözüm önerilerinin sorunun anlaşılmasındaki bir yanlışlıktan kaynaklandığını düşünmekte ve sorunu ayaktakımının sahip olduğu öz kimlik duygusu ile ilişkilendirmektedir (Brooks 2015: 7). Bu çerçevede, sorunu Avineri ve Plant’in ekonomik yabancılaşma olarak görmelerini eleştiren Brooks bu sorunu sosyal ve politik yabancılaşma olarak değerlendirmektedir. Ona göre Avineri ve Plant sorunu yaşam standartlarının altına düşme ile sınırlandırmakta ve çözümün yaşamı standartların altına çeken sistemin terk edilmesi ya da bu sistemin reformu ile gerçekleşeceğini düşünmektedir. Brooks ise, sorunun hak, dürüstlük ve onur duygusunun yitimi ve bu yitimden dolayı yoksulun kendisi ve başkalarıyla ilişkilerindeki kopukluk olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Pimenta ise Brooks'un bu analizinden hareketle yoksulluk sorununa yaklaşımı "ekonomik" ve "politik" olarak sınıflandırmanın kafa karıştırıcı olduğunu belirtmekte, sosyal bir adaletsizlik olarak gördüğü yoksulluğun yalnızca "ekonomik yabancılaşma" değil "sosyal yabancılaşma", "ahlaki yabancılaşma" ve "siyasi yabancılaşma" durumu olduğunu savunmaktadır (Pimenta 2020: § 50). Pimenta sosyal bir yabancılaşma olan yoksulluğun Hegel tarafından sistemin zorunlu bir sonucu olarak tespit edildiğini ve "diyalektik olarak çözülemeyen *aporia* olarak bırakıldığını belirtmektedir (Pimenta 2020: § 53).

Avineri ve Ruda'nın Marksizm temelli çözüm önerilerinin ve Plant'in refah devleti önerisinin yanı sıra Anderson, Bellamy, Kılıçaslan ve Ferro yoksulluk sorununun çözümünün esas olarak korporasyonlarda gerçekleşeceğini savunmaktadırlar. Anderson kamu otoritesinin bürokratik kurumlarının piyasa aktörlerinin iradelerine dışsal olmalarından hareketle çözümün bu iradelere içsel olarak gördüğü korporasyonlar vasıtasıyla sağlanacağını belirtmektedir. Buna ek olarak korporasyonların yoksulluğun çözümündeki rolünün sorumlu tüketici bilincini oluşturacak biçimde genişletilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Benzer bir yaklaşımla Bellamy de çözümü korporasyonlarda kazandırılacak bilinçte görmekte ve sorunun çözümü için zenginlerde değişecek tutum ve davranışlara özellikle vurgu yapmaktadır.

Diğer taraftan, Hegel'in kamu otoritesi ve korporasyonların iş birliği ile öngördüğü çözüm, korporasyonlara üye olmanın koşullarının yine korporasyonlarca belirlenmesi ve yoksulluğun özel beceri sahibi olmayan bir kesim için sürekliliğini koruması açısından eleştirilmektedir. Ian Fraser, Bellamy'nin yoksulluk sorununa ilişkin çözümü zenginlerdeki tavır değişikliğinde görmesini eksik bir yorum olarak değerlendirmekte, yoksulların korporasyon üyesi olmamalarından hareketle böyle bir tavır değişikliğinin yalnızca korporasyon üyeleri arasında geçerli olacağını ve yoksulluk üzerindeki etkisinin sınırlı kalacağını savunmaktadır (Fraser 2008: 2060).

Fraser korporasyon temelli çözüm önerilerine yönelttiği eleştirilerin yanı sıra Hegel'in yoksulluk sorununun çözümünde sorumluluk hissetmediğine dair bir eleştirinin kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Durumu Hegel'in sistemindeki metodolojiden

hareketle açıklayan Fraser'a göre "eğer belirli bir soruna ilişkin 'cevap' mevcut toplum içerisinde bulunamıyorsa yalnızca spekülatif gözlemlerimize devam etmemiz gerekmektedir" (Fraser 2008: 2064). Fraser, Hegel'in yoksulluk sorunu ve çözümü konusunda bunu yaptığını savunmaktadır. Buna göre Fraser sorunun çözümünü sisteme yoksulların da dahil edilmesinde görmekte ve bu dahil oluşun tıpkı korporasyonlardaki üyelerin birbirlerine destek olmaları gibi yoksulların da "kendi özel ve evrensel yönlerini birbirleriyle uyumlu hale getirmeleri" ile mümkün olacağını savunmaktadır (Fraser 2008: 2060). Dolayısıyla, Fraser yoksulluk sorununun çözümü için Marksizm temelli önerilere yakınsamakta ve çözümü yoksulların bir araya gelmesinde görmektedir. Ona göre yoksulluk sorununa ilişkin durum tespiti Hegel tarafından yapılmış, yoksulların sisteme dahil edilişi ise Marx tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ferro tıpkı Anderson ve Bellamy gibi yoksulluk sorununun çözümünü esas olarak korporasyonlarda görmekte, ancak söz konusu kurumların derin bir sosyal dönüşümü sağlayacak biçimde modernize edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ferro, yalnızca üyelerine ve çalışanlara ilişkin koruyucu bir rol sağlayabileceklerinden hareketle eleştirilen korporasyonların işgücü piyasasındaki genişletme ve iyileştirme fonksiyonları vasıtasıyla bu sorunları aşacağını belirtmektedir. Diğer taraftan, Ferro korporasyonlarda bireysel çıkarların kollektif çıkarlara dönüşmesi tehlikesine de dikkat çekerek korporasyonların ancak kamu denetimine ve sosyal katılıma açık oldukları durumda ihtiyaç duyulan sosyal dönüşümü beraberinde getirebileceklerini ifade etmektedir. Teichgraeber ise, Ferro'nun dikkat çektiği sorun çerçevesinde, korporasyonların yoksulluğu çözmeye her durumda başarısız olacağını ve sorunun çözümü için devletin er ya da geç müdahil olması gerekeceğini belirtmektedir. Ona göre Hegel'in devleti bir refah devleti olmadığından, devlet yoksullar için bir korporasyon olarak yorumlanmamalıdır (Teichgraeber 1977: 61).

Jackson, polis ve korporasyonların yoksulluk sorununun çözümünde önemli bir rolü olduğunu kabul etmekte birlikte, aralarında yoksulluğun da bulunduğu sivil toplumun çelişkilerini yalnızca hafifletebildiklerini, ancak diyalektik sistem gereği kapsayarak aşamadıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla, Jackson çözümü devlet aşamasındaki aşamalı

çözümde görmekte ve bu çözümde yoksulluk üzerinde olumlu bir etki yaratacağını düşündüğü evrensel temel gelir uygulamasını önermektedir.

Jackson, bu çerçevede, Ruda ve Avineri'nin sivil toplumun ortadan kaldırılmasını öneren Marksizm temelli görüşlerini eleştirmekte; böylesi bir durumun devlet aşamasına geçişteki kapsayarak aşma sürecine, özgürlüğün gerçekleşmesinde sivil toplumun güçlendirici rolüne ve kendi önerdiği aşamalı çözüm çerçevesinde gerçekleşecek "yoksullukla uzlaşma" aykırı olacağını belirtmektedir (Jackson 2014, 343). Aynı zamanda, Jackson'ın bireylerin mağdur olmaması için korporasyonlarda devlet kontrolünü öngörmesi Plant'ın devlet müdahalesini öngören refah devleti anlayışından farklılaşmaktadır. Çünkü Plant "devlet müdahalesini" sivil toplumdaki çalışma ilkesinin sürdürülebilirliği için verilmesi gereken bir ödün olarak görürken, Jackson "devlet kontrolünün" sivil toplumun içsel doğasını ve bağımsızlığını bozmayacağını savunmaktadır (Jackson 2014, 348).

Pimenta yoksulluk sorununu *aporia* olarak görmesinin yanı sıra bu çelişkili durumun çözüm önerisi olarak görülen korporasyonlar üzerinden de devam ettiğini düşünmektedir. Her ne kadar Hegel korporasyonları yoksulluk sorununun çözümünde öznellik ve tekilliğin aşıldığı devlete yönlendirici kurumlar olarak görse de, Pimenta bu kurumların da Hegel'in sisteminde içsel bir çelişkiye sahip olduğunu düşünmekte ve bu görüşünü Hegel'in yaşadığı dönem içerisinde bu kurumların yasaklanması ile desteklemektedir (Pimenta 2020: § 53).

Korporasyon temelli çözüm önerileri Hegel'in korporasyonları devlet aşamasına geçişte önemli bir sivil toplum kurumu olarak benimsemesine odaklanmaktadır. Ancak bu noktada yoksulluğa ilişkin doğrudan bir tartışma içine girmese de Frankfurt Okulunun önemli düşünürlerinden Axel Honneth Hegel'e ilişkin yaptığı analizlerde korporasyonların bir sivil toplum kurumu olarak belirlemesine tanınma görüşü çerçevesinde karşı çıkmaktadır. Honneth, *Tanınma Uğruna Mücadele* adlı eserinde Hegel'in tanınma düşüncesi üzerinden özgün bir tanınma görüşü ortaya koymakta ve özgürlüğün ve kendini gerçekleştirmenin öznelerarası tanınma ile gerçekleşeceğini savunmaktadır. O, sosyal tanınma ilişkilerinin yapısını ortaya koyarken tanınma

aşamalarını birincil ilişkiler, hukuki ilişkiler ve değer topluluğu olarak güncellemektedir. Söz konusu tanınma ilişkilerine göre bireyin birincil ilişkilerde sevgi ile öz güven, hukuki ilişkilerde haklar çerçevesinde öz saygı, değer topluluklarında ise dayanışma ile öz değer kazandığını belirtmektedir (Honneth 2011: 214).

Honneth, Hegel'in Hukuk Felsefesinin İlkeleri eserini referans aldığı ve İngilizceye *The Pathologies of Individual Freedom - Hegel's Social Theory* adıyla çevrilen eserinde ise etik yaşamın "aile", "sivil toplum" ve "devlet" aşamaları arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ele almakta ve bu hiyerarşiyi öznenin her bir aşamada daha yüksek bir bireyselleşmesinin ortaya çıkması ile açıklamaktadır. Honneth'e göre bu hiyerarşik yapıda etik yaşamın doğal formu olan aile insanın doğal ihtiyaçlarının tatminini sağlarken, sivil toplumdaki ihtiyaçlar sistemi ihtiyaca ilişkin bir iletişim alanını değil, çok sayıda çıkarı tatmin etmeye imkân sağlayan bir kontrol mekanizmasını oluşturmaktadır (Honneth 2010: 59). Honneth aile ve sivil toplum alanları arasındaki farklılığı "öznelerarası ihtiyaçların ve ben merkezci çıkarların tatmini" arasındaki farkla açıklamakta ve sivil toplumda aileye göre daha yüksek bir bireyselleşmenin ortaya çıktığını belirtmektedir (Honneth 2010: 60). Honneth'in çalışmasında, benzer bir analiz sivil toplum ve devlet alanları arasında da yapılmaktadır. Buna göre devlette de sivil toplum alanından daha yüksek bir bireyselleşme ortaya çıkmakta ve bu durum öznenin devlet alanında gerçekleştirebildiği evrensel aktiviteden kaynaklanmaktadır (Honneth 2010: 60). Bu noktada Honneth, devlet alanındaki daha yüksek olan bireyselleşmeyi bireylerin becerilerini ve yeteneklerini ortak çıkar doğrultusunda sınırlandırmayı öğrendikleri ve bu doğrultuda kamusal bir hayat sürmelerinin onayını aldıkları korporasyonlarla ilişkilendirmektedir.

Honneth Hegel' in açık bir şekilde ifade ettiğini belirttiği "düzenli bir mesleği olan her toplum üyesinin korporasyonlarda kazanacağı onuru" bireyin evrensel bir aktiviteye katılımı ile ilişkilendirmekte ve bunun devlet alanında daha üst derece bir bireyselleşmeyi sağlayacağını belirtmektedir. Böylece, öznenin devlet alanında doğal ihtiyaçları ve kişisel ihtiyaçları ile değil becerileri ile toplumun bir üyesi haline geleceğini savunmaktadır (Honneth 2010: 61). Honneth ayrıca, Hegel'in ortak amaçları paylaşan korporasyon üyelerinin aynı zamanda sivil toplumun özgürleşmiş ve bağımsız bir üyesi olmasına ve korporasyonların kapitalist bir piyasaya ahlaki bir disiplini empoze etmeye çalışmasına

yönelik beklentisini de fazla iyi niyetli bulmaktadır (Honneth 2010: 75). Bu çerçevede Honneth, korporasyonların Hegel tarafından sivil toplum alanına yerleştirilmesini eleştirmektedir. Ona göre korporasyonların sivil toplum alanına yerleştirilmesi biri piyasa tarafından aracılık edinen işlemlerle, diğeri ise değer odaklı etkileşimlerle ilişkili olan tanınmanın farklı iki biçiminin aynı alana yerleştirilmesi anlamına gelmektedir (Honneth 2010: 77). Honneth bu doğrultuda kolektif bir yapılanmaya sahip korporasyonların bireysel özerklik alanı olan sivil toplumda yer alamayacağını ve bu yapıların devlet alanında yer alması gerektiğini savunmaktadır. Böylece, Honneth korporasyonların “lonca benzeri bir kurum olarak değil öznelere kendi bireysel aktivitelerinde bir evrensellik hissi veren, kamusal olarak aracılık edilen ve demokratik bir işbirliğinin göstergesi olarak kendini bulduğu bir kamusal özgürlük alanında” yer alabileceğini belirtmektedir (Honneth 2010: 77).

Diğer taraftan, Honneth, yoksulluk sorununu korporasyonlar üzerinden incelemekte; sorunu yeniden dağılım ve tanınma arasındaki ilişki üzerinden ele almaktadır (Schweiger, 2015: 144). Nancy Fraser ise yoksullukla mücadelede yeniden dağılım politikalarını ve tanınmayı birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde ele almaktadır. Ancak Fraser, söz konusu ilişkiyi düalist bir yaklaşımla gelirin yeniden dağılımının tanınma üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi amacıyla “olumlama” ve “dönüştürme” yöntemleri üzerinden incelemektedir. Fraser’a göre olumlama yöntemi, sosyal düzenlemelerin adaletsiz sonuçlarını onları oluşturan temel sosyal yapıları bozmadan düzeltmeyi amaçlarken; dönüştürme yöntemi temelde yatan üretken çerçeveyi yeniden yapılandırarak adil olmayan sonuçları düzeltmeyi amaçlamaktadır. Fraser, olumlama yöntemine liberal refah devletindeki mevcut ekonomik yapıyı değiştirmeksizin uygulanan gelir transferini örnek olarak vermektedir. Ona göre bu düzenleme ile dezavantajlı grupların tüketimden aldığı payın artırılması amaçlanmaktadır. Dönüştürücü yöntem ise adaletsiz dağılımı adaletsizliği yaratan çerçeveyi dönüştürerek kalıcı olarak ortadan kaldıracığını düşündüğü sosyalizm örneğini vermektedir (Fraser ve Honneth, 2003:74). Fraser, yeniden dağılımda olumlama yönteminin tanınma üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin dönüştürme yönteminde ortaya çıkmayacağını savunmaktadır. Ona göre yeniden dağılıma ilişkin olumlama yöntemini esas alan yaklaşımlar grup kimliğini tek bir eksene oturtmakta, bireylerin kendilerine dönük anlayışlarını basitleştirmekte, onları tek bir grup

tipine uymaya zorladığından insanlar arasında ayrılıkçılığa (separatism) yok açmaktadır (Fraser ve Honneth, 2003: 76). Olumlama yöntemini kullanan yaklaşımların diğer eksik yönünün ise yoksulluk sorununu çözmek yerine, yoksul kişilerin aldıkları desteklere muhtaç hale getirilmeleri ve halihazırda sahip oldukları yoksunluğa yardımlarla maruz kaldıkları damgalanmanın yarattığı saygıdan yoksunluğun da eklenmesi olduğunu belirtmektedir. Dönüştürücü yöntemi esas alan yaklaşımlar ise dayanışmayı teşvik etmekte ve yoksulluğu azaltmanın yanı sıra toplumun ekonomik yapısından kaynaklanan yanlış tanınma biçimlerini de düzeltmeye yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede dönüştürücü yaklaşımlar pastayı genişletmeye ve emeğin genel koşullarını yeniden yapılandırmaya odaklanarak eşitsizlikleri yardımları alan kişilerin maruz kaldığı damgalanma olmaksızın azaltmayı amaçlamaktadır (Fraser ve Honneth, 2003: 77). Bu çerçevede, yoksulluk sorunu Honneth ve Fraser'ın da içinde bulunduğu düşünürler arasında tanınma ve adalete ilişkin güncel bir tartışmaya da konu olmuştur.

Sonuç olarak Marksizm kapitalist sistemdeki sorunların çözümü için sivil toplumun ortadan kaldırılmasını bir zorunluluk olarak belirlemektedir. Bu bağlamda, Avineri ve Ruda Hegel'in yoksulluk sorununu çözümsüz bıraktığını, radikal bir çözüm önerisi ortaya koyamadığını ve yoksulluk sorununun çözümünün sivil toplumun ortadan kaldırılışında olduğunu öne sürmektedir. Ancak sivil toplumun Hegel'in sistemindeki yerinin ortadan kaldırılmasının diyalektik süreci kesintiye uğrattığını ve bunun sistemin bütünsel yapısına ters olduğunu düşünen görüşler Hegel tarafından korporasyonlar noktasından bir çözümün ortaya konulduğunu veya bu noktadan bir çözüm hareketine girişilebileceğini savunmaktadır. Bu çerçevede yoksulluk sorununa Hegel'in sistemine içkin olası bir çözüm önerisinin "korporasyonlar" temelinden hareket edilerek getirilmesi en uygun adım olarak görünmektedir. Ancak, bu noktada öncelikli olarak Hegel'in devlet aşamasına geçişte bir köprü olarak konumlandığı korporasyonların Ferro'nun güncelleme önerisine paralel olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Anderson'ın ve Bellamy'nin önerdiği bilinçlenme mekanizmasını eğitim ve hayat boyu öğrenme süreciyle ve Jackson'ın önerdiği evrensel temel gelir düşüncesini çalışma isteğinin devamlılığını muhafaza edecek bir uygulamayla iyileştiren Hegel'in sistemine içkin olası bir çözüme ulaşmak mümkün olabilir.

SONUÇ

Klasik iktisatçıların benimsediği üzere ekonominin tam istihdam düzeyinde daima dengede olduğu; piyasada oluşacak üretim, istihdam, ücret gibi bileşenlerin arz ve talep tarafından serbestçe belirlendiği; dolayısıyla, ekonominin dalgalanma dönemlerinde görünmez bir el tarafından herhangi bir dışsal müdahaleye gerek duyulmaksızın içsel olarak hızlı bir biçimde dengeye geleceği görüşü 1929 yılında, Hegel'in ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra, ABD'de ortaya çıkan Büyük Bunalım sonrasında çökmüştür. Bu tarihten itibaren devletin ekonomide daha aktif rol aldığı, gerek kamu harcama ve gelir politikalarının gerekse para politikasının gerektiğinde kullanılmaktan çekinmediği bir ekonomik model olan Keynesyen model ön plana çıkmıştır. İngiliz ekonomist John Maynard Keynes'in görüşlerini temel alan bu yaklaşıma göre piyasada arz ve talep her zaman birbirine eşit olmak zorunda değildir ve talebin yetersiz kaldığı durumda ekonomik durgunluk ve işsizlik gibi sorunlar ortaya çıkabilecektir. Bu durumda Klasik iktisatçıların öngördüğü üzere piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesini beklemek durumu daha da kötüleştirmekten öteye gidemeyecektir (Keynes 1936). Böyle bir durumda toplam talebi artırmak için devletin genişleyici politikalar izlemek yoluyla ekonomik aktiviteyi canlandırması ve işsizliği azaltması söz konusu olabilecektir. Nitekim, 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Bunalım talep yetersizliği sonucu ortaya çıkmış bir kriz olup, piyasaların kendiliğinden dengeye gelemebileceğini ve devletin gerektiğinde ekonomiye müdahale etmesi gerekebileceğini göstermiştir.

Dolayısıyla, Hegel'in Smith'in öncülüğünü yaptığı Klasik iktisat ekolünün ticari toplum düzenine ilişkin prensiplerini sivil toplum düzeni altında benimsemesi, fakat yoksulluğun oluşumu konusunda görüş ayrılığı yaşaması esas olarak iki düşünürün ekonomik sistemin işleyişine ilişkin farklı görüşe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Smith sistemi içerisinde çok büyük bir sorun olarak görmediği yoksulluğa ilişkin açık bir çözüm önerisi ortaya koymamaktayken, Hegel, ölümünden bir asır sonra ortaya çıkacak ve milyonlarca kişiyi yoksulluğa itecek büyük bir krizi adeta öngörerek, her ne kadar yetersiz düzeyde kalsa da, bazı çözüm önerileri ortaya koymuştur. Toplumun genelini ilgilendiren ve ayaktakımına dönüş gibi önemli bir risk içeren yoksulluk sorununun kendiliğinden ortadan kalkmasını beklemektense, topluma ait olan kamu kaynaklarını kullanan devletin

de aktif rol aldığı daha geniş çaplı bir çözüm arayışına girmek daha rasyonel bir çözüm olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim, 1929 yılındaki Büyük Bunalım ile gerek Keynesyen politikaların popülaritesi artmış gerekse iktisat biliminin bir alt dalı olan kalkınma iktisadının temelleri atılmıştır.

Hegel'in esas olarak yoksulluğun ayaktakımına dönüşümü ile radikal bir sorun haline geldiğini belirtmesi, yoksulluğa ilişkin bu bölümde önerilecek çözümlerin de bu durumu dikkate alacak biçimde tasarlanmasını gerektirmektedir. Diğer taraftan, Hegel'in analizinde ayaktakımı oluşumu ve bu oluşumun beraberinde getirdiği öfke, çözümlenme, evrenselden kopuş gibi olumsuzluklar yoksulluk oluşumu sonrası ortaya çıktığından, bahsedilen olumsuzluklar tamamıyla ekonomik olmasa da çözüm önerilerinin ekonomi temelli olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Hegel de "... çok sayıda kişi, toplum üyeleri için gerekli görülen yaşam standardının altına düştüğünde ve hak, dürüstlük ve (içsel destek ile oluşan) onur duygusunu yitirdiğinde; servet orantısız olarak dağılır ve bakıma muhtaç, yoksul bir sınıf oluşur" ifadesi ile yoksulluk sorununun ekonomik temeline dikkat çekmektedir (Hegel, 2001, 244). Bu noktada, sivil toplumun rasyonelliği sonucu oluşan bir irrasyonelliğin devlet, piyasa oyuncularını ve korporasyonların etkin iş birliği ile sivil toplum ve devlet aşamaları arasında çözülmesi gerekmektedir. Buradaki beklenti yoksulluk ortadan kalktığında ayaktakımı zihniyetinin de ortadan kalkacağıdır.

Hegel, liberal ekonominin temel prensiplerini benimsemekle birlikte, serbest piyasanın yıkıcı etkilerinin de farkındadır (Ferro 2020: 73). Dolayısıyla, düşünce sisteminde oluşturduğu kamu otoritesi ve korporasyonların bu yıkıcı etkileri kontrol altında tutmak amacıyla kullanılacak bir nevi uzlaştırma kurumları olduğu öne sürülebilir. Bu noktadan hareketle, Hegel'in ekonomiye ilişkin görüşleri tamamen liberal bir çerçevede değerlendirilemeyeceği gibi, tamamen Marksist bir çerçevede de değerlendirilemez. Bu tezdeki amaç Hegel'in yoksulluk ve ayaktakımı sorununa Hegel'in düşünce sistemi içerisinde ve dönemin şartları dikkate alınarak bir çözüm önerisi getirmek olduğundan, ekonomik anlayışı ve yönetim biçimini kökten değiştirmeyi temel alan Marksist çözüm önerileri, yoksulluğu yok etmek için özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını ön şart olarak gören modeller (Fetton 1986: 598) ve Smith'in görünmez el metaforu çerçevesinde

tamamen serbest piyasa temelli bir ekonomik yaklaşım öngören liberal çözümler kapsam dışında tutulmuştur.

Hegel, hareketlerinde serbest bırakılan sivil toplumun içsel bir sorunu olarak tespit ettiği yoksulluk sorununa öznel yardımlar, yoksullara doğrudan iş imkânı sağlanması ve kolonizasyon gibi önerilerle kamu otoritesi ve korporasyonlar üzerinden bir çözüm kapısı aralamış, ancak bu önerilerin kökten bir çözüme yol açmadığını belirtmiştir. Hegel sivil toplumun üyelerinin özel yetenekleri vasıtasıyla korporasyonlara üye olabileceğini ve korporasyon üyeleri arasındaki koruyucu-kollayıcı yapı sayesinde geçimlerini sağlamayı güvence altına alacaklarını belirtmektedir. Bu sayede yoksulların aldığı yardımın yoksulları düşürdüğü haksız konumu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aşağılanmayı ortadan kaldıracığını düşünen Hegel, diğer çözüm önerilerine kıyasla korporasyonların yoksulluğu azaltmada başarıya biraz daha yakın olduğunu ima etmektedir. Diğer taraftan, korporasyonlar yoksulluk sorununun çözümü için önemli bir potansiyel barındırsa da Hegel'in kurguladığı haliyle başarıya ulaşmaya uzaktır. Kalıcı ve kesin bir çözüm için Hegel'in sisteminde yer alan korporasyonların gerek amaç gerekse faaliyet şekli itibarıyla güncellenmesi ve yoksulluk sorunun çözümündeki aktif rolünün buna uygun olarak belirlenmesi gerekmektedir. Buna göre, korporasyonların Hegel dönemindeki lonca tipi bir yapılanmadan ziyade, günümüzdeki meslek odalarının, kooperatiflerin ve sendikaların bazı işlevlerini, görevlerini ve yetkilerini bünyesinde barındıran karma yapılara sahip olacak biçimde dönüştürülmesi büyük önem arz etmektedir. Bu yapı yoksulluğun çözümünde korporasyonların rolünün bundan daha fazlası olması gerektiğini düşünen Anderson'ın (Anderson 2001: 199) ve yoksulluk sorununu çözümünün esas olarak korporasyonlarda gerçekleşebileceğini düşünen Ferro ve Bellamy'nin görüşlerine de uygunluk göstermektedir. Böylece korporasyonlar sivil toplum ve devlet arasında gerçek bir köprü görevi görecektir, yoksulluk ve ayaktakımı sorununun çözümünde kilit nokta halini alacaktır.

Hegel'in, yoksulluk ve ayaktakımı sorununa ilişkin çözüm önerilerinden birisi olan öznel yardımlar günümüzdeki sosyal yardımlara benzemekte, fakat herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın bireylerin vicdani yükümlülük duyarak yaptıkları bireysel yardımları kapsamaktadır. Bu tarz yardımlar Hegel'in belirttiği üzere, yoksulluk

sorununa çözüm olamadığı gibi, kişiyi rencide etmekte ve yardım alanlarda aşağılanma duygusu yaratmaktadır. Diğer taraftan, günümüzdeki sosyal yardım sistemleri incelendiğinde, bu tarz yardım ve desteklerin yoksullukla mücadelede etkin olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Burada önemli olan husus, yardımların aşağılanma hissi yaratmaması ve yardım alan bireyleri çalışma hayatının dışına itmemesidir. Yardım alan bireyde aşağılanma hissi yaratmamak için öznel yardımlar evrensel gelir desteği biçimine dönüştürülerek korporasyonlar vasıtasıyla herkese eşit şartlarda ve en düşük geçim seviyesini sağlayacak miktarda uygulanabilecektir. Ayrıca, bireyin çalışma isteğinin korunması ve işgücü piyasasında kalmayı sürdürmesi için de yardım alma koşulu iş aramayı sürdürme şartına bağlanabilecektir. Zira, Hegel sivil toplum içindeki bireyin özgürlüğünü ve tanınmasını çalışma şartına bağladığından, yardım alan kişinin bu yardıma güvenerek işgücü piyasasından çekilmesi, yoksulluk sorununa niceliksel olarak çözüm olsa da Hegelci çerçevede niteliksel olarak çözüm olamayacaktır. Böylece, bireyler iş arama süreçlerinde en temel ihtiyaçlarını karşılayarak öfke ve çözümlenme hissinden uzaklaşacak ve topluma duydukları aidiyet hissini koruyacak, iş bulduklarında ise geçimlerini sağlayacakları için yoksulluğa düşmekten kurtulacaklardır. Bu sayede yoksulluk sorununun niceliksel boyutuna ek olarak niteliksel boyutu da çözülmüş olacaktır. Bu noktada, devlet günümüzde pek çok ülkede uygulanan asgari ücret benzeri bir sistemi zorunlu kılarak bireylerin iş buldukları durumda yoksulluktan, dolayısıyla da ayaktakımı olma riskinden, uzak kalmalarını sağlayabilecektir. Asgari ücret gibi bir düzenlemenin getirilme nedeni çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak seviyede bir ücret karşılığında çalışmalarını durumunda da yoksullar arasına dahil olabilecek olmalarıdır. Dolayısıyla, modele yapılacak bu eklemenin tek amacı çalışan ve ücret elde eden kişilerin yoksullaşmalarının engellenmek istenmesidir.

Bu tezde tasarlanana benzer bir evrensel temel gelir uygulaması Jackson tarafından da önerilmekte, fakat söz konusu modelde yoksullukla mücadele korporasyonlar ve kamu otoritesi ile değil, devlet eliyle aşamalı bir biçimde yapılmakta, ayrıca evrensel temel gelir desteği herhangi bir şarta veya süreye bağlı olmaksızın uygulanmaktadır (Jackson 2014: 353). Yine de devletin Hegelci özgürlüğü gerçekleştirme için değişmeyen bir varlıktan ziyade sürekli ilerleme kaydeden bir güç olması gerektiğini vurgulayan Jackson'ın modeli burada önerilen model ile benzerlikler göstermektedir.

Diğer taraftan, Hegel'in öne sürdüğü öznel yardımların yukarıda bahsedilen haliyle uygulanması yoksulların ayaktakımına dönüşümünü engellemek için kısa vadede uygulanabilecek geçici bir çözümdür. Buradaki amaç kişinin ayaktakımına dönüşmeden önce yoksulluktan kurtarılmasıdır. Nitekim, ayaktakımına dahil olan bir kişinin sisteme olan öfkesinin giderilmesinin ve evrensel tekrar bağlanmasının sağlanması çok kolay olmayacaktır. Bu kişilerin kalıcı olarak yoksulluktan uzak tutulmaları için piyasanın ihtiyaç duyduğu niteliklere ve eğitim seviyesine sahip olmaları gerekmektedir. Nitekim, bu kişilere sağlanacak işler doğrudan devlet tarafından değil, korporasyon üyeleri tarafından sağlanmaktadır. Bu noktada devletin görevi iş arayan kişilerin nitelikli çalışanlar olabilmelerini desteklemek için becerilerini geliştirmeleri ve keşfetmelerini sağlamak amacıyla yüksek kaliteli ve herkesin eşit şansa sahip olduğu bir eğitim almalarını sağlamaktır. Korporasyonların da devletin verdiği eğitimi günümüzde de uygulanan çıraklık, staj, işbaşı eğitim gibi uygulamalı eğitimlerle desteklemesi gerekmektedir. Böylece, bireyler hem piyasanın ihtiyaç duyduğu niteliklere sahip olarak daha kolay iş bulabilecek hem de daha nitelikli çalışanlar olmaları nedeniyle üretime daha fazla katkı sağlayabileceklerdir. Ayrıca, bireylerin işgücü piyasasındaki değişimlere paralel olarak sahip olmaları gereken yeni rollere uyum sağlayabilmeleri için devlet ve korporasyonlar tarafından verilecek eğitimlerin yaşam boyu eğitim uygulamaları ile desteklenmesi gerekmektedir.

Eğitim ile oluşacak olan yeni bireysel özgürlük bilincinin korporasyonlar vasıtasıyla ekonomik süreç ve ilişkilerde yaşanacak değişikliklere dayanıklı hale getirilmesi büyük önem arz etmektedir. Yoksullukla mücadelenin uzun vadeli çözüm ayağı olan eğitim reformu sürecinde ekonomik koşullarda ve iş yapış süreçlerinde önemli değişiklikler yaşanabileceğinden, sistemin başarıyla sürdürülebilmesi için korporasyonların sektörel eğilimleri tahmin ederek üretimi gelecekte öne çıkacak sektörlerle yönlendirmesi ve devlete işgücünün durgun sektörlerden yüksek büyüme gösterecek sektörlerle geçişi ile bilgi sağlanması gerekecektir. Bunun gerçekleşmesi için ise korporasyonların piyasa hakkında en üst düzey bilgiye sahip olması ve gerek ulusal düzeyde gerekse küresel düzeyde güncel gelişmeleri takip etmesi gerekmektedir.

Hegel'in sistemi çerçevesinde yoksulluk sorununa çözüm aranan bu tezde önerilen modelde Plant'in öngördüğü derecede ekonomide bir devlet müdahalesi veya tam anlamıyla bir refah devleti önerilmemektedir. Bunun yerine bireyin asgari ücret, evrensel gelir desteği gibi günümüzde de yoksullukla mücadele programlarında uygulanmakta olan bazı iktisadi unsurlarla kısmen koruma altına alındığı ve esas olarak işgücü piyasasında tutunarak ayaktakımına dönüşümünün engellenmesinin amaçlandığı olası bir çözüm önerisi getirilmektedir. Sistemin merkezinde eğitim reformu bulunmaktadır. Bu durum şaşırtıcı olarak görülmemelidir, zira günümüzde de gelir dağılımı eşitsizliklerinin ve yoksulluk oranlarının en düşük düzeyde olduğu ülkeler eğitim seviyesi en yüksek ülkelerdir. Diğer taraftan, iş arayan bireylere verilecek şartlı evrensel gelir desteği kısmen de olsa refah devletinin işlevlerine atıfta bulunmakta olup, ayaktakımına dönüşen yoksul bireylerin yaşamları için doğrudan devlet desteğine ihtiyaç duyacağını belirten, ancak Hegel'in devletinin bir refah devleti olmaktan uzak olduğunu savunarak (Teichgraeber 1977: 61) korporasyonları bir çözüm olarak görmeyen Teichgraeber'in eleştirilerine cevap niteliğindedir.

Bu tezde yoksulluk sorununa Hegel'in düşünce sistemi içerisinde korporasyon temelli ve sisteme içkin olası bir çözüm önerisi getirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, çözümün sivil toplum aşamasında ve devletin kontrolü altında aşamalı bir biçimde gerçekleşmesi öngörülmüş; doğrudan devlet müdahalesi veya tam refah devleti oluşumu içerilmemiştir. Bireyler asgari ücret, evrensel gelir desteği gibi iktisadi unsurlarla kısmen koruma altına alınmış, esasen işgücü piyasasında tutunmaları ve kendilerini değerli hissetmeleri sağlanarak ayaktakımına dönüşmelerinin engellenmesi amaçlanmıştır. Bunun için Hegel'in sistemindeki diyalektik süreç çerçevesinde devlet aşamasına geçişteki kapsanarak aşılma korporasyonların aracı rolü göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda, korporasyonların rolü yoksullara kendilerine değer verildiğini hissettirecek yukarıda belirtilmiş olan politikalarla güncellenmiştir. Çözüm önerisinin merkezinde korporasyon ve eğitim reformları bulunurken; çözüm, farklı yaklaşımlardan unsurlar barındıran melez bir model olması ile literatürdeki korporasyon temelli çözüm önerilerinden farklılaşmaktadır.

Diğer taraftan, yoksulluk sorununa ilişkin olarak bu çalışmada ortaya konulan çözüm önerisi yoksulluk sorunu yaşayan tüm ülkelerde uygulanabilecek mutlak, iktisadi bir reçete olarak değerlendirilmemelidir. Bunun yerine, literatürde Hegel'in yoksulluk sorununu çözümsüz bıraktığını öne süren çalışmalardan hareketle; Hegel'in yoksulluğun ayaktakımına dönüşümü ile radikal bir sorun haline geldiğini belirtmesinin ve evrenselden kopuk, kendi emeği ile yaşamak onurunu, hukuka olan saygısını ve kendine olan güvenini kaybetmiş bir yığın haline gelen ayaktakımının devlete ve zenginlere karşı içsel bir isyanı ortaya çıkarmasının önemli sosyoekonomik ve politik riskleri beraberinde getirebileceği düşüncesiyle, Hegel'in sistemine içkin olası bir çözüm önerisi getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, yoksulluk pek çok ülkenin ortak sorunu olsa da söz konusu ülkeler arasında ekonomik yapı, yönetim biçimi, gelir seviyesi ve demografi anlamında önemli farklılıklar bulunması nedeniyle, çözüm önerisinin unsurlarının bir veya birden fazlasının bazı ülkeler için uygulanabilir olmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anderson, J. (2001). Hegel's Implicit View on How to Solve the Problem of Poverty: The Responsible Consumer and the Return of the Ethical to Civil Society. In R. Williams (Eds.), *Beyond Liberalism and Communitarianism: Essays on Hegel's "Philosophy of Right"* (pp.185-205). Albany, NY.
- Aristoteles. (1998). *Politics*. (C.D.C. Reeve, Trans.). Hackett Publishing Company. Indianapolis/Cambridge. (Original Work Published in 384-322 B.C).
- Avineri, S. (1972). *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge University Press.
- Ayıtgu, G. (2012). Hegel'in Hukuk Felsefesinde "Tarih" ve "İnsan". H. Ökçesiz, G. Uygur, S. Üye (Editörler), *HFSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* (s.32-37). İstanbul Barosu Yayınları, Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-V Sempozyumu.
- Beaudoin, S. M. (2017). *Yoksulluğun Kısa Tarihi*. (T. Kaban, Çev.). Dedalus Yayınları. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 2006).
- Bellamy, R. (1987). Hegel and Liberalism. *History of European Ideas*, 8(6), 693-708.
- Bravo, I. B. (2006). Hegel ve Liberalizm. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2. 19-30.
- Brooks, T. (2015). Hegel and the Problem of Poverty. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 1-9.
- Bumin, T. (2005). *Hegel: Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis felsefesi*. Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Fatton, R. Jr. (1986). Hegel and the Riddle of Poverty: The Limits of Bourgeois Political Economy. *History of Political Economy*, 18(4), 579-600.

Ferro, B. (2020). Poverty and Recognition in Hegel's Philosophy of Right. G. Schweiger (ed.), *Poverty, Inequality and the Critical Theory of Recognition, Philosophy and Poverty* 3 (pp. 59-80).

Fraser, I. (1996). Speculations on Poverty in Hegel's Philosophy of Right, *The European Legacy: Toward New Paradigms*, 1(7), 2055-2068.

Fraser, N. & Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition: A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.

Geremek, B. (1994). *Poverty: A History*, (A. Kolakowska, Trans.). New Jersey: Blackwell Publishers. (Original Work Published in 1994).

Gilbert, G. (1997). Adam Smith on the Nature and Causes of Poverty. *Review of Social Economy*, Taylor & Francis Journals, 55(3), 273-291.

Gürkan, C. (2020). Hegel'in Polis Düşüncesinin Tarihsel ve Politik Ekonomi Bağlamı. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(3), 79-102.

Hegel, G. W. F. (1894). *Hegel's Philosophy of Mind*. (W. Wallace, Trans.). Clarendon Press. (Original Work Published in 1817).

Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. (C. Karakaya, Çev.). Sosyal Yayınları. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 1820).

Hegel, G. W. F. (2001). *Philosophy of Right*. (S.W Dyde, Trans.). Batoche Books, Kitchener. (Original Work Published in 1820).

Hegel, G. W. F. (2018). *The Phenomenology of Spirit*. (T. Pinkard, Trans.). Cambridge University Press. United Kingdom. (Original Work Published in 1807).

Hobbes, T. (1996). *Leviathan*. Oxford University Press. New York. (Original Work Published in 1651).

Honneth, A. (2010). *The Pathologies of Individual Freedom: Hegel's Social Theory*. (L. Löb, Trans.). Princeton University Press. Princeton and Oxford. (Original Work Published in 2001).

Honneth, A. (2015). *Tanınma Uğruna Mücadele*. (Ö. Aktok, Çev.). İthaki Yayınları. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 1992).

Jackson, J. (2014). The Resolution of Poverty in Hegel's "Actual" State. *Polity*, 46(3), 331-353.

Kanat, C. (2015). *Hegel'in Devlet ve Toplum Felsefesine Giriş*. Doruk Yayıncılık. İstanbul.

Kant, I. (1991). *The Metaphysics of Morals*. (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original Work Published in 1797).

Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London. Macmillan.

Kılıçaslan, E. A. (2018). "Bilimsel Sosyalist" Hegel ya da Marxizme Hegel'in "Bilimsel Sosyalist" Olduğunu Öğretmeyi Amaçlayan Bir Deneme. *ViraVerita E-Dergi*, 7, 77-109, (ISSN: 2149-3081).

Kibar, S. (2008). Hegel'de Tin Kavramı Ne Anlama Gelir?. *Monokl*, Hegel Özel Sayısı, IV-V, 334-339.

Klikauer, T. (2013). Hegel on Profits, Poverty, and Politics. *Radical Philosophy Review*, 16(3), 789-799.

Locke, J. (1997). An Essay on the Poor Law. In M. Goldie (Ed.), *Locke: Political Essays* (Cambridge Texts in the History of Political Thought, pp. 182-198). Cambridge: Cambridge University Press. (Original Work Published in 1697).

Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*. (Sol Yayınları Yayın Kurulu, Çev.). Sol Yayınları. 1. Baskı. Ankara. (Orijinal Basım Yılı 1844).

Marx, K. (2004). *Kapital 1. Cilt*. (A. Bilgi, Çev.). Sol Yayınları. 7. Baskı. Ankara. (Orijinal Basım Yılı 1867).

Marx, K. (2005). *1844 El Yazmaları*. (M. Belge, Çev.). Birikim Yayınları. 3. Baskı. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 1932).

Marx, K. & Engels, F. (2005). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. (M. Erdost, Çev.). Sol Yayınları. 6. Baskı. Ankara. (Orijinal Basım Yılı 1847-48).

Marx, K. & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (O. Geridönmez & T. Ok, Çev.), Evrensel Yayınları. Ankara. (Orijinal Basım Yılı 1932).

Melamed, Y. Y. (2001). Leaving the Wound Visible: Hegel and Marx on the Rabble and the Problem of Poverty in Modern Society. *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly*, 50, 23-39.

Moland, L. L. (2012). A Hegelian Approach to Global Poverty. A. Buchwalter (ed.), In *Hegel and Global Justice*. Dordrecht, Springer, 131-154.

Orsi, C. (2013). Poverty and Subsistence. The Mercantilist Point of View. *History of Economic Ideas* 21(3), 11-42.

Perrotta C. (2004). *Consumption as an Investment: I. The Fear of Goods from Hesiod to Adam Smith*. London and New York: Routledge.

Petty W. 1690, *Political Arithmetick*, London.

Plant, R. (1977a). Hegel and Political Economy I. *New Left Review*, 103, 79-92.

Plant, R. (1977a). Hegel and Political Economy II. *New Left Review*, 104, 103-113.

Plant, R. (1982). Dialectics, Politics and Economics: Aspects of Hegel's Political Thought. *Revue Internationale de Philosophie*, 36(139/140), (1/2), 49-68.

Platon. (2002). *Devlet*. (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı M.Ö. 375).

Pimenta, T. L. (2020). The Abyss of Right: Hegel's Philosophy of Right and the Question of Poverty. *Oeconomia*, 10(4), 729-757.

Ruda, F. (2011). *Hegel's Rabble: An Investigation into Hegel's 'Philosophy of Right'*. London: Continuum.

Ruda, F. (2017). That Which Makes Itself: Hegel, Rabble and Consequences. D. James (ed.). *In Hegel's Elements of the Philosophy of Right: A Critical Guide*. Cambridge, Cambridge University Press, pp.160-177.

Savran, G. A. (2013). *Sivil toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. Dipnot Yayınları. 1. Baskı. Ankara.

Schweiger, G. (2015). Recognition and Poverty. *Eidos*. 22. 143-168.

Smith, A. (2008). *Milletlerin Zenginliği*, (H. Derin, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 1776).

Smith, A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*. (D. Kızılay, Çev.). Pinhan Yayıncılık. İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 1759).

Teichgraber, R. (1977). Hegel on Property and Poverty. *Journal of the History of Ideas*, 38(1), 47-64.

Türkyılmaz, Ç. (2008). Spinoza ve Hegel’de Bilinç. *Monokl*, Hegel Özel Sayısı, IV-V, Yapı Kredi Yayınları, 271-277.

Türkyılmaz, Ç. (2015). *Filozoflarla Düşünmek*, Bibliotech Yayınları, Ankara.

Türkyılmaz, Ç. (2016). Hegel’de Yoksulluk Sorunu, 4. Uluslararası Felsefe Kongresi Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet. 139-142 (Tam metin bildiri).

Weinrib, E. J. (2003). Poverty and Property in Kant's System of Rights, *Notre Dame Law Review*, 78(3), 795-828.

Whitt, M. S. (2013). The Problem of Poverty and the Limits of Freedom in Hegel's Theory of the Ethical state. *Political Theory*, 41(2), 257-284.

Wolfe, M. (1968). Jean Bodin on Taxes: The Sovereignty-Taxes Paradox. *Political Science Quarterly*, 83(2), 268-84.

Žižek, S. (2015). *Hiçten Az: Hegel ve Diyalektik Materyalizmin Gölgesi*. (Çeviren: E. Ünal, Çev.). Encore Yayınları, İstanbul. (Orijinal Basım Yılı 20

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/07/2021

Tez Başlığı : HEGEL' DE YOKSULLUK SORUNU

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 70 sayfalık kısmına ilişkin, 12/07/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12/07/2021

Adı Soyadı: Seda AKAY ATASOY
Öğrenci No: 17237425
Anabilim Dalı: FELSEFE
Programı: TEZLİ YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Çetin TÜRKYILMAZ

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PHILOSOPHY DEPARTMENT**

Date: 12/07/2021

Thesis Title : THE PROBLEM OF POVERTY IN HEGEL

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 12/07/2021 for the total of 70 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 4%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

12/07/2021

Name Surname: Seda AKAY ATASOY

Student No: 17237425

Department: PHILOSOPHY

Program: MASTER OF SCIENCE (WITH THESIS)

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Doç. Dr. Çetin TÜRKYILMAZ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/07/2021

Tez Başlığı: HEGEL' DE YOKSULLUK SORUNU

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12/07/2021

Adı Soyadı: Seda AKAY ATASOY
Öğrenci No: 17237425
Anabilim Dalı: FELSEFE
Programı: TEZLİ YÜKSEK LİSANS
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik
Doktora

Doç. Dr. Çetin TÜRKYILMAZ

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PHILOSOPHY DEPARTMENT

Date: 12/07/2021

Thesis Title: THE PROBLEM OF POVERTY IN HEGEL

My thesis work related to the title above:

6. Does not perform experimentation on animals or people.
7. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
8. Does not involve any interference of the body's integrity.
9. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

12/07/2021

Name Surname: Seda AKAY ATASOY
Student No: 17237425
Department: PHILOSOPHY
Program: MASTER OF SCIENCE (WITH THESIS)
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

Doç. Dr. Çetin TÜRKYILMAZ